

• політологія • історія • соціологія • психологія

• Політичний менеджмент •

ISSN 2078-1873

№ 6(51)
2011

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Євгеній Бородин, доктор історичних наук, перший заступник директора Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Головатий, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, завідувача відділом соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки і права „КРОК”

Людмила Кормич, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувача кафедри соціальних теорій Національного університету „Одеська юридична академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, академік Української академії політичних наук, завідувача відділом правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, директор Інституту європейських досліджень Національної академії наук України

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук, завідувач відділом теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Май Панчук, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Олеся Цукор, відповідальний секретар журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валерій Солдатенко, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Українського інституту національної пам'яті

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, академік Національної академії педагогічних наук України

Юрій Шайгородський, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, завідувач відділом етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Леонід Шкляр, доктор політичних наук, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

ТЕОРІЯ

Валерій Бебик, Олег Агарков. Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу	3
Віталій Кривошеїн. Зміст і співвідношення понять «політичний ризик» і «ризик країни»	12
Світлана Денисюк. Толерантність у просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення	20
Марина Остапенко. Політичний плюралізм: багатогранність змісту	29

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Ніна Ржевська. Політичне та стратегічне прогнозування: суть і ознаки	37
Дмитро Неліпа. Застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу при здійсненні системного аналізу в політології	43

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ

Микола Михальченко. Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?	53
--	----

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В'ячеслав Соколов, Іван Шевчук. Дві іпостасі електронного уряду	65
Оксана Гречко. Концептуальні засади державної міграційної політики України	73

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Олег Траверсе. Політичне лідерство у процесі українського державотворення: реальності та перспективи	82
Світлана Бойко. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку	91
Іван Луцький, Олександр Васильєв-Мюллер, Уляна Лукач. Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні	101

АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Олександр Городецький. Глобальність як системна ознака інформаційного суспільства	111
Руслан Ключник. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності	120
Тетяна Семигіна. Транснаціональна демократія і охорона громадського здоров'я	129

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Олег Рудакевич. Засади типології національної політичної культури	137
Юрій Шайгородський. Динаміка економічних цінностей в умовах ринкових трансформацій	145

ВОЄННА БЕЗПЕКА

Ігор Романенко, Федір Саганюк, Валерій Кулагін. Актуальні проблеми участі України в створенні європейської протиракетної оборони	158
---	-----

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Валерія Авраменко. Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі	167
--	-----

АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ

Сергій Телешун. Системний аналіз у політології	175
Володимир Головченко. Українське владознавство: історія та перспективи розвитку	177
Галина Зеленько. Політичні знання чи політична наука?	181
Юрій Смольников. Про політику і політологію студентам-іноземцям	184
Микола Недюха. Авторська наука у підручковій інтерпретації: спроба рецензування непересічного видання	186
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	190

Вийшов у світ № 6 (50) журналу «Соціальна психологія»	198
--	-----

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №5 від 29.11.2011 р.).

Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2011. – № 6 (51). – 198 с.

Поштова адреса редакції: вул. Я. Галана, 2, м. Київ, 03061, Україна
тел. 457-92-15; e-mail: 001@politik.org.ua

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів публікацій.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори.

Підписано до друку 19.12.2011 р. Формат 70 x 100/16.

Ум.-друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 11,8. Наклад 120 прим.

УДК 32:005

Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу

Валерій Бебик,

доктор політичних наук, професор,
проректор Університету «Україна»

Олег Агарков,

кандидат соціологічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного університету

У статті розглянуто поняття і взаємозв'язок політичного менеджменту і політичного маркетингу. На основі аналізу провідних політологічних вчень про політичні партії виділені основні види політичних суб'єктів: масові, ідеологічні, електорально-професійні, прагматичні партії. Визначено розбіжності в застосуванні маркетингових методів цих типів політичних партій.

Ключові слова: політичний менеджмент, політичний маркетинг, політична партія, політична ідеологія, масово-бюрократичні партії, електорально-професійні партії.

A concept and interconnection of political management and political marketing are considered in the article. On the basis of analysis of leading political science maneuvers about political parties basic types of political subjects are distinguished: mass, ideological, electorate-professional, pragmatic parties. The disagreements in application of marketing methods of these types of political parties are distinguished.

Keywords: political management, political marketing, political party, political ideology, mass-bureaucratic parties, electorate-professional parties.

Проблема політичного управління, досліджувана політичним менеджментом як науковою дисципліною [1; 2; 3], спонукає теоретиків і практиків державного управління до пошуку оптимальних форм і методів політичного менеджменту як напрямку політичної праксеології, відповідних новим реаліям суспільного життя, формуванню дійсно демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави, функціонування якої спрямоване на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток кожної людини. Це передбачає вдосконалення системи політико-адміністративних взаємин, взаємодії державного апарату, політичних інституцій з бізнес-структурами та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації політики.

Проблема політичного управління в широкому сенсі слова була завжди в центрі уваги вчених з часів зародження політичної філософії. Основу дослідження тенденцій сучасного політичного управління заклали праці Р. Алмонда, Д. Белла, М. Вебера, Е. Гіденса, Р. Дарендорфа та інших. Принципово важливою подією для розвитку теорії і практики політичного управління стало використання досягнень класичного менеджменту, сформованого в працях Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Емерсона, Л. Урвіка, Е. Мейо, П. Дракера, Р. Саймона, А. Етціоні, Л. Берталанфі.

Різні аспекти політичного управління досліджені в працях Н. Авдошиної, Р. Галіахметова, Г. Галушко, Т. Єфремової, Д. Зеркіна, О. Огарьова, В. Смірнова. На думку багатьох вчених, питання державно-адміністративного і політико-адміністративного управління, державної служби, політико-адміністративної еліти, бюрократії і її ролі в політичному житті є аспектами саме політичного менеджменту. Про це йде мова в працях таких вчених, як М. Афанасьєва, І. Василенка, В. Комаровського, Є. Морозової, О. Оболенського, С. Перегудова, Л. Сморгунова.

Особливий акцент на проблематику моделей взаємодії політичної й адміністративної влади поставлений у роботах В. Лепехіна, Л. Тимофєєвої. Питання про політичний менеджмент і його різновиди були поставлені і розглянуті з різним ступенем усебічності в роботах провідних західних та українських політологів: Л. Гуліка, Ф. Маркса, Дж. Марч, Г. Саймона, Д. Уалдса, Г. Алмонда, П. Херінга, В.-О. Кі, Д. Трумена, В. Бебика, Ю. Левенця, М. Михальченка, Г. Почепцова, В. Полторака та інших.

Політичний менеджмент є одним з найважливіших інструментів цілеспрямованого, свідомого, планомірного регулювання системи суспільних відносин, а також пошуку нових способів включення людей і їх інтересів у процес перетворення життя.

Сам термін «менеджмент» (від англ. management – керування, управління) в літературі розглядається як процес управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання з метою досягнення цілей управління суспільством, політичною, економічною або соціальною структурою, окремими спільнотами тощо. Інакше кажучи, менеджмент – це сукупність впливу на

певних осіб та певні органи за допомогою особливих інструментів і методів з метою досягнення цілей організації [1].

Як зазначає В. Воронкова, політичний менеджмент – це мистецтво управління державою, що являє собою сукупність державних (політичних) ідей, що направлене на вироблення ефективних управлінських механізмів, цілеспрямована діяльність, пов'язана з формуванням життєво важливих відносин між державами, народами, націями, класами, різними соціальними групами суспільства [4].

Тобто, політичний менеджмент – це діяльність політиків, державних органів, структур, пов'язана з управлінням державою, досягнення в ньому певних повноважень, владних функцій, вплив на формування цілей його розвитку та їх досягнення. Головна функція політичного менеджменту – це забезпечення інтегральної цілісності, єдності, безпеки і добробуту своїх громадян і країни в цілому, яка повинна забезпечуватися за рахунок вмiлого керівництва та ефективного управління. Іноді під терміном «політичний менеджмент» розуміється і система поглядів, яка визначає основні напрямки політичної діяльності, тому участь у владних структурах і здійснення впливу на владні функції – головний зміст політичного менеджменту як головної функціональної технології XXI ст.

Отже, політичний менеджмент – це система управління політичними процесами; наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації в політичній практиці.

Політичний менеджмент охоплює систему управління політичною сферою суспільства на основі використання форм, методів і технологій правового менеджменту та політичного маркетингу [1, с. 426]. Він передбачає безпосередній розгляд, ухвалення та втілення в життя політичних рішень. Цю функцію покладено на спеціалізовану групу людей (політична, правляча еліта), яка домагається необхідної поведінки людей – членів суспільства – за допомогою правових норм, умовлянь і маніпулювання. Ці види соціотехніки управління називають ще інструментами регулювання впливу на людей.

У політичній сфері виокремлюють менеджмент виборчої кампанії, діяльності правлячої (або урядової) команди й менеджмент окремої політичної кампанії з рекламування певних цінностей, доктрин, програм тощо. А процес управління розглядають на різних рівнях управлінської ієрархії: загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому та ін.

В даний час можна говорити про наступні основні види політичного менеджменту [8].

1. Іміджмейкинг: створення образу, іміджу державного, політичного діяча, привабливого для широких мас.

2. Корпоративний політичний іміджмейкинг: формування в масовій свідомості впізнаного позитивного образу державної установи, політичної організації, партії.

3. Електоральні технології як системна організація передвиборної кампанії.

4. Політичний брендинг (бренд – торгова марка): внесення в масову свідомість впізнаних символів, значень, образів, здатних відповідно до цілей суб'єкта політико-технологічного управління об'єднувати людей або, навпаки, роз'єднувати їх на групи, що змагаються.

5. Технології політичних союзів як діяльність, орієнтована на залучення в рішення поставлених завдань своїх політичних союзників і опонентів.

6. Технології регулювання і вирішення політичних конфліктів, що передбачають пошук шляхів і засобів зниження політичного протистояння і політичної напруженості в суспільстві;

7. Технології лобізму, що є діяльністю, направленою на завдання впливу на державних посадовців, що ухвалюють управлінські рішення.

З політичним менеджментом пов'язаний і політичний маркетинг як практична діяльність політичних суб'єктів (партій, блоків тощо) з впровадження в суспільну свідомість певних соціально-політичних, ідеологічних цінностей, ідей, програм розвитку окремої території чи держави взагалі.

Визначення і особливості політичного маркетингу розкрито в працях таких науковців, як: В. Бебик, Дж. Бьюкенен, Г. Грачов, Г. Ділігенський, В. Дубицький, К. Ерсу, Ф. Ільясов, С. Куніцин, В. Лапкін, Є. Морозова, Д. Нежданов, В. Полтораки, Г. Почепцов, В. Халіпов та інші. Дані автори виділяють різні види політичного маркетингу, серед яких визначають: електорально-технологічний маркетинг, спрямований на формування попиту і пересування товару на політичному ринку, і політико-адміністративний маркетинг, призначення якого полягає в досягненні в суспільстві соціальної справедливості та в просуванні основних напрямків державної політики [6].

Політико-адміністративний маркетинг орієнтований на проведення державних маркетингових кампаній, цілями яких виступають: по-перше, корекція за допомогою інформування і переконання поведінкових моделей, що становлять серйозну загрозу для суспільства; по-друге, впровадження в життя суспільства ідей, цінностей, алгоритмів поведінки, що розглядаються більшістю як позитивні [6].

Мета політико-адміністративного маркетингу абсолютно інша порівняно з електоральним або комерційним. Він жодним чином не орієнтований на отримання прибутку або депутатського мандата, його призначення – досягати в суспільстві більшої соціальної справедливості, а також просувати основні напрями державної політики.

Серйозні спроби суто ринкових підходів до понять політології зробили В. Парето в «теорії економічної та політичної рівноваги», а також Й. Шумпетер у «конкурентній теорії демократії». У новітній політології ринковий підхід поширився завдяки значному впливу «нової політичної економії» Р. Б'юкенена. Останнім часом розроблено політико-економічні

математичні моделі конституційного та електорального вибору, максимізації політичної корисності та інші.

У політичному маркетингу суб'єктами виступають політичні партії і рухи, об'єктами є виборці, активні соціальні шари і громадські організації. Метою політичного маркетингу є здобуття підтримки суспільства для досягнення й утримання влади. Пропоновані продукти – політичні програми, політичні лідери й організації, ідеологія. Особливостями ринку є сильна конкуренція, безліч суперників і значний вплив зовнішніх чинників.

Типологія політичних об'єктів і суб'єктів дає змогу виокремити політичний маркетинг політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, політичних лідерів, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо. Невід'ємними складниками політичного маркетингу є дослідження політичного ринку (через вивчення громадської думки), виборча інженерія і політичне рекламування як важливі інструменти політичної боротьби за будь-яких суспільних умов і політичних режимів [3].

Необхідно підкреслити, що політичний маркетинг орієнтований на вивчення двох типів політичних процесів: виборчого і політико-управлінського. Тому неправомірно зводити його тільки до електорального маркетингу. Виділення політико-управлінського маркетингу пов'язане з формуванням нової управлінської парадигми, коли держава віддає перевагу не силовій, а переконливій дії.

Крім того, політичний маркетинг показує, наскільки важливою є прикладна частина політичного прогнозування, тобто реалізація методів політичного прогнозування в практичній діяльності дозволяє наперед, особливо у разі їх своєчасного і правильного використання, спроектувати, наприклад, успішну виборчу кампанію кандидата або партії, виробити легітимне політичне рішення або провести корекцію важливих політичних процесів.

В якості головного концепту дослідження треба виділити соціально-політичний маркетинг як технологію управлінської діяльності соціально-політичних агентів, яка спрямована на задоволення потреб та узгодження інтересів різних прошарків суспільства за допомогою обміну, на забезпечення громадян суспільними благами і розподілом матеріальних і нематеріальних ресурсів на основі принципу соціальної справедливості, метою якої є зміна поведінки органів державного управління та соціально-політичних організацій для досягнення справедливості, солідарності і стабільності в суспільстві.

Соціально-політичний маркетинг як один з перспективних практичних напрямків може сприяти оптимізації, раціоналізації, підвищенню ефективності діяльності соціально-політичних інституцій завдяки впровадженню маркетингових методів і процедур в управлінську практику.

Виходячи з самого поняття «соціально-політичний маркетинг», можна зазначити, що основним суб'єктом виступають насамперед соціально-політичні інституції, до яких в першу чергу належать політичні партії, рухи і об'єднання. Очевидно, що саме ці політичні інститути є тими суб'єктами, що виконують владно-управлінську функцію в суспільстві, відображаючи і представляючи інтереси різних верств соціуму.

На думку Ю. Шведа, в сучасній політології заведено виділяти прагматичні партії, що не мають концептуально обґрунтованих ідеологічних програм, та ідеологічні партії, які у своїй діяльності керуються ідеологічними принципами [9].

Більшість дослідників поділяють думку, що ідеологічність є ознакою насамперед масових партій (М. Дюверже) або партій «масової інтеграції» (З. Нойманн) чи масово-бюрократичних партій (А. Панеб'яно). Останній характеризує масово-бюрократичні партії як такі, що базуються на: провідній ролі партійної бюрократії, активному залученні членів, колегіальному внутрішньому керівництві, фінансуванні за допомогою членських внесків, супутніх структур, груп інтересів і ідеології [10].

Інший вид партій визначається як електорально-професійні партії. На думку А. Панеб'яно, такі партії характеризуються центральною роллю професійних політиків, є електорально орієнтованими, мають слабкі зв'язки зі своїми членами, фінансуються за допомогою зацікавлених груп і державою, зосереджені скоріше на розв'язанні актуальних точкових проблем, ніж на ідеології [10].

Таблиця 1

**Порівняння характеристик масово-бюрократичних
і електорально-професійних партій (за А. Панеб'яно)**

Масово-бюрократичні	Електорально-професійні
Центральна роль бюрократії (апарату)	Центральна роль професійних політиків
Побудована на масовому членстві, сильний вертикалі, апелює до «електорату за покликанням»	Відсутнє масове членство, побудована на слабкій вертикалі, апелює до «електорату за згодою»
Колегіальне керівництво	Персоналізоване керівництво
Фінансування за допомогою членських внесків, супутніх структур (профспілок, кооперативів, груп інтересів)	Фінансування за допомогою груп інтересів і державних коштів
Зосереджені на ідеології, підкреслюють значення членства, заснованого на переконанні	Зосереджені на точкових питаннях, підкреслюють роль кар'єрного членства

Дослідники відзначають той факт, що у різних країнах партії мають різне значення. Партії відіграють помітнішу роль у країнах більш плюралістичних, де традиційно вищим є рівень свободи вираження поглядів і конкурентні умови для політичної дії. Водночас сучасні партії формуються як об'єднання еліт, що перебувають при владі або прагнуть здобути владу з метою мобілізації та збільшення електоральної підтримки [5].

Разом із тим, у розвинених демократичних країнах за постіндустріальних умов, у процесах зміни суспільних пріоритетів від матеріальних до постматеріальних, розвитку громадянського суспільства, «політики кампаній», політичні партії починають втрачати значення у полі артикуляції інтересів суспільних груп, підвищуючи шанси менш формалізованих і гнучких посередників у відносинах між населенням і владою. Це позначається і на самих партіях – вони стимулюють тенденції децентралізації та посилення ролі місцевих осередків, сприяють розширенню партнерських зв'язків із формалізованими (організованими) і неформальними об'єднаннями громадян.

Спираючись на аналіз дослідницької літератури та засновуючись на класифікації типів партій А. Панеб'янка, роль ідеології у політичній практиці сучасних партій можна подати таким чином (див. табл. 2) [5].

Таблиця 2

Ідеологічні складові у політичних практиках партій

Масово-бюрократичні	Електорально-професійні
Артикуляція власних політичних інтересів як «загальної волі»	Артикуляція власних політичних інтересів як «загального інтересу»
Ідеологічна вмотивованість політичної діяльності	Ідеологія як один із мотивів політичної діяльності
Ефект «символічного впізнання»	Ефект «демократичного контракту»
Мобілізація мас для колективної політичної дії	Мобілізація виборців для електоральної підтримки
Наявність ідеологічного апарату, відповідального за роботу із членами	Наявність професійних служб, відповідальних за PR та роботу зі ЗМІ

Деякі з наведених ознак потребують детальнішого пояснення. Так, будь-який колективний суб'єкт у політичному полі (й передусім це стосується політичних партій) спрямовує свою діяльність на здобуття політичного визнання, легітимності (ці поняття можна звести до загального знаменника – «політичний капітал») і зрештою – на здобуття повноти політичної (законодавчої та виконавчої) влади.

Власне, цей пункт є ключовим для будь-якої політичної партії. Отже, різниця між масово-бюрократичними та електорально-професійними партіями полягає у тому, що перші апелюють до «загальної волі», тобто

намагаються представити ці інтереси як такі, що приховано жевріють у суспільній свідомості, й лише конкретна політична сила може їх виразити і втілити у життя, натомість другі намагаються переконати цільову аудиторію у значущості якихось проблем і своїй спроможності їх виразити.

Отже, фактор «ідеологічність-прагматичність» у діяльності політичних суб'єктів може визначати й особливості політичного менеджменту і політичного маркетингу в досягненні політичних цілей. Так, масово-бюрократичні партії (в контексті сучасної партійної системи в Україні – Комуністична партія, Соціалістична партія, партії націоналістичного спрямування) в досягненні політичної влади спираються, насамперед, на ідеологічну складову, орієнтуючись на артикуляцію політичних інтересів як таких, що представляють більшість. Тому організація управління в таких партіях спирається перш за все на ідеологічну вмотивованість членів партійних організацій, а отже, не потребує застосування сучасних маркетингових методів управління.

Прагматичні, електорально-професійні партії орієнтовані на реалізацію конкретних цілей, вирішення певних соціальних проблем, а тому в своєму менеджменті спираються на новітні маркетингові технології, створюючи окремі служби і відділи політичного маркетингу, PR-служби, служби по роботі зі ЗМІ, аналітично-дослідні групи.

Дана проблематика, безумовно, потребує подальших досліджень, що набуває особливого значення в сучасних соціально-економічних умовах і викликах процесів глобалізації, що постали перед Україною, яка має за мету розбудову й усесторонній розвиток соціальної держави.

Саме від політичних суб'єктів, їх цілей, моделі прийняття рішень і впровадження ідей розвитку та державотворення залежить формування рис соціальності сучасного українського суспільства. Зокрема, серед перспективних напрямків досліджень проблем політичного менеджменту суб'єктів соціально-політичного маркетингу, на нашу думку, варто виокремити процедури і механізми функціонування соціально-політичного маркетингу, а також об'єкти та суб'єкти соціально-політичного маркетингу.

Література:

1. **Бебик В. М.** Політологія: наука і навчальна дисципліна: [Підручник]. — К.: Каравела, 2009. — 496 с.
2. **Бебик В.** Політична діяльність як об'єкт політичного менеджменту // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Політичний менеджмент. Спецвипуск. — К., 2008. — С. 4–25.
3. **Бебик В. М.** Політологія для політика і громадянина: [Монографія]. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.
4. **Воронкова В. Г.** Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації // Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія психологія комунікації» [Електронний ресурс].

– Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/39/communication.

5. **Конончук С. Г.** Парти́йна система України: ідеологічний вимір. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

6. **Нежданов Д. В.** Политический маркетинг: вчера, сегодня, завтра. – СПб.: Питер, 2004. – 421 с.

7. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 528 с.

8. **Пушкарєва Г. В.** Политический менеджмент. – М.: Академия, 2005. – 186 с.

9. **Шведа Ю.** Політичні партії: енциклопедичний словник. – Львів, 2005. – С. 124.

10. **Panbianco A.** Political Parties: Organization and Power. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 264 p.

УДК 321.01

Зміст і співвідношення понять «політичний ризик» і «ризик країни»

Віталій Кривошеїн,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Розкривається концептуальна сутність понять «політичний ризик» і «ризик країни», здійснюється зіставлення їх логічних обсягів.

Ключові слова: політичний ризик, ризик країни, політична стабільність, релабельність країни, інвестиційний клімат країни.

The essence of concepts «political risk» and «country risk» is revealed, comparison of their logic volumes is carried out.

Keywords: political risk, country risk, political stability, reliable risk, investment climate of the country.

У науковому плані виникнення інтересу до політичних детермінант ризику пов'язане з формуванням культури підприємництва, починаючи із середини XVII ст. Виявилось, що підприємницька діяльність дуже чутлива до політичних чинників – ризику, який ними викликається, не можливо уникнути, його можна лише вірно оцінити і врахувати. Компанії, які здійснюють свій бізнес в іноземних державах, неминуче є суб'єктами дії законів і правил регулювання тих країн, у яких вони діють. Можливі зміни цих законів і правил загрожують компаніям політичним ризиком, оскільки можуть вплинути на вартість операцій, які ці компанії здійснюють у цих країнах.

Врахування політичних ризиків є особливо важливим у країнах з неусталеним законодавством, браком традицій і культури підприємництва. Проте і політично стабільні країни з міцними традиціями підприємництва є дуже чутливими до зміни свого кредитного рейтингу (основу якого

становить індекс політичного ризику). Тут варто пригадати недавній скандал навколо пониження кредитного рейтингу США всесвітньо відомим рейтинговим агентством Standard and Poor's, що ледве не призвело до нового витка фінансової кризи. До речі, агентство Standard and Poor's визначає оцінки ризику країни як міри здатності й готовності уряду повернути борг відповідно до кредитних умов.

Концепт «політичний ризик» як складова ризику країни доволі слабо вивчений у вітчизняному науковому дискурсі. Серед зарубіжних фахівців, що досліджували політичні аспекти ризику країни, можна виокремити таких авторів, як Т. Бревер, Дж. Вест, Д. Гендель, Ч. Кеннеді, С. Кобрін, В. Ковелло, М. Макалір, Д. Некар, С. Роббок, В. Роув, Ф. Рут, Дж. Саймон, Дж. де ла Торре, Д. Фейлс, Л. Ховелл, С. Хоті, Ф. Чан та ін. Мета цієї статті – з'ясувати зміст понять «політичний ризик» і «ризик країни» та співвіднести їх логічний обсяг.

У міжнародних порівняльних дослідженнях політичний ризик визначається як складова ризику країни. Проте хронологічно термін «політичний ризик» виникає раніше за термін «ризик країни».

Уперше поняття «політичний ризик» з'явилося у книзі Ф. Рута «Бізнес США за кордоном і політичний ризик» (1961), де був проаналізований політичний ризик, якому піддається діяльність американських компаній в інших країнах. Кризові ситуації на зарубіжних ринках ставали серйозною загрозою для американських та європейських компаній, діяльність яких набуває глобального характеру. У публікаціях 1960-х рр. проблематика політичних ризиків розглядалася в контексті загальних проблем функціонування компанії у міжнародному масштабі та інвестиційної політики розвинених країн. У центрі уваги дослідників того часу знаходилися такі поняття, як інвестиційний клімат та зовнішнє середовище діяльності корпорації.

У 1970-і рр. у великих корпораціях формуються спеціальні підрозділи, що займаються оцінкою рівня ризику, якому піддається діяльність компаній в інших країнах. Однак до початку 1980-х рр. через складність проблеми і недостатню розробленість методів аналізу політичному ризику відводиться другорядна роль у загальній оцінці інвестиційної привабливості країни. Тим не менш, саме у 1970-і рр. з'являється ціла серія публікацій, що заклали основу подальшим дослідженням у галузі політичних ризиків.

Більшість дослідників традиційно обмежують своє визначення політичного ризику небажаними наслідками політичних дій, розуміючи його як імовірність фінансових втрат для фірми внаслідок впливу несприятливих політичних факторів у країні розміщення інвестицій. Наприклад, Ст. Робок зазначає, що про політичні ризики в міжнародному бізнесі можна говорити, коли в бізнес-середовищі з'являється непослідовність; ця непослідовність важко піддається сприйняттю і є результатом політичних перемін. На його думку, зміни в політичному

середовищі лише тоді будуть розцінюватися як політичний ризик, коли вони будуть в змозі вплинути на прибуток та інші цілі конкретного підприємства [10, р. 7]. С. Кобрін визначає політичні ризики як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та зазвичай набувають форми обмежень у проведенні операцій [7, р. 32]. У своє визначення він уводить низку суттєвих уточнень. По-перше, відповідне політичне середовище визначається в термінах процесу, метою учасників якого – отримати владу для прийняття рішень. По-друге, проводиться чітка межа між політичною нестабільністю і політичним ризиком – до аналізу політичного ризику недоцільно включати всі події, що відбуваються в політичному середовищі. Взаємовідносини між політичним середовищем і компанією можуть набувати як прямого, так і непрямого характеру, а наслідки цих взаємовідносин можуть бути і позитивними, і негативними. У більшості випадків державна політика розглядається як єднальний ланцюжок між політичним середовищем та організацією. Політичний ризик у більшості випадків аналізується через вплив владних і національних чинників на здійснення комерційної діяльності іноземними компаніями. Наприклад, В. Вестон і Б. Сордж визначають політичний ризик через дії органів державної влади, які «перешкоджають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод або проводять часткову чи повну конфіскацію власності іноземних компаній» [14, р. 60]. Д. Джодіс вважає, що політичний ризик – це «зміни в умовах проведення операцій іноземними компаніями, що виникають у ході політичного процесу» [6, р. 5]. Г. Райс і І. Махмуд пропонують враховувати не лише внутрішньополітичні події, а й міжнародну політичну ситуацію. У зв'язку з цим вони визначають політичний ризик як комплекс внутрідержавних та міжнародних, конфліктних та інтеграційних подій і процесів, котрі можуть (або не можуть) призвести до змін в урядовій політиці всередині країни або в закордонних країнах, що може виразитися у несприятливих умовах або додаткових можливостях для фірми [11, р. 12]. К. Сміт наголошує на проблемі зміни політичних еліт, від позиції яких може залежати доля іноземних інвестицій [13, р. 9]. Д. Ейтман, А. Стоунхілл і М. Моффетт визначають політичний ризик у термінах конфлікту між корпоративними цілями та прагненням органів державної влади. Політичний ризик відноситься до ризику того, що політичні події і процеси у межах країни-організатора (1) і відносини, що змінюються, між господарем і рідною країною, так само як і між країною-організатором та третіми країнами (2) будуть впливати на економічний добробут батьківської фірми [3, р. 126]. Д. Фейлс і Ф. Сабак, розглядаючи політичний ризик у категоріях готівкових потоків, визначають його як неочікувані зміни у майбутніх готівкових потоках з-за політичних подій у країні-організаторі. Політичний ризик може, таким чином, призвести до неочікуваного збільшення чи зменшення в майбутніх готівкових потоках [4, р. 32-33].

Сформувавшись на початку 1960-х рр., поняття «політичний ризик» поступово починає збігатися з поняттям «ризик країни» (country risk). Останній поєднує в собі всі некомерційні ризики для бізнесу, а не тільки ті ризики, які викликані змінами в політичному середовищі. Як наслідок, відбувається «економізація» поняття «політичний ризик», механічне перенесення методів і підходів економічного аналізу у сферу політичного ризик-аналізу.

Поняття «ризик країни» введено в обіг американським банкіром І. Д. Фрідманом і до кінця 1970-х рр. проблематика регулярного аналізу рівня ризику країни оформилася в самостійний напрям досліджень. Поняття «ризик країни» з'явилося у зв'язку з глобалізацією економіки (зростаючою інтеграцією національних фінансових ринків у структурі світової економіки), інтернаціоналізацією діяльності всіх суб'єктів фінансового сектора, з різким розвитком транснаціональних інституційних одиниць, зі збільшеними масштабами кредитування країн, що розвиваються, а отже, і з підвищенням значущості глобальних ризиків.

Мексиканська фінансова криза 1982 р., поява нової групи позичальників – країн з перехідною економікою (країни СНД і Східної Європи) наприкінці 1980 – початку 1990-х рр., східно-азіатські і східноєвропейські фінансові кризи, що відбувалися в період з 1997 р., фінансові та банківські кризи в Аргентині на рубежі XX-XXI століть, події 11 вересня 2001 р., нарешті світова економічна криза 2008-2010 рр. – все це ясно показує, що ризики, пов'язані з участю у міжнародних відносинах, суттєво збільшились. Такі події також стало важче аналізувати і передбачувати для тих, хто ухвалює рішення в економічних, фінансових і політичних секторах.

Поняття «ризик країни» до сьогодні не має чіткого й однозначного визначення. Дане питання відрізняється неусталеною термінологією і відсутністю загальноприйнятої концепції, володіє великим ступенем дискусійності. Часто ризик країни відносять до здатності і готовності країни компенсувати свої фінансові зобов'язання перед іноземними кредиторами [9, р. 15]. Класичною дефініцією ризику країни є його визначення як «імовірність того, що суверенна держава або незалежні кредитори в певній країні не матимуть можливості або бажання виконати свої зобов'язання по відношенню до іноземних кредиторів та / або інвесторів» [8, р. 3].

У загальному плані під ризиком країни розуміють ризик, пов'язаний з поточним і перспективним економічним і політичним становищем країни тією мірою, якою це може відбитися на здатності уряду країни або інших економічних суб'єктів, що перебувають під його юрисдикцією, відповідати по своїх зобов'язаннях. У вузькому значенні, йдеться про вірогідність неочікуваних фінансових втрат (прямі збитки, недоотриманий прибуток або упущені можливості), які можуть виникати при здійсненні операцій, прямо або опосередковано пов'язаних з міжнародною економічною діяльністю та / або транскордонним переміщенням капіталу. Матеріалізується цей ризик у зниженні прибутковості і ліквідності активів, а врешті-решт – у

падінні ринкової вартості міжнародної компанії або банку, що знаходить віддзеркалення в падінні котирувань цінних паперів.

Для оцінки цієї вірогідності аналізують сукупність чинників, які роблять незалежний вплив на здатність і бажання клієнтів або контрагентів, що знаходяться в даній країні, відповідати по своїх зовнішніх зобов'язаннях (наприклад, це може бути повернення боргу, платежі по імпорту, виплати дивідендів, погашення комерційних кредитів і будь-які інші зобов'язання). Таким чином, практика аналізу платоспроможності фірми переноситься на рівень країни.

Ризик країни як широке і синтетичне поняття інтегрує в собі окремі елементи інших видів ризиків (політичний, суверенний, валютний та ін.), що виступають тим самим його субкатегоріями. Проте ризик країни визначається для суб'єкта міжнародної діяльності не як арифметична сума тих чи інших ризиків, а як інтегрований результат взаємодії незалежних від цього суб'єкта подій і обставин.

У ділових і наукових колах було сформовано декілька термінів, які так чи інакше відображали ризик кредитування й інвестування суверенної країни, соціально-економічну ситуацію в якій не можливо контролювати. Існують поняття «суверенний ризик» (де акцент робиться саме на неможливість управління внутрішніми процесами), «політичний ризик», а також і ширше поняття «ризик країни». Під політичним ризиком слід розуміти лише ризик, пов'язаний з діяльністю владних структур, тому цей термін є неповним, оскільки він навіть правовий простір країни враховує лише частково, а саме – тією мірою, якою можливі зміни чинного законодавства.

Дослідження ризику країни є актуальним для всіх інституційних одиниць, створених за участю іноземного капіталу і банківських установ, що мають генеральну ліцензію. Ризик країни особливо очевидний при здійсненні операцій (наприклад, кредитування) з іноземними урядами або їх установами, окремими інституційними одиницями фінансового й інших секторів, оскільки найчастіше ці операції є незабезпеченими. Існує також компонент ризику країни, який має назву «ризик переведення». Він виникає у випадку, якщо зобов'язання позичальника або протилежної сторони не номіновані в місцевій валюті. Основні помилки, яких припускається керівництво установ фінансового сектора, пов'язані з неправильною оцінкою фінансової стійкості іноземного контрагента.

Чинники ризику в рейтингу країни поділені на політичні, правові, економічні та інші (наприклад, природні). Політичний ризик є найбільш значущим, оскільки політики формують правове поле, яке, у свою чергу, визначає економічний розвиток. Причому політичний ризик має три складові: загальна економічна політика держави; політична ситуація в країні; політика держави, спрямована безпосередньо на економічного суб'єкта (групи суб'єктів).

Л. Ховелл стверджує, що значну увагу (в останні роки після закінчення «холодної війни» – В.К.) було приділено «нестійкості» (instability) як критичній перемінній у структурі підприємницького ризику (для країн, що розвиваються – В.К.), оскільки нестабільні уряди мають тенденцію робити такі речі у сфері економіки, які мають дуже негативний вплив для іноземних інвестицій. І все ж, зосередження у минулому уваги на стабільності також зорієнтувало, принаймні в США, на збереження урядів країн, що розвиваються, в руках прорадянських сил. Defense Advanced Research Projects Agency на початку 1980-х років пов'язувало дослідження «політичного ризику» виключно з «нестійкістю» [5, р. 28].

Іноді вводиться протилежне ризику країни поняття – «релабельність країни» (від англ. reliable – надійний), оскільки існує як премія на ризик країни, так і дисконт на її «надійність». Ефект «релабельності країни» полягає в тому, що відбувається перенасичення капіталом, несподіваний відтік якого може спровокувати економічну кризу. Таким чином, підвищена «надійність» країни може обернутися ризиком країни. Красномовним підтвердженням цієї тези є поточна світова економічна криза, яка, як відомо, була спровокована крахом іпотечного кредитування у США, які традиційно вважалися країною з високим ступенем надійності. Релабельність країни часто породжує «перегрів» фондового ринку і несприятливі прогнози щодо можливості масштабної економічної кризи.

Слід також зазначити, що країни є, по суті, простими політико-територіальними утвореннями, що володіють ознаками суб'єкта світової економіки. У цілях розширення сфери ризикологічних досліджень вводиться поняття «суб'єктний ризик» – ризик, що виникає і збільшується у міру отримання території, організаційною структурою і будь-яким іншим об'єктом елементів «суб'єктності», тобто здатності самостійно ухвалювати рішення, відповідати по своїх зобов'язаннях і впливати на ситуацію. Багато міжнародних агентств, які формують рейтинги країн світу, роблять те саме і стосовно окремих територій, які не є незалежними державами, але які володіють певним економічним суверенітетом. Простежується аналогія з введеним в обіг зарубіжними фахівцями поняттям «суверенний ризик», проте останній враховує лише чинник «ізольованості», а не ступінь впливу на внутрішню і зовнішню ситуації.

Ризик країни, перш за все, пов'язаний із соціально-економічною і політичною ситуацією в країні. Ці чинники чинять великого впливу на діяльність установ фінансового сектора, їх взаємини з Центральним банком і його грошово-кредитною політикою; з державними і місцевими органами законодавчої і виконавчої влади. Рівень ризику країни залежить від політико-економічної стабільності країн-клієнтів та/або країн-контрагентів, імпортерів чи експортерів.

Разом з тим слід зазначити, що поняття ризику країни має узагальнений характер, включаючи не тільки діяльність уряду, а й стан суспільства в цілому. Наявні дефініції, як правило, мають вузьку практичну

спрямованість. Наприклад, експерти Японського інституту облігаційних позик (The Japan Bud Research Institute) визначають ризик країни як «ризик неможливості повернення боргів або вивезення інвестованого капіталу через несприятливі зміни в політичній, економічній або соціальній ситуації в країні» [2, с. 15].

Професор Каліфорнійського університету А. Шапіро розглядає поняття ризику країни в контексті транснаціонального бенкінга як нездатність іноземних позичальників вчасно виплатити свої борги [12, р. 12]. При цьому врахуванню підлягають як економічні, так і політичні чинники. Серед економічних А. Шапіро виділяє внутрішні ресурси країни та її зовнішню фінансову позицію, але найбільш важливою він вважає якість і ефективність політики, що проводиться урядом. Серед чинників ризику і причин боргових криз, властивих країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою, американський фахівець виділяє бюрократизовану економіку, корупцію, що породжує політично мотивовані збиткові інвестиції. «Проблемні» економіки страждають від різного роду ринкових спотворень, викликаних агресивною протекціоністською політикою на користь неефективних національних виробників і урядових фаворитів – впливових олігархічних груп, фіксацією обмінного курсу при погіршенні умов торгівлі та іншими недалекоглядними діями урядів. Основним показником ризику країни А. Шапіро вважає політичну стабільність.

Згідно з традиційним тлумаченням «політичний ризик» ототожнюється з поняттям «політична складова інвестиційних ризиків». Тобто політичні ризики безпосередньо пов'язуються з діяльністю комерційних структур. Проте логіка, що диктується обраним підходом, говорить про те, що компанія не є єдиним суб'єктом політичного ризику. Якщо виходити з припущення про те, що характер інтересів суб'єкта визначає характер ризиків, які він на собі випробовує, політичний ризик може також бути інкримінований політичним суб'єктам: політичним інститутам, партіям, окремим політикам.

Таким чином, можна говорити, що політичний ризик разом з іншими видами ризиків (соціально-економічними, екологічними, галузевими тощо) утворює ризик країни, який є індикатором інвестиційного клімату відповідної країни. Останній включає все те, що враховує інвестор, коли оцінює наскільки сприятливі або несприятливі умови для вкладення капіталу, включаючи ідеологію і політику, економіку і культуру. М.І. Мельник, досліджуючи теоретико-методологічні засади оцінки та моделювання інвестиційного клімату регіону [1, арк. 41-43], виділяє структурну ієрархію споріднених категорій інвестиційної проблематики за принципом зростання ступеня охоплення інвестиційних відносин: інвестиційні ресурси – інвестиційна ситуація – інвестиційний потенціал – інвестиційна активність – інвестиційна привабливість – інвестиційний клімат.

Література:

1. **Мельник М. І.** Теоретико-методологічні засади оцінки та моделювання інвестиційного клімату регіону [текст]: дис... канд. екон. наук, спец. 08.10.01. – Л.: Ін-т регіонал. досл. НАН України, 2005. – 186 арк.
2. **Онда Х.** Укрепляя доверие к России [текст] / Х. Онда // Маркетинг. – 1997. – № 6. – С. 14-19.
3. **Eiteman D. K.** Multinational Business Finance [text] / D.K. Eiteman, A.I. Stonehill, M.H. Moffett; 6th edition. – Reading: Addison-Wesley, 1992. – 193 p.
4. **Feils D. J.** The impact of political risks on the foreign investment decision: a capital budgeting analysis [text] / D.J. Feils, F.M. Sabac // Engineering Economist. – 2000. – Vol. 45, № 2. – P. 31-59.
5. **Howell L. D.** The Sovereign State of Taxes [text] / L.D. Howell // USA Today Magazine. – 2004. – Vol. 132, Januar. – P. 27-34.
6. **Jodice D. A.** Political Risk Assessment: an Annotated bibliography [text] / D.A. Jodice. – Westport: Greenwood Press, 1985. – 279 p.
7. **Kobrin S. J.** Managing political risk assessment [text] / S.J. Kobrin. – Berkeley: University of California Press, 1982. – xix, 207 p.
8. **Krayenbuehl T.** Country Risk Assessment and Monitoring [text] / T. Krayenbuehl. – Cm

УДК 32.019:316

Толерантність у просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення

Світлана Денисюк,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова

Аналізується роль толерантності у взаєминах між учасниками політичної комунікації. Показані моделі і місце політичної толерантності на різних рівнях політико-комунікаційних взаємозв'язків.

Ключові слова: толерантність, політична толерантність, інтолерантність, політична комунікація, демократія, плюралізм.

The article analyses the role of tolerance in the relations of participants of political communication. The models and place of political tolerance on different levels of political communicative interrelations are shown.

Keywords: tolerance, political tolerance, intolerance, political communication, democracy and pluralism.

Різноманіття інтересів, поглядів, позицій людей у сучасному політичному просторі апіорі містить у собі потенціал конфліктності, що актуалізує цінність толерантності в політичній комунікації між учасниками взаємодії. Сьогодні як в українському суспільстві, так і у світі загалом спостерігається зростання певної нетерпимості у взаєминах на всіх рівнях комунікації (між різними соціальними групами, владою і громадянами, владою і опозицією та ін.), що виявляється у наявності зіткнень, суперечок тощо. Тому толерантність, коли жодна політична позиція не претендує на домінантність і панує взаємна повага, покликана змінити правила «політичної гри».

До питання терпимості зверталось багато мислителів у різні часи, зокрема, це: Св. Августин, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Дідро, І. Кант, Дж. Ст. Мілль, В. Соловйов, П. Флоренський, М. Бердяєв та інші. Варто відзначити праці Л. Бобовнікової, Р. Валітової, Ю. Іщенко, О. Картунова, І. Ключник, Н. Круглової, В. Лекторського, М. Мchedлова, М. Магометової, О. Малинової, О. Монастирської, А. Перцева, Т. Скрипкіна, Ю. Тищенко, А. Чічановського, К. Фопеля та інших. Проте вузько-ціннісний підхід, характерний для більшості вітчизняних дослідників терпимості, з погляду політичної комунікації уявляється нам недостатньо продуктивним.

Не дивлячись на значний масив наукових розвідок в рамках різних наук, толерантність у політико-комунікаційних процесах сучасного українського суспільства залишається недостатньо вивченою. Тому, враховуючи теоретико-прикладну актуальність теми, метою наукової статті є дослідження теоретичних засад і можливостей реалізації толерантності в сучасній політичній комунікації.

Так, латинський термін «*tolerantia*» спочатку означав добровільне перенесення страждань, пасивне терпіння [1]. Сьогодні зазначене поняття трактують неоднозначно, наприклад, як терпимість стосовно інших людей, які відрізняються за переконаннями, цінностями і поведінкою [2]. Так, толерантність у просторі політичної комунікації трактується, як правило, в таких значеннях: позиція певних політичних сил, що виражається в готовності допускати існування інших думок в своїх рядах; терпимість до чужих думок, поведінки.

В утилітаристській політичній традиції принцип толерантності обґрунтовується як спосіб уникнення соціальної нестабільності [3]. Толерантність можна визначити, як єдність мети у процесі взаємодії політичних суб'єктів без єдності переконань.

На наш погляд, слід погодитися із визначенням, в якому толерантність трактується як «різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях» [4, с. 661-662]. В просторі політичної комунікації толерантність можна інтерпретувати, «як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть у своїх рядах, дозволяти в рамках Конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм, як прояв різноманітності в державі» [5]. Так, М. Мацковський трактує політичну толерантність як «ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловів їх членів, де крайніми формами прояву політичної інтолерантності є: фашизм і властива тоталітарним режимам політика політичних репресій» [6]. Тобто, політичній толерантності завжди передують процес соціальної ідентифікації і соціальної категоризації, коли людина починає диференціювати «своїх» і «чужих». Слід зазначити, що у більшості

визначень політична толерантність відноситься переважно до політичної еліти, «можновладців».

Детальніше аналізують аспекти цього поняття Г. Денісовський і П. Козирева, які виокремлюють такі її характеристики: по-перше, на рівні взаємодії політичних сил толерантність виявляється як визнання права опозиції на існування; по-друге, в житті окремої особи – як готовність прислухатися до думки політичних супротивників [7, с. 9].

Спираючись на ідеї конфліктологічної парадигми (Р. Дарендорф і Л. Козер), політичну комунікацію можна уявити як простір конфлікту, боротьби, в якому політична еліта забезпечує собі контроль над суспільством і отримання благ. Так, критерієм визначення природи політичної комунікації може бути дихотомія «друг-ворог», але, як слушно підкреслює К. Шмітт, цю дихотомію не можна переносити з сфери політичних в сферу міжособових взаємин [8]. Іншими словами, політична комунікація є певним конфліктом та суперництвом з «іншим», а толерантність покликана його пом'якшити.

Однак, якщо застосовувати методологічний принцип К. Шмітта для розгляду політичної толерантності, то в якості «іншого» (об'єкту толерантності) виступає «ворог». Проте виникає парадокс: якщо ми будемо толерантні до політичного ворога, то він стане не-ворогом і втрачається сутність політичної комунікації. За К. Шміттом виходить, що толерантність до політичних ворогів знищує політику як площину взаємин. В цьому випадку варто вести мову про горизонтальний вид комунікації (між рівними суб'єктами політики). Якщо ж розглядати варіант вертикальної комунікації (влада-громадяни), то ролі «ворог» і «друг» можуть мінятися місцями, і комунікація повинна прагнути до взаємин «друг-друг».

Слід звернути увагу на те, що політична комунікація тісно пов'язана з ідентифікацією і ментальними настановами. Так, для українців характерні такі риси ментальності, як терпимість, чуттєвість, миролюбність, що може бути підґрунтям для толерантних взаємин у політиці. Однак асиметрія орієнтацій, амбівалентність ціннісних настанов, псевдосинкретизм (особливий гібридний ідеал) у поєднанні з виразними ознаками регіональних розмежувань, етноконфліктністю, розбалансованістю міжцерковних відносин, конгломератним характером партійної системи – все це гальмує утвердження толерантних взаємин.

Як негативний приклад пригадаємо бійки українських парламентаріїв у Верховній Раді, «війни за повноваження», утиски опозиції тощо. Іншими словами, ментальні риси є досить сприятливими для утвердження толерантності в політико-комунікативному просторі, а непрофесійна діяльність і низька культура певних представників еліти сприяють поглибленню кризових явищ і нетолерантній комунікації. Це підтверджують і дані міжнародного дослідження рівнів політичної толерантності, що проводилось серед жителів 23 країн організацією WorldPublicOpinion [9]. Україна займає 21 місце із 23 країн (після йдуть Азербайджан і Росія),

вона нагадує розірване на частини політичне поле і співіснування – не толерантних – діаметрально протилежних ідентифікаційних практик.

Проте чи завжди потрібна толерантність? Так, М. Уолцер звертає увагу на те, що існують види взаємин, які за своєю суттю припускають інтолерантність, що може диктуватися специфікою ситуації [10], а інакше, у разі толерантної комунікації «політична гра» може втратити сенс. Однак, як вірно зауважують Г. Денісовський і П. Козирева, політична толерантність необхідна сьогодні як проміжна ланка між «незгодою» і «згодою», як засіб попередження крайніх форм вирішення конфлікту. І тут проблема полягає в тому, яка міра інтолерантності допустима. Політична толерантність означає критичний настрій на опонента, але вона, разом з тим, є засобом, який дозволяє розв'язати розбіжності цивілізованими методами. Дослідники відзначають, що «демократія передбачає наявність постійного конфліктного поля», але водночас містить конкретні принципи й ефективні технології зняття суперечностей, що періодично виникають» [7, с. 12-13]. Безумовно, конкуренція повинна бути вписана в «цивілізовані» рамки політичної комунікації.

Як відомо, в демократичному суспільстві громадяни повинні мати можливість критикувати дії уряду, влади і виступати проти них. Демократизація припускає наявність регульованих, інституціоналізованих конфліктів, як, наприклад, звернення до суду, функціонування інституту медіації [11, с. 146-148]. До цього можна віднести участь у виборах, членство в політичній партії або іншому суспільно-політичному об'єднанні, в конвенціональних формах протесту тощо. Таким чином, політична толерантність проявляє себе у формі інституціоналізованої боротьби.

Громадянин розвиненого демократичного суспільства в процесі політичної комунікації засвоює багато ролей – виборця, представника групи інтересів, групи тиску, члена територіальної громади, депутата тощо. Саме це сприяє формуванню консенсусної демократії, толерантності, зближенню держави і громадянського суспільства. Іншими словами, чим більше політичних ролей громадянин виконує, тим толерантнішим він буде і комунікація стане якісною.

Однак тут варто проаналізувати діалектичний зв'язок толерантності і моралі. Як слушно зазначає О. Дубко, заклики до толерантності фактично камуфлюють бажання на державному рівні підтримати індивідуалістичну моральність і паралізувати всіх обурених, представити гострі проблеми політичних комунікацій як чиїсь суб'єктивні думки [12]. Наприклад, суб'єктивізму індивідуальних думок і оцінок, згідно із ліберальними уявленнями, повинна протистояти безсторонність не тільки держави, але і моралі. На мораль у політичній комунікації покладаються функції запобігання або пом'якшення конфліктів, примирення індивідів. Мораль в ролі арбітра повинна підвестися над суб'єктивними інтересами і думками та зайняти об'єктивну позицію: кожен має право на власні погляди, тому

аморально переслідувати за людей за переконання або силою нав'язувати будь-які позиції тощо.

Взагалі толерантність, як ідея і особистісна настанова, підтримує мирну політичну комунікацію, тому можна розглядати її як політичну чесноту. Тільки, на нашу думку, на практиці не варто покладати великі надії на її регулятивні можливості: толерантність не здатна об'єднати учасників політичної комунікації, перетворити їх на спільність. О. Дубко зазначає: «Терпимість руйнує політичну мотивацію і політичну спільність» [12, с. 661]. За терпимістю часто ховається незгода з чужою думкою, або насторожене ставлення до іншої людини, або поблажливе ставлення до її думки («це, звичайно, помилка, але вона нешкідлива, вона не варта того, щоб її спростовувати і тим більше через неї псувати особисті відносини»).

Таким чином, конфлікт цінностей у просторі політичної комунікації не усувається толерантним ставленням, проте значно більше підстав у ній бачити небезпечний для моралі феномен: толерантність якщо і не руйнує, то обмежує мораль. Одна з найважливіших функцій моралі – ціннісно-орієнтаційна, яка позначає всі суспільно-політичні явища, що стосуються інтересів людей, ціннісними знаками: «добро» і «зло», «гуманність», «справедливість» тощо.

Так, політична комунікація може оцінюватися як гуманна або негуманна, справедлива або несправедлива, гідна або негідна. Толерантність же орієнтує на стриманість від оцінок, внаслідок чого на одну дошку ставляться, наприклад, героїчне самопожертвування заради інших і егоїстичне отримання особистої вигоди за рахунок інших. Тим самим, знижується ціннісний статус етично гідного і підвищується статус етично неприйняттого в політичній комунікації, що в результаті провокує всездозволеність і відкриває шлях насильству. Толерантність утримує від однозначного засудження морально неприпустимого, дезорієнтує суб'єкта комунікації. Те, що з обуренням могло б бути знехтуване з моральних позицій, фактично захищається доктриною толерантності. Тому за певних умов толерантність може деформувати особистість, яка в результаті змушена не реагувати на аморальні явища, приховує свою позицію і позбавлена можливості захищати її в процесі комунікації.

Тому принцип толерантності в політичній комунікації виконує неоднозначну роль, адже толерантність має приховану можливість допущення релятивізму в теорії і волюнтаризму на практиці. Так, свобода політичної акції неодноразово використовувалась для того, щоб підірвати демократичний лад. Демагогія і акції політичних організацій часто пригнічують гідність громадян і загрожують стабільності політичного режиму, тому навіть найтолерантніші суспільства обмежують свободу акцій певних суб'єктів. Однак, коли плюралістичний баланс суспільства порушується кризою, держава повинна терміново втрутитись, відновити порядок навіть шляхом примусу. Коли ж держава має звертатись до «інтолерантності» в своїй політиці для створення або підтримки умов

формування терпимої суспільної атмосфери? Адже втручання може перерости в боротьбу із самою толерантністю, а ризик зловживання державними органами інтолерантністю завжди присутній.

Сьогодні країни Західної Європи стали заручниками тих демократичних принципів, які вони колись відстоювали. Все більше інтерпретують права людини в контексті своїх національних інтересів: стає жорсткішою еміграційна політика, толерантність розуміється як основа взаємин тільки для своїх громадян. Проте в демократичних державах існує розвинена громадська думка, розвинена система стримувань і противаг – гарантія того, що цей ризик не перевищить допустимих меж.

За сучасних процесів глобалізації деякі демократичні норми, такі як права і свободи людини, виходять за рамки національного суверенітету. Їх захист – це вже міжнародна справа, а її незмінною складовою є інтолерантне ставлення до тих, хто ці норми порушує. Тобто можна побачити, що зміна історичних, політичних умов впливає на політичну свідомість населення, характер і зміст політичної комунікації, а, відповідно, формується і певний тип толерантності.

Так, Л. Скворцов подає типологію толерантності, спираючись на історичний критерій і відповідні типи свідомості [13]. Для міфологічної свідомості притаманна «прихована» толерантність, тому що при поширенні політеїзму спостерігається терпимість, але вона концептуально ще не оформлена у взаєминах. До релігійного типу свідомості належить «парадоксальний» тип терпимості, оскільки за умови монотеїзму існування толерантності неможливе, але це стало підґрунтям для її легітимізації. Для секулярного суспільства явище терпимості носить «культурний» характер через «абсолютизацію соціальної ролі конкретного історичного суб'єкта, якому приписують риси досконалості, історичної переваги та універсальності» [14]. В такому суспільстві толерантність проголошується моральним принципом.

На наш погляд, проблему терпимості в сучасній політичній комунікації потрібно розглядати на рівні виявлення механізмів поведінки учасників цього процесу. Поняття моральності, істинності або хибності оцінки певного явища ми визначаємо як виключно суб'єктивні, тому прояв толерантності залежить від рівня політичної свідомості і культури певної особи. Так, політична толерантність може відрізнитись за змістом і проявом, що є основою для побудови моделей толерантності в політико-комунікаційних процесах:

1. Толерантність як байдужість, де на фоні суспільних проблем різноманітність поглядів та діяльності має другорядне значення. Ця модель існує доти, поки відмінності між групами не заважають нормальній комунікації.

2. Толерантність, як неможливість взаєморозуміння, – це повага до іншого, якого не можна розуміти і з яким не можна взаємодіяти.

3. Толерантність, як поблажливе ставлення до слабкості інших, що поєднуються з певною мірою презирства і надією на те, що колись власні аргументи стануть авторитетними для всіх, парадигмою для опонентів.

4. Толерантність, як розширення власного досвіду і критична політична комунікація, виступає в якості поваги до чужої позиції, іноді навіть зміна індивідуальної та культурної ідентичності. В результаті взаємної критики і боротьби кожний політичний суб'єкт отримує певний позитивний досвід. Цю модель толерантності можна вважати найкориснішою для сучасного суспільства.

Отже, роль толерантності підвищується в тих галузях політичної комунікації, де відсутній точний критерій оцінки і доказ переваги певних поглядів. Звичайно, в політичній комунікації толерантність може сприяти взаєморозумінню з опонентами, якщо вона детермінована іншими цінностями, поєднується із мораллю та політичною етикою.

З одного боку, толерантність у політичній комунікації є показником рівня політичної культури учасників взаємодії, а, з іншого, – це засіб управління суспільством або його певними групами. Так, політична практика свідчить, що толерантне ставлення до певних груп практикується найчастіше тоді, коли вичерпані ресурси їх придушення. Можливо, що концепція ліберальної терпимості не була б сформульована Дж. Локком, якби в XVII ст. католики могли знищити протестантів або навпаки. Сучасна толерантність стосовно раніше маргіналізованих груп обумовлена неможливістю більшості громадян у високорозвинених країнах ігнорувати їх зростаючий вплив.

До того ж політика сьогодні – це боротьба за економічні ресурси, а, відповідно, толерантність може бути відносною і мало реалізованою на практиці. Тобто зміна суспільно-політичних умов впливає на міру толерантності (співвідношення проявів її змісту і форми). З огляду на динамічність політико-комунікаційних процесів між державами, ті з них, які не виявляють терпимості щодо відмінностей в поглядах і формах поведінки, які відповідають принципам міжнародних актів і визначають права людини, ризикують опинитися в стані духовного остракізму, що надало поштовху для пошуку загальної рятівної формули толерантності.

Так, в сучасному світі, в якому ідейні, духовні, соціальні, політичні відмінності втрачають свій фатально деструктивний характер, толерантна комунікація перетворюється на загальнолюдську надію. Однак це може статися тоді, коли вона буде сприйнята, в першу чергу, владною елітою. Яскравим прикладом такої толерантної взаємодії є стратегічна орієнтація, запропонована в свій час М. Горбачовим. Цю парадигму можна представити як спробу підпорядкувати емпіричні дані про наявність глобальних загроз завданню формування загального братерства народів світу. М. Горбачов був впевнений в тому, що перебудова старої свідомості й утвердження нової комунікації дозволять вирішити ключові глобальні проблеми «в дусі співпраці» [15]. Світ, таким чином, повинен був вступити в нову еру

загальної толерантності, що повинна була б створити умови безпеки для всіх. Проте досвід показав, що при розпаді Варшавського Договору, безпека країн НАТО значно зміцніла на відміну від Росії.

Чи зміцніла в результаті толерантної комунікації міжнародна безпека, чи зникла загроза нового конфлікту? Універсальний принцип толерантності «помер». Звичайно, після духовних зрушень відбулися зміни в політичній комунікації: проголошуються вимоги «люстрації» [16], «етнічної чистоти» новоутворених держав; то в одному, то в іншому регіоні виникають «гарячі точки», для яких характерні застосування збройних сил, відкриті порушення прав людини.

Отже, толерантність у політико-комунікаційному просторі може мати різні аспекти і виступати в таких формах: як певний вид поведінки; як засіб попередження крайніх форм вирішення конфлікту; толерантність як феномен, що обмежує мораль; толерантність, як неможливість взаєморозуміння; як поблажливе ставлення до слабкості інших, що поєднуються з презирством; толерантність, як критична політична комунікація. Толерантність не є стабільною характеристикою взаємин, коли індивіди змагаються в прагненні слідувати загальним інтересам, проявляти готовність до самопожертвування заради загальної згоди. Проте сучасна цивілізована політична комунікація повинна бути толерантною в аспекті врахування позицій учасників взаємодії, сприйняття їх досвіду, поєднуватись із мораллю і збагачувати власний досвід.

Чинниками утвердження толерантності в політико-комунікаційному просторі є: зростання рівня освіченості, політичної культури громадян, надання їм можливості отримувати об'єктивну інформацію і активно приймати участь у політичному житті суспільства, зміна правил «політичної гри». Тоді у самосвідомості людей толерантність може отримати статус вищої цінності. Сьогодні потрібно вести мову не про універсальність принципів толерантності, а про визначення критеріїв оптимальності реалізації прав суб'єктів політичної комунікації. Такий підхід відповідає прагненню уникнути протистояння в просторі політики.

Література:

1. **Ильинская С. Г.** Толерантность как категория политической теории: дис... канд. полит. наук по специальности 23.00.02 – «Политические институты и процессы, политическая конфликтология, политические технологии» / Ильинская Светлана Геннадьевна; Института философии РАН. – М., 2006. – 210 с.

2. **Тищенко Ю. А.** Генезис феномену толерантності: від філософської категорії до політичного чинника у сфері міжетнічних відносин / Ю.А. Тищенко // Стратегічні пріоритети: науково-аналіт. щокв. зб. / Нац. ін-т стратег. дослідж. – К.: НІСД, 2007. – № 4(5), 2007. – С. 62-68.

3. **Пороховська Т.І.** Толерантність як чеснота / Т.І. Пороховська // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія. – 2010. – Т. 23 (62). – № 1. – С. 84–87.

4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

5. **Асмолов А.Г.** О смыслах понятия «толерантность» / А.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова // Век толерантности. М.: МГУ, 2001. – № 1. – С. 8–18.

6. **Мацковский М.** Толерантность как объект социологического исследования / М. Мацковский // Век толерантности. М.: МГУ, 2001. – № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.tolerance.ru.

7. **Денисовский Г.М.** Политическая толерантность в реформируемом российском обществе второй половины 90-х годов / Денисовский Г.М., Козырева П.М. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2002. – 112 с.

8. Schmitt C. La notion de politique. Paris, 1931.

9. Рейтинги политической толерантности – 22.10.2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ipu.org/dem-e/idd/report09.pdf>.

10. **Уолцер М.** О терпимости. / М. Уолцер; Перевод с англ. И. Мюрнберг. М., 2000. – 159 с.

11. **Круглова Н.В.** Конфликтность и толерантность: становление толерантных отношений в обществе / Н.В. Круглова // Толерантность и интолерантность в современном обществе: Восток-Запад. Материалы международной научно-практической конференции. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. – С. 23.

12. **Дубко Е.Л.** Политическая этика / Дубко Е.Л. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – 719 с.

13. **Скворцов Л.В.** Толерантность: иллюзия или средство спасения? / Л.В. Скворцов // Октябрь. – 1997. – № 3. – С. 138–155.

14. **Савич І.О.** Особливості прояву політичної толерантності в сучасних крос-культурних відносинах / І.О. Савич // Третя міжнародна: Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Суми. – 27.04.2010. – С. 45.

15. **Горбачёв М.С.** Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира / Горбачёв М.С. – М.: ИПЛ, 1988. – 272 с.

16. **Сахно О.** Що таке люстрація? З досвіду країн колишнього соцтабору / О. Сахно // ГО «Люстрація», 2.05.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lustration.org.ua>

УДК 321.01

Політичний плюралізм: багатогранність змісту

Марина Остапенко,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена дослідженню проблеми багатогранності змісту політичного плюралізму. Спираючись на аналіз споріднених з ним понять, робиться спроба розкрити його зв'язок з поняттями толерантності та політичної стабільності / нестабільності.

Ключові слова: політичний плюралізм, толерантність, політична стабільність, нестабільність.

The article is devoted to the problem of many-sided nature of maintenance of political pluralism. On the basis of analysis of related concepts, the author makes an attempt to expose its connection with the concepts of tolerance and political stability / instability.

Keywords: political pluralism, tolerance, political stability, instability.

Трансформаційні зміни, які відбуваються в Україні, актуалізують і суттєво розширюють коло питань, що потребують наукового осмислення. Серед них і проблема плюралізму, зокрема – політичного. Зазначений феномен має не лише інструментальний характер, а й свою самоцінність. Аналізу потребують не лише форми, в яких він здійснюється в країні, у який спосіб є можливим співіснування різних політичних сил і течій, а й його глибинні основи.

Поняття «плюралізм» за різними джерелами визначається як «множинний», «більше». Вперше це явище було використано у філософії. Так, звернення до певних аспектів плюралізму можна виділити у поглядах Х. Вольфа (власне, йому приписують перше використання терміну «плюралізм» для визначення філософських вчень, які обґрунтовують

існування більше двох першооснов буття), Ж. Бодена (проблема співвідношення між єдиним і множинним суверенітетом), П. Бейля (релігійний плюралізм), Д. Дідро, Вольтер, Ламетрі (обстоюють ідеї свободи думки і слова як основи плюралізму), Ш. Монтеск'є (принцип розподілу влади), К. А. Гельвеція (визначив ознаки плюралістичного суспільства, у якому людина має можливість вільно розмірковувати про будь-які речі, висловити все, про що думає, виразити протилежну думку, вислухати заперечення своєї; ідея необхідності свободи друку), П. А. Гольбаха (основи соціального плюралізму), Дж. Медісона (обґрунтування ідеї про різноманітність суспільних груп, думок), У. Джемса (світоглядний плюралізм), А. Ф. Бентлі (групи інтересів – основа суспільства), Г. Дж. Ласкі (сформулював такі поняття як плюралістична теорія держави і політичний плюралізм).

Сучасні науковці до ранніх теорій політичного плюралізму відносять праці А. де Токвіля, Е. Дюргейма. У 60-70-ті роки ХХ століття з'являються теоретичні розробки Р. Даля, Дж. Сарторі, А. Лейпхарта, Х. Лінца, А. Степана, Ч. Ліндблома, Дж. Гелбрейта, які розкривають базові засади плюралістичної демократії. Пізніше спостерігається фаза «занепаду» уваги наукової спільноти до окресленої проблеми. В останні роки, особливо в країнах, що переживають період трансформації політичних систем, відмічається «відродження» плюралізму, що пояснюється, по-перше, процесом демократизації й гуманізації суспільного життя, зростанням обсягів громадянської свободи з наявністю альтернатив, можливістю і необхідністю вибору. По-друге, різноманітність і наявність альтернатив є необхідною умовою розвитку та поступального прогресу суспільства в цілому.

Хоча з часів перебудови проблема плюралізму викликала підвищену увагу вітчизняних науковців і політиків, проте зміст і особливості цього поняття залишаються недостатньо розробленими, що певним чином визначає напрямок наукового пошуку. Отже, *метою* статті є теоретичний аналіз змісту феномена політичного плюралізму у контексті його зв'язку з іншими явищами демократичного суспільства.

Зважаючи на розмаїття видів плюралізму – політичний, соціальний, релігійний, культурний, ідеологічний, партійний – можна визначити основне змістовне навантаження даного поняття. Це множинність тих чи інших явищ, заперечення моноцентризму, визнання прав носіїв різних поглядів, ідей, концепцій.

Плюралізм політичний – це по-перше, нормативне (конституційно-правове) визнання допустимості різних поглядів, підходів, позицій, концепцій в суспільно-політичній сфері; по-друге, здійснення влади при взаємодії і врівноваженні одним одним декількох або значної кількості суб'єктів політичних відносин [7].

Досліджуючи змістовне наповнення поняття політичного плюралізму, варто виділити ті феномени, які, на наш погляд, найбільше розкривають

його зміст: інтерес, ідеологія, толерантність; група, партія, партійна система; конкуренція, діалог, партнерство, протистояння, боротьба; інтеграція/дезінтеграція; стабільність/нестабільність, політичний порядок. Проаналізуємо зв'язок між деякими з них.

Процес взаємодії між соціальними і політичними силами, інтересами і потребами будується на основі діалогу, а діалог, у свою чергу, на компромісі, який не можливий без вміння і бажання сторін розуміти і поважати точку зору один одного. Все це стосується такого поняття, як толерантність. Для будь-якої країни формування толерантності виступає запорукою збереження соціальної, політичної, міжетнічної, культурної стабільності її соціуму. Філософський аналіз толерантності представлений у працях А. Бодриліна, Ж. Бодрієра, Р. Валітова, Л. Дробіжевої, Дж. Мілля, А. Нуруллаєва, А. Скрипника, М. Хом'якова, Ю. Хабермаса та інших. Дослідженню проблеми толерантності в умовах транзитних суспільств присвячено праці С. Гранта, Д. Гібсона, Р. Добсона, А. Міллера, А. Фініфтер, В. Хеслі, Д. Хоната й інших.

Загалом, наприкінці 90-х років минулого століття проблема толерантності була визнана у науковому колі як одна з найактуальніших. В Україні толерантність починає активно вивчатися в останні роки. Це праці О. Гриви, І. Кресіної, В. Логвинчук, М. Соколова та інших науковців. Дослідження ускладнюється тим, що існують різні підходи до розуміння цього феномена, різні тлумачення, що дає підстави говорити про толерантність у різних вимірах і сферах прояву.

У Декларації принципів толерантності записано: «Толерантність – це гармонія, єдність у багатоманітності» [1]. Подібне надає підстави стверджувати, що толерантність є одним з показників сформованості і вияву плюралізму. За таких обставин толерантність надає можливість існуванню і реалізації свободи вибору: без неї є неможливими ані вільна боротьба партій на виборах, ані свобода виборця підтримувати ті суспільно-політичні рухи, які відповідають його політичному вибору. Толерантність також здатна унормовувати відносини між різними соціально-політичними групами. Аналітики розглядають толерантність як основний елемент системи демократичних цінностей, вона є базовою цінністю відкритого суспільства.

Науковці визнають, що толерантність – складна та суперечлива категорія, що обумовлюється різними культурами, історичними періодами і суспільними умовами. Російський дослідник В. Лекторський у статті «Про толерантність, плюралізм та критицизм» систематизує філософські погляди щодо ідеї толерантності у чотири концепції: «толерантність як індіферентність» (визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх, при цьому державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, які є неважливими на тлі основних проблем для суспільства); «толерантність

як неможливість досягнення взаєморозуміння» (толерантність обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого неможливо зрозуміти і з яким неможливо взаємодіяти через несумісність поглядів); «толерантність як поблажливість» (у свідомості людини домінує становище власної культури, тому всі інші культури оцінюються як більш слабкі, які можна терпіти й одночасно зневажати); «толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог» (повага до іншої позиції, можливість змінювати позицію в результаті критичного діалогу) [4]. На наш погляд, остання є найбільш прийнятною для цивілізованого суспільства.

Д. Гібсон, як і більшість науковців, розглядаючи толерантність як елемент системи демократичних цінностей, запропонував концептуальну модель нетолерантності, яка визначає поведінку людини. Її основні компоненти:

- концепція «принципової нетолерантності», яка пов'язується з системою політичних та ідеологічних орієнтацій відносно демократичних інститутів та процесів, характеризується значним ступенем несприйняття демократичних змін та обережним ставленням до аргументації щодо тих чи інших демократичних символів (принципова нетерпимість);
- концепція «плюралістичної нетолерантності», яка означає нетерпимість до багатьох соціально-політичних груп, або «фокусована нетолерантність», що виявляється в нетерпимості до окремої групи (нетолерантність фокусується на певних групах);
- концепція «мажоритарної нетолерантності» – нетолерантність більшості щодо політичного опонента; індивідуальна нетолерантність підкріплюється переконанням, що вона представляє погляди значної частини соціуму;
- концепція «лідерської нетолерантності», яка передбачає концентрацію уваги на поглядах та цінностях представників політичної еліти [8].

Хоча толерантність у політиці швидше є віртуальним, бажаним станом, аніж реальним і попри те, що деякі форми реалізації толерантності не спрацьовують у сучасному світі, вчені переконують не відмовлятися від неї, а напрацьовувати нові різновиди політики співжиття представників різних культур, націй, релігій рас на своїх теренах. Переважна більшість дослідників толерантності одностайні у тому, що саме ця цінність може і повинна стати певним нормативним медіатором, обов'язково присутнім у суспільстві.

Природа політичного плюралізму є такою, що, з одного боку, він сприяє різноманіттю інтересів і поглядів, а з іншого, його метою є досягнення гармонії, узгодженості, рівноваги і в решті решт – суспільної і політичної стабільності. На перший погляд, політичний плюралізм і політична стабільність – поняття, які здаються несумісними. Проте в реаліях демократії ці явища взаємопов'язані.

Питання стабільності (нестабільності) розглядали в своїх роботах західні науковці: С. Хантінгтон, Д. Сендерс, Д. Істон, Р. Дарендорф, Л. Лейпхарт. У політичній науці тлумачення стабільності позбавлене однозначності. Залежно від того, які загально-теоретичні засади поділяють автори, до яких методів вдаються, здійснюючи аналіз певної ситуації, і залежить тлумачення стабільності. Проблеми політичної стабільності та чинників її забезпечення аналізуються в низці дисертацій і відповідних публікацій українських дослідників – Т. Грозницької, І. Кіянки, М. Ніколаєвої, Т. Перглер, Т. Сичової, Н. Тунтії, М. Шаповаленка та інших.

Російський науковець А. Макаричев виокремив вісім основних підходів до визначення й трактувань політичної стабільності: а) стабільність як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, що дозволяють – у кризовій ситуації – подолати його; б) стабільність як функціонування одного уряду протягом певного періоду, яке передбачає, відповідно, його вміння успішно адаптуватися до мінливих реалій; в) стабільність (переважно у демократичних країнах) як наявність конституційного порядку; г) стабільність як наслідок легітимності влади; д) стабільність як відсутність структурних змін у політичній системі або як наявність здатності управляти ними; е) стабільність як баланс (рівновага) політичних сил; є) стабільність як наслідок «конгруентності» (відповідності) владних і громадських форм організації; ж) стабільність як модель поведінки й суспільний атрибут (стабільність – це такий суспільний стан, за якого члени суспільства обмежують себе соціально прийнятною поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм ведуть до дестабілізації [6].

За А. Лейпхартом, характеристиками політичної стабільності є підтримка системи, громадянський порядок, легітимність та ефективність. У сукупності такі характеристики можна позначити поняттям функціональності, тобто ефективного здійснення суб'єктами політики покладених на них функцій. Рівновага системи політичних сил (у ширшому значенні – суб'єктів політики) та її функціональність, як найважливіші характеристики політичної стабільності, тією чи тією мірою включаються до багатьох її визначень і найбільше відповідають демократичному суспільству.

Узагальнюючи різні визначення та підходи до розуміння політичної стабільності, можна виділити її основні особливості: проявляється в суворому дотриманні і виконанні законів та інших регулюючих нормативних актів, здійсненні політичної боротьби; характеризується відсутністю політичної напруги в суспільстві; виступає оцінкою стану політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин; створює умови для нормального функціонування громадських інститутів та владних структур; стосується всіх сфер політичного та

громадського життя; сприяє інтеграції суспільства для досягнення певної мети, вирішення тих чи інших суспільно-політичних проблем.

Поглибленню знань про політичну стабільність сприяє розкриття змісту поняття «політична нестабільність». На противагу політичній стабільності ознаками політичної нестабільності є порушення рівноваги системи суб'єктів політики і, як наслідок, – її функціональності. Є різні трактування політичної нестабільності. Як правило, її суть зводиться як до протилежності політичній стабільності й обумовлюється суспільно-політичними особливостями конкретного суспільства (розстановка політичних сил, особливості процесу прийняття рішень, наявність чи відсутність глибоких розколів, конфліктів у суспільстві, ступінь підтримки демократичного режиму населенням країни тощо). Вже згадуваний А. Макаричев вказує на те, що значна частина авторів визначають нестабільність як нездатність політичної системи управляти змінами або, точніше, справлятися з ними. Деякі зарубіжні автори трактують нестабільність як відхилення від традиційних і прийнятих для суспільства стандартів, тим самим підкреслюючи, що зміст самого цього терміну має нестійкий, відносний характер, що варіює від ситуації до ситуації і від країни до країни. Іншими словами, умови, що можуть дестабілізувати одну державу, не обов'язково матимуть такий ефект в іншій [6, с.151-152].

Наслідки політичної нестабільності позначаються на різних сферах суспільства. В економічній сфері – це зменшення іноземних інвестицій, відтік капіталу із країни тощо; у суспільно-політичній сфері – політизація суспільства, нелегітимність і неефективність влади, що у свою чергу викликає зростання злочинності, появу екстремістських настроїв та «суспільних хвороб»: популізму, нігілізму, соціальної апатії й аномії тощо.

Проведений аналіз окремих споріднених понять дозволяє зробити декілька узагальнень щодо змісту політичного плюралізму.

По-перше, аналіз праць філософської, політологічної наукової літератури щодо трактування суті плюралізму дозволяє стверджувати, що в його основу закладено принцип свободи і вибору, що призводить до різного роду суспільної диференціації, виникнення суспільних груп, політичних партій тощо. З іншого боку, не усяка множинність є плюралізмом. У цьому сенсі справедливими є слова А. Кожарова: «Лише та множинність є плюралістичною, елементи якої визнаються як незалежні, рівноправні і такі, які не знаходяться у відносинах субординації між собою; між елементами такої множинності є передусім ... конкуренція» [2]. Таким чином, при розумінні й у подальшому запровадженні політичного плюралізму важливими є визнання *конкуренції* як основи співіснування між її *рівноправними* елементами та створення відповідно для цього правового поля.

По-друге, політичний плюралізм як об'єктивне явище, корелює з іншими, збагачуючи свою суть, так і наповнюючи їх новим змістом. Найбільш споріднені можна згрупувати відповідно до того, яку грань

політичного плюралізму вони розкривають. На нашу думку, це розподіл наступний: інтерес, ідеологія, толерантність (культурологічні індикатори плюралізму); група, партія, партійна система (інституційні індикатори); конкуренція, діалог, партнерство, протистояння, боротьба (процесуальні індикатори); інтеграція/дезінтеграція; стабільність/нестабільність (індикатори результативності). Звичайно, дана класифікація потребує подальших уточнень.

По-третє, варто зважати на те, що взаємовпливовість між явищами може посилювати чи послабляти як позитивні, так і негативні аспекти кожного з них. Характер взаємовпливу, на наш погляд, визначають особливості конкретного суспільства: історичні, економічні умови його розвитку, політичні та правові традиції, рівень політико-правової культури як еліти, так і пересічних громадян тощо.

Основними шляхами мінімізації негативного впливу політичного плюралізму в нашій країні можна виділити: соціально-економічну, політичну, правову стабілізацію у суспільстві, виховання поваги до законів та прав людини і також їх дотримання; політичну освіту та політичне виховання, формування почуття відповідальності (в тому числі і політичної) як однієї з цінностей сучасної людини; формування громадянської культури, культивування громадянської ініціативності, активності, свідомої участі у суспільно-політичному житті; вдосконалення інститутів громадянського суспільства, доступність і розуміння пересічними громадянами механізмів легального вираження і захисту інтересів; доступ до відкритої інформації широких верств населення, здійснення контролю з боку населення за владою у конституційно-правовому порядку тощо.

Література:

1. Декларація принципів терпимості. Затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503. – Назва з титул. екрану.

2. **Кожаров А.** Монизм и плюрализм в идеологии и политике / Перевод с болгарского Большаковой В. Г. и Зюзюкиной Т. Е. / А. Кожаров. – М.: Прогресс, 1976. – 304с.

3. **Лейпхарт А.** Со-общественная демократия / А. Лейпхарт // Политические исследования. – 1992. – № 3. – С. 86-99.

4. **Лекторский В. А.** О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-55.

5. **Логвинчук В. В.** Проблема наукового осмислення толерантності та групової ідентичності в західній політології / В. В. Логвинчук // Держава

і право: Збірник наукових праць. – Випуск 31. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2005. – С. 610-615.

6. **Макарычев А. С.** Стабильность и нестабильность при демократии: методологические подходы и оценки / А. С. Макарычев // Политические исследования. – 1998. – № 1. – С.149-157.

7. Политический плюрализм. История и современные проблемы: Межвузовский сборник / Под ред. Л.В.Сморгунова. – СПб, 1992. – 120 с.

8. **Gibson J.** Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance be Least-Liked? // American Journal of Political Science. – 1992. – Vol. 36. – P. 560-577.

УДК 32:351:303

Політичне та стратегічне прогнозування: суть і ознаки

Ніна Ржевська,

кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

Нині той період, коли політичні системи світу здійснюють грандіозний поворот у бік демократичних цінностей, гуманітарних пріоритетів, культури миру і взаємовигідного співробітництва на міжнародній арені. Тому без належного аналізу та складання прогнозів, а також без усебічного дослідження цього процесу, здійснення демократичних трансформацій є справою надто ризикованою, якщо й узагалі можливою.

Ключові слова: політичний аналіз, політичне прогнозування, стратегічне прогнозування, принципи прогнозування.

It is the time when political systems in the world conducts the huge turn towards the democratic values, humanist priorities, global culture and mutual cooperation on the international scene. That is why it is a risky and almost impossible process to provide concrete democratic transformations without proper analysis and prognoses as well as comprehensive research on this very process.

Keywords: political analysis, political prognostication, strategic prognostication, principle.

Наукове визначення прогнозу вказує, що це – «імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища у майбутньому чи про альтернативні терміни його існування» [6, с. 5]. Звідси, за аналогією, політичне прогнозування – це процес науково-обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, розробки рекомендацій для практичної діяльності в

умовах дійсності. У прогнозі висловлюється точка зору щодо можливості настання тієї або іншої події та дається кількісна оцінка його ймовірності. Прогноз у політиці обґрунтовано аналізом та порівнянням реальних фактів, оцінкою діяльності у політиці сил і тенденцій їхньої взаємодії.

Основна мета, що підпорядковує собі прогнозування в політиці, – підвищення ефективності та результативності прийнятих політичних рішень і запобігання небажаному розвитку політичних процесів.

У контексті прогнозування політичної сфери доцільно розрізняти два типи прогнозування: політичне та стратегічне. Перше пов'язане з ситуативним аналізом тенденцій, процесів, інтересів акторів та їх взаємодії й виражає можливий стан у короткотерміновій перспективі. Політичний прогноз дуже часто межує з політичними коментарями, що прогнозують разове прийняття політичного рішення або тимчасову поведінку акторів. Для цього виду прогнозування характерна екстраполяція наявних тенденцій.

Стратегічне прогнозування суттєво відрізняється від політичного. Ця різниця зумовлена, зокрема, часовим горизонтом. Даний вид прогнозування враховує загальну динаміку системи й довгострокові глобальні тенденції, не пов'язані з поодинокими проявами політичної поведінки. Стратегічний прогноз передбачає бажаний майбутній стан та містить перелік принципів і моделей поведінки, що сприятимуть його досягненню. Він розставляє необхідні політичні чи економічні наголоси, що теж у довгостроковій перспективі сприятиме досягненню бажаного майбутнього. Визначене в стратегічному прогнозі майбутнє є наслідком наявних цілей та інтересів або таким, що сприяє їх формуванню. Цінність даного типу прогнозу полягає саме в характеристиці його можливостей у досягненні бажаного майбутнього, що відрізняє стратегічний прогноз від політичного, де пріоритетом є сам кінцевий прогноз.

Утім, недоцільно протиставляти політичний та стратегічний прогнози, оскільки останній мусить включати перший. Прогнозування короткотермінових кризових ситуацій сприяє кращому розумінню того, якою має бути поведінка актора в довгостроковій перспективі й дає можливості для її поступової кореляції. Стратегічний прогноз перебуває в постійній залежності від політичних коливань. Довгострокові тенденції та тренди можуть знайти своє завершення або сприяти несподівано і непрогнозовано появи нових. За таких умов, стратегічний прогноз мусить володіти великим ступенем адаптивності. Водночас, саме прогнозування має включати аналіз ризиків невідповідності та несподіваності.

У свою чергу, стратегічний прогноз відрізняється і від стратегічного плану. Останній виходить із чітких зафіксованих і перевірених тенденцій, а у якості свого підґрунтя використовує конкретні завдання та моделі поведінки. План зазвичай володіє низьким рівнем адаптивності і потребує нової розробки зі зміною умов. Стратегічний прогноз є більш абстрактним і оперативніше задає межі можливої поведінки акторів, ніж їх чітку модель.

Це дає можливість вносити корекцію на різних етапах, не змінюючи кінцевого результату – бажане майбутнє.

Взаємозв'язок та взаємозалежність у політиці стирають чіткі межі предмету прогнозування. Стратегічні прогнози залежно від специфіки завдань охоплюють передбачення довгострокових загальних тенденцій розвитку міжнародних відносин, загальних тенденцій зовнішньої політики окремих держав, груп держав, співвідношення сил між ними, визначення ймовірних та оптимальних зовнішньополітичних рішень у межах політичного року та інше.

Процеси глобалізації зумовили розвиток геополітичного прогнозування, де полем аналізу є глобальна політико-економічна картина в певному історичному та інформаційному розрізі. Геополітичне прогнозування, як осмислення результатів основних напрямів розвитку людства, не може бути регулятивною концепцією наднаціонального характеру. Його головна функція – забезпечення системи всезагальної, глобальної або регіональної безпеки. Результати геополітичних прогнозів втілюються в глобальних прогнозах, що стосуються Землі і всього людства [5, с. 31].

Що стосується політичного прогнозування, то воно вимагає: по-перше, проектування в політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв – проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; по-друге, здатність до політичного передбачення окремо взятої особи або групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду.

Зазначене є свідченням того, що політичне прогнозування наділене двома основними функціями – ідеологічною та пізнавальною. Власне, між цими двома функціями політичні прогнози завжди й коливаються, подібно до годинникового маятника. При цьому кожен прогноз розробляється з метою запобігання небажаних наслідків вірогідного розвитку подій з тим, щоб спрямувати їх у бажане русло. Для стратегічного прогнозу остання функція не є обов'язковою.

На нашу думку, ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного корегування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде», «станеться». Його необхідно розглядати як умовну, інструментальну діяльність, що вкладається у формулу: «може бути або станеться за певних умов». Такий підхід відображений у працях Д. Белла, І. Бестужева-Лади, А. Уткіна та інших вчених [1; 2; 7].

Отже, прогноз у галузі політики виступає не стільки як традиційне пророцтво, а більше як технологія, що вказує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів можна досягнути певного бажаного стану майбутнього.

Практика сучасного політичного прогнозування досить різноманітна стосовно його цілей і напрямів, строків, підґрунть та інструментарію. Відповідно до основних завдань політичної діяльності прогнози можуть бути спрямовані на виявлення основних тенденцій міжнародних відносин; пізнання механізму виникнення й еволюції можливих міжнародних конфліктів; проорокування результату виборчих кампаній; встановлення динаміки впливу основних політичних сил у тій або іншій країні; визначення ступеня популярності політичного лідера і його впливів на зміну політичної ситуації в країні; аналіз можливих наслідків того або іншого політичного рішення й т.д. [2].

Інструментарій політичного і стратегічного прогнозування містить у собі різні види анкетування, якісні й кількісні методи оцінки даних опитувань суспільної думки, спеціальні системи проорокування.

У політичній науці та практиці аналіз і прогнозування йдуть поруч, тому предмет прогнозування можна окреслити, включивши предмети, характерні для політичного аналізу. До них, зокрема, можна віднести: політичний процес, трансформацію інститутів, прийняття політичних рішень, порядок денний, політичну кризу. Нарешті, об'єктивно, предметом політичного аналізу теж виступає певний стан політичного явища, як наприклад, інституту чи процесу. Втім, оскільки знову ж таки складно розмежувати політичний процес і діяльність (взаємодію) інститутів, необхідно вибрати прогнозування стану центрального елемента системи. Зокрема, саме таким і виступають політичні інститути, що формують, трансформують і підтримують політичну систему. Отже, найбільш доцільним видається прогнозування майбутнього стану певного політичного інституту, що в свою чергу враховує прогнозування політичних рішень, криз, процесів тощо.

Однак на характер та спосіб прогнозу впливає політична система. Тут ми можемо розмежувати прогноз у політичній системі, що лише формується, й у тій, що вже сформована. Для останньої притаманні чіткі тривалі тенденції, тому закономірним способом прогнозування в таких системах виступає екстраполяція. Стабільність і злагожденість системи дають можливість для здійснення точних прогнозів майбутніх станів політичних інститутів та їх можливих загроз. Особливістю прогнозів у стабільних системах є їх довгостроковість.

Значно складніше прогнозувати в умовах несформованої хаотичної політичної системи. Амплітуда коливань тут надзвичайно висока, і діапазон ймовірностей надзвичайно широкий. Це безперечно ускладнює розробку можливих сценаріїв майбутнього розвитку. В хаотичній системі більш доречно говорити не про точний прогноз, а про точно спрогнозований діапазон можливих майбутніх станів.

Як зазначає засновник дискретно-подієвого підходу імітаційного моделювання Дж. Гордон, хаотичні системи теж володіють постійними рисами, серед них у першу чергу можна виділити нелінійність та

рекурсивність. Ці риси дають змогу будувати математичні моделі прогнозування хаотичних процесів та виділити можливі стратегії здійснення прогнозів. Оскільки послідовність точок у хаотичній системі залежить від точно визначених початкових умов, ми мусимо усвідомлювати неможливість здійснення точного прогнозу в більшості випадків. Проте це не означає, що моделювання є недоречним. Моделі, що враховують нелінійні елементи, можуть сприяти виявленню умов, що спричинили хаотичний стан. Поруч з цим, з будь-якої хаотичної системи можна передбачити перелік виходів, якщо вона викладається в структурі ширшої системи.

«У сучасних дослідженнях майбутнього застосовується широкий і багатоманітний арсенал наукових загальних і спеціальних методик, логічних і технічних засобів пізнання. Відповідно до цього політичне прогнозування як важливий елемент управління суспільством має базуватися на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння сегментів політичного життя», – зазначає вітчизняний дослідник В. Горбатенко [3, с. 140].

Серед них виділяють наступні: принцип альтернативності прогнозування, принцип системності, системно-плюралістичний принцип, синергетичний принцип, принцип безперервності прогнозування, принцип верифікації (перевірки). Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин і прийняття політичних рішень.

Незважаючи на означене нами вище, існує концептуальна проблема здійснення прогнозування, що до певної міри пов'язана із суб'єктивними ризиками дослідника бути звинуваченим у непрофесійності. Іноді прогнозування для його виконавців нагадує азартну гру, коли здійснення адекватного прогнозу приносить визнання та славу, і це не залежить від успішності обраної методології. Успішні прогнози, на відміну від успішних методологій, існують (З. Бжезінський, Дж. Міршеймер, Б. Гаврилишин). На жаль, жодні підходи, теорії та синтези не сприяли наближенню вчених до цілком узгоджених методів політичного та стратегічного прогнозування.

Значною перешкодою цьому є саме практична реалізація прогнозу. Вже самим фактом своєї появи він може мотивувати поведінку акторів. Відповідно, тут можна розглядати два сприйняття політичними акторами прогнозу: як бажаного стану і як альтернативного. Дилема полягає в тому, що прогноз бажаного стану мотивує поведінку акторів на його досягнення, тоді як альтернативний мотивує їх до дій, спрямованих на отримання бажаного і запобігання небажаному стану. Таким чином, прогножуючи бажаний стан, а не альтернативу, дослідник зберігає більше шансів на його практичне втілення.

Не вдаючись до переліку проблем, пов'язаних із науковим прогнозуванням, констатуємо, що більшості з них можна уникнути, якщо розуміти цінність прогнозу в його аналітичному та описовому характері.

Отже, прогноз – це не те, що має наступити, це те, що може наступити за певного переліку умов. Власне, цей перелік і має містити прогноз. Поруч із тим, що прогноз мотивує акторів до відповідної поведінки, він також формує очікування і від зовнішніх, по відношенню до прогнозу, акторів. Яскравим прикладом формування очікувань є соціологічні прогнози під час виборчої кампанії, що формують у населення чітке очікування того, хто переможе, і відповідно впливають на їхній вибір.

Як бачимо, прогноз є складним явищем не тільки за своїм створенням, а, можливо більшою мірою, за наслідками і пошуком методів, що використовуються при їхньому складанні. Однак прогноз не є типовою сформованою структурою, а відрізняється за багатьма критеріями. Спільним для всіх прогнозів є характеристика майбутнього.

Попри всю незаперечність необхідності здійснення прогнозів у сфері політики, з погляду досягнення реальних результатів прогнозування їх не можна та й не слід абсолютизувати. Проте, хоч які скептичні зауваження висловлюються щодо тих чи інших прогнозів, на світовій політичній арені виграють ті, хто дослухається до прогнозів, намагаючись досягнути їх підстави, зрозуміти логіку обґрунтування, виявити сутність і спрямування.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; [пер. с англ.]. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Бестужев-Лада И. В. Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании // Социологические исследования. – 2000. – № 1. – С. 37-41.
3. Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2005. – 152 с.
4. Луман Н. Власть / Луман Н. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
5. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование: учебник для студентов вузов. – М.: Алгоритм, 2000. – 213 с.
6. Рабочая книга по прогнозированию / [ред. И.В. Бестужев-Лада]. – М.: Мысль, 1982. – 320 с.
7. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / Уткин А. И. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.

УДК 32:303.732.4

Застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу при здійсненні системного аналізу в політології

Дмитро Неліпа,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри державного управління
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено сутність математичного моделювання як центральної процедури системного аналізу в політології. Охарактеризовано алгоритм застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу в політології. Запропоновано приклади їх використання для аналізу політичних явищ та процесів у сучасній Україні.

Ключові слова: системний аналіз, математичне моделювання, кореляційний аналіз, регресійний аналіз.

The article highlights the nature of mathematical modeling as the central procedure of systems analysis in political science. The algorithm of the use of correlation and regression analysis in systems analysis in political science is characterized. Several examples of practical implementation of both techniques for analysis of political phenomena and processes in contemporary Ukraine are discussed.

Keywords: systems analysis, mathematical modeling, correlation analysis, regression analysis.

Системний аналіз – це загальнонауковий метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні явищ чи процесів за допомогою наперед визначеного алгоритму дій та на основі певних принципів, насамперед, принципу системності. Сьогодні цей метод – один зі найпоширеніших у західній політичній науці завдяки тому, що він дозволяє використовувати здобутки природничих наук для вивчення політичних явищ і процесів,

значно розширюючи обрії політологічних досліджень. Це особливо важливо, враховуючи багатоаспектність та комплексність сучасних політичних проблем, які потребують всебічного аналізу для обрання оптимальних стратегій їх вирішення.

Центральною процедурою системного аналізу політичних явищ та процесів є моделювання (побудова моделі). Йому передують підготовчий етап (формулювання проблеми, визначення цілей, збір первинних даних та ін.) і після нього теж відбувається ряд процедур (аналіз вторинних даних, підбиття підсумків, перевірка тощо), але саме моделювання є основою системного аналізу в політології. Моделювання дозволяє апробувати рішення ще перед його прийняттям та передбачити можливі варіанти розвитку системи без здійснення впливу безпосередньо на політичний процес.

Алгоритм побудови моделі відрізнятиметься залежно від того, який тип моделювання був обраний дослідником. Загалом, можна виокремити дві головні групи технологій моделювання в системному аналізі у політології: симуляційне та математичне. Симуляційне моделювання (побудова сценаріїв, рольові ігри тощо) дозволяє відтворити ситуації через створення віртуального комп'ютерного світу або із залученням людей, які «проживають» ті чи інші події. Цей тип моделювання є доволі поширеним та має свої переваги, проте у даній статті ми зосередимось на іншому типі моделювання – математичному. За своєю суттю воно передбачає вираження проблемної ситуації через засоби математики та її аналіз через математичні інструменти. Такими інструментами або технологіями можуть бути кореляційний, регресійний, дисперсний, кластерний, факторний та дискримінантний аналіз. Метою даної статті є з'ясування суті та специфіки використання перших двох із них – кореляційного та регресійного аналізів.

Кореляційний аналіз – це одна із найпростіших та універсальних у застосуванні математичних технологій, що зумовлює її поширеність в західній політичній науці. Оскільки його основним завданням є визначення залежності між величинами, до нього, зазвичай, звертаються тоді, коли необхідно встановити наявність та характер (прямий чи зворотній) зв'язку між величинами, що, своєю чергою, визначає можливість чи неможливість прогнозування однієї із них через іншу [1, с. 122].

Класичним взірцем застосування кореляційного аналізу у політології є дослідження американського професора політології університету Єль Брюса Мартіна Рассета, проведене у 1965 р. Він вивчав взаємозв'язок між політичними та економічними характеристиками 47 держав. П'ять індикаторів ним були використані для виміру економічної нерівності: розподіл землі сільськогосподарського призначення, коефіцієнт Джіні, який показує нерівномірність розподілу ресурсів та багатства в державі, кількість орендарів-фермерів, валовий національний продукт та кількість фермерів-власників землі. Політична нестабільність була виражена через

чотири показники: нестабільність політичної влади, рівень внутрішньогрупового насильства, внутрішні конфлікти та стабільність демократії. Вчений дійшов висновку, що між цими змінними є стійкий зв'язок і жодна держава не може тривалий час залишатися демократичною, якщо економічні ресурси нерівномірно розподілені між її громадянами. Тож економічна рівність та політична стабільність взаємозалежні [6, р. 83].

Іншим прикладом використання кореляційного аналізу в політологічних дослідженнях може бути розробка американських вчених Сідні Верби, Нормана Ная та Джея-о Кіма. У праці «Участь та політична рівність: порівняння семи держав» науковці декілька разів застосовують цю технологію. Зокрема, вони визначають залежність між рівнем володіння соціальними та економічними ресурсами й участю у політичному житті: зацікавленням політикою, розумінням місцевих та національних політичних проблем, активною діяльністю тощо. Вчені виявили прямий та достатньо сильний зв'язок між цими змінними: чим вищий рівень володіння ресурсами, тим вищим є рівень участі у політичному житті суспільства [9, р. 72].

Проведення кореляційного аналізу відбувається за наступним алгоритмом. Аналітик обирає величини, які його цікавлять та які, на його думку, можуть стати основою оптимального вирішення проблеми. Після цього він визначає коефіцієнт кореляції “r” – величину, яка відображає взаємозв'язок між досліджуваними величинами. Для гарантування достовірності отриманих результатів бажано використовувати від 25 значень досліджуваної характеристики (наприклад, дані підтримки двох кандидатів в 25 регіонах України), тому що в протилежному випадку високою є ймовірність натрапити на винятки, а не на правила. Коефіцієнт кореляції достатньо легко обчислити за допомогою сучасного програмного забезпечення, яке дозволяє ввести дані та обрати метод роботи із ними. Проте для розуміння сутності цієї технології варто описати і процес його визначення «вручну». Для обчислення коефіцієнта кореляції використовують наступну формулу:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \cdot \sqrt{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}; \quad (1)$$

де: i – порядковий номер значення досліджуваної величини (наприклад, перший регіон $i = 1$, другий регіон $i = 2$ і т. д.), x_i та y_i – значення досліджуваної величини i -го порядку (якщо x_1 , то це значення x в першому

регіоні, x_2 – в другому і т.д.), а $\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$ і $\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$ – їх середні значення (сума всіх варіантів значень досліджуваної величини поділена на кількість варіантів).

Коефіцієнт кореляції набуває значень від -1 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта до 0, тим зв'язок слабший. Якщо коефіцієнт кореляції рівний 0, це свідчить про відсутність зв'язку, а при 1 чи -1 – зв'язок максимально жорсткий. Загалом, прийнято вважати, що зв'язок сильний за умови значення модуля коефіцієнта кореляції від 0,6 і вище. Знак коефіцієнта кореляції вказує на тип зв'язку, коли він додатний, то зв'язок прямий, коли від'ємний – зворотній [1, с. 125].

Для ілюстрації алгоритму застосування кореляційного аналізу можна використати дані, отримані після президентських виборів в Україні у січні-лютому 2010 р. та встановити наявність чи відсутність зв'язку між кількістю виборців, які підтримали у першому турі кандидата, що посів третє місце (Арсенія Яценюка), та кількістю виборців, які не підтримали жодного кандидата в другому турі виборів. Первинні дані можна знайти на сайті Центральної виборчої комісії України. Для зручності їх варто представити у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1
Результати голосування на виборах Президента України у 2010 р.

Адміністративна одиниця	Підтримали А. Яценюка у першому турі, %	Не підтримали жодного кандидата у другому турі, %
Автономна Республіка Крим	2,56	4,5
Вінницька область	9,48	4,6
Волинська область	5,41	4,1
Дніпропетровська область	6,53	8,2
Донецька область	2,76	3,1
Житомирська область	8,36	5,8
Закарпатська область	10,17	6,8
Запорізька область	5,12	6,3
Івано-Франківська область	13,8	4,1
Київська область	8,77	6,7
Кіровоградська область	5,83	5,7
Луганська область	2,38	3,3
Львівська область	11,04	5,2
Миколаївська область	5,48	5,5
Одеська область	3,95	6,3
Полтавська область	9,09	6,8

Адміністративна одиниця	Підтримали А. Яценюка у першому турі, %	Не підтримали жодного кандидата у другому турі, %
Рівненська область	7,03	4,9
Сумська область	7,05	6,7
Тернопільська область	9,91	3,7
Харківська область	5,92	6,2
Херсонська область	5,92	6,3
Хмельницька область	11,48	5,3
Черкаська область	6,96	5,8
Чернівецька область	19,27	5,9
Чернігівська область	5,54	5,4

[2, 4]

Нехай x – кількість виборців, що підтримали А. Яценюка у першому турі, а y – кількість виборців, які не підтримали жодного з кандидатів під час другого туру. Середні значення величин будуть наступними: $\bar{x} = 7.6$ і $\bar{y} = 5.5$. Підставивши отримані значення в формулу 1, можна одержати наступне значення коефіцієнта кореляції $r=0.14$. Це означає, що зв'язку між даними величинами не існує. Якби ж даний коефіцієнт був більший за 0,6, зв'язок між даними характеристиками був би прямим та сильним.

Цей висновок можна також отримати і графічним способом. Для цього досліджувані характеристики зображують у вигляді графіка, який називають ще діаграмою розсіювання (рис. 1). За наявності зв'язку точки на графіку розміщуються у нахилену пряму і чим ближче точки до уявної прямої, тим зв'язок міцніший. На даному графіку точки дуже розкидані і провести уявну пряму, яка б їх об'єднувала, неможливо. Відповідно, зв'язку між даними характеристиками не існує.

Наведений приклад ілюструє кореляційний аналіз між двома величинами, проте його можна проводити і для більшої кількості величин. Якщо за допомогою кореляційного аналізу обробляються дві величини, то він називається парним, якщо ж більше – множинним. Технологія проведення множинного кореляційного аналізу схожа на технологію парного, однак тут досліджується зв'язок між однією величиною і групою інших. Хоча і при множинному кореляційному аналізі допускається проведення парного кореляційного аналізу між окремими величинами.

Іншим підвидом математичного моделювання є математичне моделювання із застосуванням регресійного аналізу. Регресійний аналіз дуже схожий на кореляційний, однак якщо другий перевіряє наявність зв'язку між величинами, то перший проводиться лише із залежними характеристиками і надає можливість прогнозування стану системи. Тобто, оскільки регресійний аналіз не дає змоги визначити наявність чи

відсутність зв'язку, кореляційний аналіз (або інша технологія, що дозволяє встановити залежність величин) повинен передувати регресійному, забезпечуючи його потрібними даними.

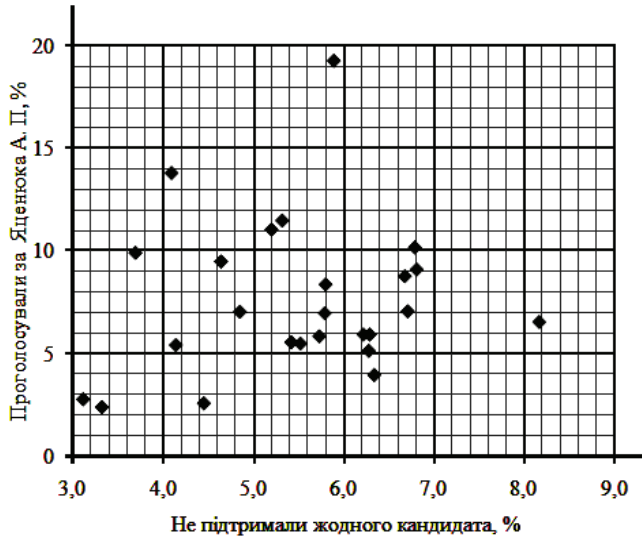

Рис. 1 Графік залежності досліджуваних характеристик

У політології регресійний аналіз може застосовуватися для визначення впливу різноманітних факторів на поведінку виборців: віку, статі, рівня освіти, матеріального забезпечення, самооцінки тощо [7, р. 312]. Або ж, може визначатися взаємозв'язок між активністю депутата (кількістю внесених законопроектів, участю в обговореннях, голосування) та висвітленням його роботи в засобах масової інформації (кількістю згадувань його імені в провідних друкованих виданнях). Для цього використовують дані про двох депутатів, які часто згадуються в ЗМІ, та двох, яких практично не згадують. Тоді аналізують їхню діяльність протягом певного періоду (наприклад, року) та визначають, як змінюється кількість згадувань у пресі [8].

Метою регресійного аналізу є побудова формули регресійної залежності між досліджуваними величинами для встановлення залежності між ними. Регресійний аналіз використовує два типи змінних – залежні і незалежні, причому, характеристика причини – незалежна змінна, характеристика наслідку – залежна. Відповідно до кількості незалежних змінних, регресійний аналіз поділяють на парний (при одній незалежній змінній) та множинний (при декількох незалежних змінних). Ще один поділ – за типом регресійної функції – на лінійний та нелінійний. У випадку використання

лінійного регресійного аналізу, регресійна функція відображає пряму, а нелінійного – будь-яку іншу геометричну фігуру.

Для ілюстрації алгоритму використання математичного моделювання із застосуванням регресійного аналізу можна розглянути залежність підтримки кандидата у президенти України В. Януковича на виборах 2004 року (повторне голосування на виборах Президента України 26.12.2004) та кількості людей, які вважають російську мову рідною (за даними перепису населення 2001 р.). Такий аналіз, приміром, може використовуватися для з'ясування доцільності включення до переліку передвиборчих обіцянок питання надання російській мові статусу другої державної. Дані представлені у таблиці 2. Оскільки у цьому дослідженні незалежна змінна лише одна, то регресійний аналіз тут – парний.

Насамперед, потрібно виявити, чи існує зв'язок між даними величинами. Це можна зробити через використання кореляційного аналізу. Використовуючи формулу обчислення коефіцієнта кореляції, наведену вище, виявляємо, що він дорівнює 0,94, а отже зв'язок прямий і дуже сильний (значення позитивне і близьке до одиниці). Тобто регресійний аналіз застосовувати доцільно, адже зв'язок наявний.

Таблиця 2

**Залежність підтримки В. Януковича від кількості населення,
що вважає російську мову рідною**

Адміністративна одиниця	Підтримали В. Януковича, %	Вважають російську мову рідною, %
Автономна Республіка Крим	81,26	77
Вінницька область	12,94	4,7
Волинська область	7,01	2,5
Дніпропетровська область	61,13	32
Донецька область	93,54	74,9
Житомирська область	28,9	6,6
Закарпатська область	27,58	2,9
Запорізька область	70,14	48,2
Івано-Франківська область	2,86	1,8
Київська область	13,77	7,2
Кіровоградська область	31,76	3,5
Луганська область	91,24	68,8
Львівська область	4,72	3,8
Миколаївська область	67,13	29,3
Одеська область	66,56	41,9
Полтавська область	29,15	9,5

Дмитро Неліпа

Рівненська область	12,29	2,7
Сумська область	16,89	15,6
Тернопільська область	2,7	1,2
Харківська область	68,12	44,3
Херсонська область	51,32	24,9
Хмельницька область	16,03	4,1
Черкаська область	17,35	6,7
Чернівецька область	16,37	5,3
Чернігівська область	24,16	10,3

[3, 5]

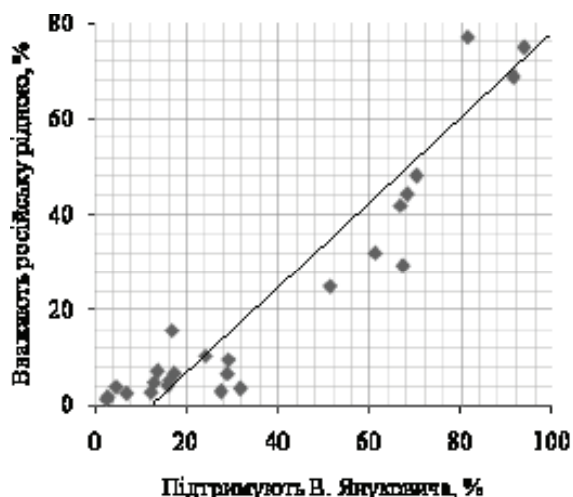

Рис. 2. Графік залежності досліджуваних величин

Використовуючи дані з таблиці 2, можна побудувати графік залежності досліджуваних величин (рис. 2). Цей графік демонструє, що дані не розкидані хаотично по площині, а певним чином згруповані. На його основі можна припустити, що залежність є лінійною, оскільки утворена множина точок розташована вздовж умовної лінії. Виходячи із цього, варто застосувати лінійний регресійний аналіз. Загальний вигляд формули лінійної регресійної залежності наступний:

$$y = a \cdot x + b \quad (2)$$

де y – залежна величина (підтримка); x – незалежна величина (мова); a – регресійний коефіцієнт, який відображає характер зв'язку (прямий чи зворотний), а також узгоджує розмірність, тобто, від показника цього коефіцієнта залежить кут нахилу прямої; b – вільний член (задає зміщення

прямої відносно початку координат для уникнення ситуації, коли будь-яка пряма починатиметься у точці (0-0).

Для знаходження регресійного коефіцієнта застосовують наступну формулу (в математиці вона відома як формула найменших квадратів):

$$a = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2}; \quad (3)$$

де n – кількість даних (в цьому дослідженні 25); i – порядковий номер значення досліджуваної величини (перший регіон $i = 1$, другий регіон $i = 2$ і т.д.), x_i та y_i – значення досліджуваної величини i -го порядку (x_1 – це значення x в першому регіоні, x_2 – в другому і т.д.).

Вільний член b обчислюється за математичною формулою:

$$b = \frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 \sum_{i=1}^n y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n x_i y_i}{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2}; \quad (4)$$

При підставленні відповідних даних із формул 3 і 4 у формулу 2, отримуються наступні результати: $a=1,13$ і $b=12,55$. Отже, регресійна залежність набуде виду: $y=1.13 \cdot x+12.55$. Вона зображена у вигляді лінії на рисунку 2. Знайшовши дану залежність, дослідник отримує можливість прогнозувати залежну величину.

Важливою характеристикою якості регресійної залежності є коефіцієнт детермінації, який відображає точність даної технології, тобто відхилення прогнозованих величин від дійсних (подібно до того, як соціологи визначають величину похибки при проведенні опитувань). Коефіцієнт детермінації дорівнює квадрату коефіцієнта кореляції. У наведеному прикладі коефіцієнт детермінації рівний $D = 0,942 = 0,88$. Це означає, що змінна, яка виражає рідну мову, пояснює варіацію змінної, яка відображає підтримку кандидата, на 88%.

Технологія проведення множинного лінійного регресійного аналізу схожа до технології проведення парного лінійного регресійного аналізу. Основна відмінність тут лише у тому, що незалежних змінних декілька і, відповідно, коефіцієнтів регресії теж декілька. Нелінійна регресія доволі складна в розрахунках і тому для застосування множинного регресійного аналізу в політології доцільно використовувати готові програмні продукти, а використання цієї технології за взірцем, наведеним вище, є надто затратним, відтак, для політологічних досліджень не є характерним.

Системний аналіз політичних явищ та процесів можна вважати завершеним тоді, коли було обрано оптимальне рішення тієї чи іншої проблеми, яка і лягла в основу його проведення. Моделювання як

центральна процедура, зазвичай, не дає готового «рішення», натомість «на виході» отримуються вторинні дані, аналіз яких і здійснюється під час завершального етапу. Водночас, саме моделювання є центральною процедурою системного аналізу, на якій ґрунтується ефективність його проведення. Хоча симуляційне моделювання (відтворення ситуацій через комп'ютерне програмне забезпечення чи із залученням людей) і має свої переваги, більш поширеним у західній політичній науці є математичне моделювання. Його технології, зокрема кореляційний та регресійний аналіз, дозволяють виявити взаємозв'язки та залежності між різноманітними величинами в політичних явищах і процесах, а тому розширити можливості не лише для кращого їх розуміння, а й для розробки успішних стратегій розв'язання складних завдань, що постають перед людством сьогодні.

Література:

1. **Ахременко А. С.** Политический анализ и прогнозирование. Учебное пособие / А. С. Ахременко. – М.: Гардарики, 2006. – 333 с.
2. Відомості про голосування за кандидата по регіонах України; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp302?PT001F01=700&pt021f01=6>. – Назва з екрану.
3. Всеукраїнський перепис населення 2001. Результати. Основні підсумки. Мовний склад населення [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>. – Назва з екрану.
4. Підсумки голосування. Підтримка лідерів по регіонах; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP313?PT001F01=701>. – Назва з екрану.
5. Центральна виборча комісія України – WWW відображення ІАС “Вибори Президента України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>. – Назва з екрану.
6. **Bryman A. E.** The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods / Alan E. Bryman, Alan Bryman, Tim F. Liao. – Thousand Oaks: Sage Publications, Inc, 2003. – 1528 p.
7. **Eulau H.** Politics, Self, and Society: A Theme and Variations / Heinz Eulau. – Cambridge: Harvard University Press, 1986. – 592 p.
8. **King G.** Statistical Models for Political Science Event Counts: Bias in Conventional Procedures and Evidence for the Exponential Poisson Regression Model / Gary King // American Journal of Political Science. – 1988. – № 32. – P. 838-863.
9. **Verba S.** Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison / Sidney Verba, Norman H. Nie, Jae-on Kim. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 420 p.

УДК 323.22:316.48

Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?

Микола Михальченко,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
генеральний директор
Всеукраїнської соціологічної служби

Аналізується ситуація у політичній сфері України: постійне балансування між «напівдемократією» і «напівавторитаризмом», функціонування олігархічної, корумпованої суспільної системи, становим хребтом якої є зв'язка «олігархи – державна бюрократія». Автор доходить висновку, що потенційно «соціальний вибух» існує, але неможливо спрогнозувати, в який час і куди буде скерована накопичена соціальна енергія цього вибуху.

Ключові слова: соціальних вибух, бюрократія, напівдемократія,

Analyses the situation in political sphere of Ukraine: balancing between “half-democracy” and “half-authoritarianism”, functioning of oligarchic corrupted social system, which stands on the model of interconnection “oligarchs – state bureaucracy”. The author concludes that social explosion exists potentially, but it is impossible to forecast when it will happen and where to its social energy will be directed.

Keywords: social explosion, bureaucracy, half-democracy.

Автор цієї статті зробив грубу помилку – викинув у 1992 році повне зібрання творів В. Леніна і К. Маркса, Ф. Енгельса на смітник, забувши правило: «Будь-які праці утопістів хоча б частково здійснюються як проекти, якщо вони оволодівають розумом маси» (це довів Р. Оуен – спробою перетворити свої утопічні праці у проект на території Канади). Автор цієї статті не врахував при аналізі сучасної української держави досвід існування «Єзуїтської держави» протягом півтора століття на ідеях релігійного комунізму і який вплив ця держава здійснила на думки

індіанців Південної Америки. Автор багато чого не врахував при аналізі такої ірреальної політично-економічно духовної химери під назвою «Україна», яка реально існує в дещо іншій формі. Країни, яка мала усі шанси стати демократичною, правовою, соціально-економічною державою, а стала «хворою людиною Європи». Але книги автора цієї статті вже спиралися не на методологію марксизму-ленінізму, а на методологію системного аналізу, що дозволяло об'єктивно оцінити ситуацію в Україні.

У межах цієї статті немає можливості аналізувати причини, чому в Україні, згідно з Конституцією 1996 року будували «суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу» (ст. 1), а збудували залежну від авторитарної Росії і демократичного Заходу недемократичну, асоціальну грабіжницьку державу, яка грабує 90% населення на користь 2% олігархів, де право сильного замінює закон.

Як же це могло здійснитися, що усі гуманні ідеали 1988-1992 років були сплюндровані, а панують принципи політичних демагогів, олігархічних кланів, а демократія і право стали ілюзією?

Безумовно, кожний народ заслуговує ту владу, яку обирає. І сучасний український народ сам обрав собі ту владу, яку сьогодні проклинає. Не тільки та частина, яка за цю владу проголосувала, а й та частина, яка не пішла голосувати. За неї проголосували і куплені члени дільничних виборчих комісій, і ті, хто рахував голоси. Не бажаєш захищати свою країну – нею оволодіють загарбники. Позиція цієї частини виборців найбільш ганебна і нагадує позицію селянина: не буду боротися з колорадським жуком, бо він мені не подобається. Зате жуку подобається картопля, яку він усю зжере і залишить тебе голодним.

Але повернімося від публіцистики до наукового аналізу. Стала тривіальною констатація факту: в Україні сформовано олігархічну, корумповану суспільну систему, становим хребтом якої є зв'язка «олігархи – державна бюрократія». Це визнають президенти, парламентарії, учасники ток-шоу, науковці і публіцисти. Ця система включає в себе усі сфери суспільства: економіку, політику, «правоохоронні» органи*, ЗМІ, так звані «незалежні» аналітичні центри, партії, громадські організації і т.д. Безумовно, є винятки, але їх так мало. Жити в олігархічній, корумпованій державі й бути незалежним від неї, навіть у монастирі неможливо. Українські олігархи «купують» не тільки монастирі, а й церкви (не споруди, а соціальні інститути), які активно служать їм у міжусобній політичній боротьбі.

В той же час у політичній сфері Україна постійно балансує між «напівдемократією» і «напівавторитаризмом». Таке балансування

* Назва «правоохоронні» органи треба читати в суто Оруелівській інтерпретації, як органи, які охороняють право багатого і сильного, а не права народу і громадянина. Але їх охорона влади і олігархів непевна, при соціальних бунтах вони зразу ж «здають» своїх начальників усіх рівнів. Тому олігархічні групи створюють ще й приватні охоронні структури.

набридло як нашому населенню, так і Заходу, якому потрібна демократична Україна. І дивно, що сучасний політичний режим не врахував досвід політичного розвитку країни в 1999-2004 рр., коли насаджування напівавторитаристського режиму Л. Кучмою призвело до соціального вибуху.

Сьогодні багато аналітиків і політиків розмірковують: чи можливий соціальний вибух в Україні в умовах, коли правлячий режим (президент, парламентська більшість, уряд, місцеві адміністрації) начебто консолідований, а опозиція роз'єднана і не має яскравих лідерів. Дійсно, проблема для аналізу складна, оскільки ситуація в країні неоднозначна. Діють декілька суперечливих факторів.

По-перше, оскільки влада в Україні олігархічна, тобто існує декілька олігархічних груп і не усі вони «лягли» під діючого Президента України, то навіть з боку деяких олігархів можна чекати опозиційності. Кожен клан має свої специфічні інтереси, які можуть частково збігатися (наприклад, тиск на президента щодо дешевого газу, інакше частина підприємств стане малорентабельними, та ще й доведеться зайнятися енергоощадними технологіями), а частково не збігатися. Внутрішня конкуренція олігархічних фінансово-промислових груп досить гостра не тільки у сфері економіки, а й у сфері політики. Справа в тому, що в Україні влада давно стала засобом перерозподілу власності, розкрадання бюджету, роздачі пільг, списування боргів, але не бідним, а олігархам, збагачуючи їх на мільярди за рахунок бідних платників податків. Система списування боргів олігархам, які, як правило, не бажають платити податки з доходів, – це спосіб передачі їм частини державного бюджету. Внутрішня конкуренція олігархічних груп створює ситуацію «штучної напівдемократії», коли ці групи використовують усі засоби, зокрема і свої ЗМІ, для економічної і політичної боротьби і розхитують так звану «політичну стабільність», роблять правлячий режим вразливим навіть у каральній діяльності проти народу.

Така олігархічна «напівдемократія» дозволяє досить критично оцінювати надії Партії регіонів на абсолютну перемогу, коли партія отримає 50% плюс один мандат. За два роки популярність партії відчутно впала, а на мажоритарних округах картина буде строката. Там різні кандидати матимуть різні фінансові можливості, різну популярність. Крім того, „противладна” позиція до діючої влади буде «грати» на користь незалежних або відверто опозиційних кандидатів. Владу у всьому світі, за винятком Китаю і Північної Кореї, не люблять. Влада збирає податки, обмежує свободу дій, у тому числі корупційних, не виконує передвиборчих обіцянок усіх зробити щасливими і т.д. За що ж її любити.

Українська ж влада не тільки «не любима», а й ненависна. В ряді наших робіт ми доводили тезу, що оскільки протягом століть колоніальна влада в Україні була чужа для народу, це була влада загарбників, не дивлячись на те, що в деякі короткі періоди її очолювали етнічні українці, наприклад,

М. Підгорний, П. Шелест, В. Щербицький, які були лише знаряддям в руках колонізаторів, то вона не могла зразу ж стати «своєю». Історичні традиції міцні. В незалежній Україні влада так і не стала українською за змістом дій. Вона могла бути прозахідною, проросійською, але за змістом дій залишалась загарбницькою щодо українського народу. Тому обрані лідери, парламенти, хоча й обрані шляхом «загальнонародного» голосування, швидко стають антинародними, ненависними.

Сучасна влада й олігархічні промислово-фінансово-політичні групи пішли ще далі своїх попередників, провокуючи своєю поведінкою народну ненависть. Західні політики і бізнесмени давно зрозуміли, що прилюдно треба поводитись помірковано у всьому: в одязі, транспортних засобах, в поведінці членів родини, у відносинах з персоналом і т.д. Наприклад, на нараду європейського рівня прем'єр-міністр Великої Британії може прилетіти рейсовим літаком. А в бідній Україні, на громадський форум в Ялті окремими чартерними рейсами за рахунок бюджету летять прем'єр і перший віце-прем'єр. І якщо політик відходить від цих норм, то він іде у відставку (тільки Б. Клінтону американський виборець пробачив згвалтування М. Левінські). Наші ж олігархічні політики безсоромно демонструють свій розгнущаний спосіб життя і своїх родин, не знають міри ні в технологіях панування, ні у відпочинку, чим провокують негативне ставлення народу до себе і свого оточення. Така провокативна поведінка верхів щодо низів стрімко знижує рейтинги довіри до влади та її лідерів. Тим більше, що офіційну іміджеву політику влади здійснюють примітивно і непрофесійно іміджмейкери, яких народ теж не поважає.

Тому в суспільстві, в якому існує велика соціальна напруга, конфліктність, накопичується енергія соціального вибуху. В сучасному українському суспільстві існує декілька груп причин накопичення енергії соціального вибуху.

По-перше, це економічні фактори. В Україні суспільне життя, як і в СРСР, вимірюється п'ятирічками. Але специфічними п'ятирічками – каденціями Президентів України. Майже два роки каденції В. Януковича не привели до економічних зрушень в аспекті його передвиборчого гасла „Сильна економіка – успішна країна”, де йшлося про те, що „Україна повинна за 10 років увійти до 20 найбільш розвинених країн світу” і вже завтра кожний українець буде жити краще, заможніше. Одна п'ята обіцяного терміну входження у «двадцятку» пройшла, а Україна не наблизилася до неї, а ще більше відстала. І кожний українець, за винятком 6-8% багатіїв, став жити гірше. Чому? Тому, що наступні обіцянки діючого Президента в його передвиборчій програмі: «Стійке економічне зростання сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення, зростанню заробітної плати, забезпеченню цінової та валютно-курсової стабільності. Узгоджена державна антиінфляційна політика дозволить забезпечити значне зниження темпів інфляції, починаючи з 2010 року. Забезпечу пріоритетність стимулювання підприємств малого і середнього бізнесу

шляхом надання доступу до кредитних ресурсів, зменшення податкового навантаження, у тому числі значне зниження податкових платежів для підприємств, які створюють нові робочі місця. Малий та середній бізнес потребують не лише уваги, а й захисту з боку держави», теж не виконані. За офіційною статистикою зростання ВВП є, а підвищення зарплат – немає. Оскільки продовжується зростання цін практично на усі товари і послуги, то життєвий рівень населення падає. А це головна причина накопичення енергії соціального вибуху.

Деякі заходи з проведення економічних реформ не тільки не покращили життя людей, а навпаки погіршили. Так звана «податкова реформа» вдарила по усіх верствах трудящого населення, окрім олігархів, і суттєво підвищила рівень соціальної напруги в суспільстві. Також негативно суспільство сприйняло підвищення пенсійного віку і «пенсійну реформу».

Всеукраїнська соціологічна служба в квітні 2011 року провела масштабне соціологічне дослідження „Соціальна напруга в Україні: міфи і реальність”. За випадковою квотною вибіркою у всіх регіонах, з врахуванням основних соціально-демографічних характеристик населення України (населений пункт, стать, вік, освіта, сфера діяльності) було опитано 2500 респондентів. Дослідження показало, що соціальна напруженість в Україні, порівняно з цим же періодом 2010 року, зросла. Наводимо деякі дані дослідження.

Той, хто дивиться політичні заангажовані ток-шоу, бачить, як різко відрізняються оцінки актуальності проблем в Україні населенням і політиками, які начебто захищають народ. Зрозуміло, що зростання цін, низький рівень зарплат і пенсій, підвищення тарифів на ЖКП – ці проблеми домінують у суспільстві як актуальні (рис. 1). А політики нам нав’язують міфи, що громадяни не сплять через проблему мов, вступ до НАТО, прийняття нової конституції. Як же влада буде знімати соціальну напругу в суспільстві, коли вона не орієнтується в ситуації або маніпулює громадською думкою?

Важливим фактором соціальної напруги є соціальне розшарування суспільства за матеріальним станом (рис. 2).

Як бачимо, тільки 3,6% респондентів жодних матеріальних труднощів не відчують (враховуючи, що олігархи та їх найближче оточення за традицією відмовляються брати участь у соціологічних опитуваннях, то можна цю цифру підняти на 1%, оскільки соціологічна похибка опитування становила 2%). Але усе ж таки не більше 5% населення живе в умовах «матеріального благополуччя». В той же час українське телебачення левову частину ефірного часу, присвяченого висвітленню суспільного життя в Україні, віддає пропаганді способу життя цієї соціальної групи: в яких маєтках вони живуть, як відпочивають у казино Монако і на пляжах Мальдівів, скільки у них машин, який одяг носять і т. д. І це є специфічною провокацією стосовно основної маси бідного населення.

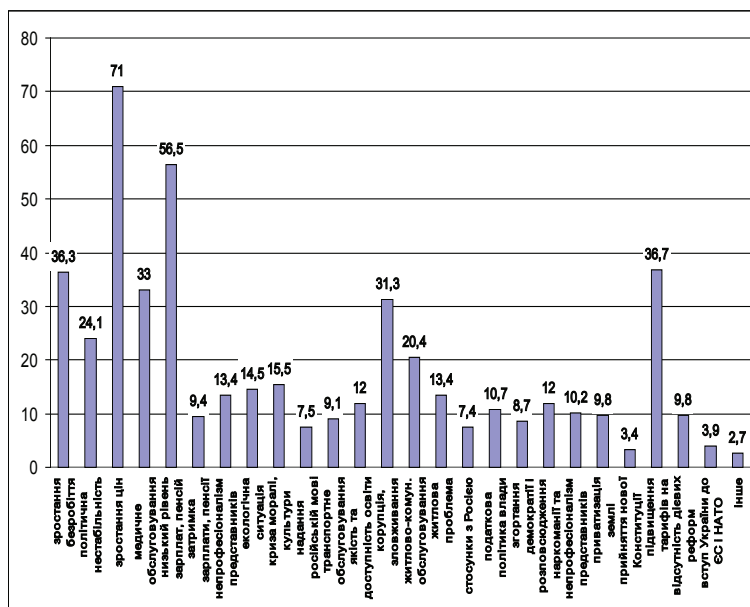

Рис. 1. Відповіді на запитання: „Які життєві проблеми Вас найбільше турбують?”

Усього 2499. Відповіли 2492 (99.7%).

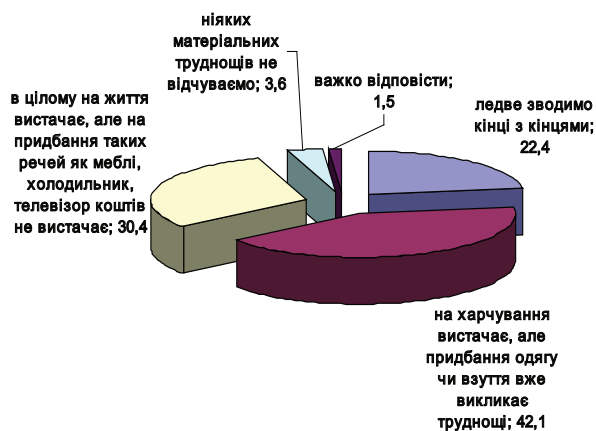

Рис. 2. Відповіді на запитання: „Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої родини?”

Всього 2499. Відповіли 2497 (99.9%).

На соціальне розшарування суспільства накладається неефективність політики влади, яка не реалізує своєї головної функції – згладжувати економічну нерівність соціальних класів і груп політичними засобами (справедливий розподіл державного бюджету, соціальної допомоги тощо). Бюджет розподіляється на користь багатих, а життєвий рівень злиднених намагаються підняти за рахунок нових податків на бідних, тим самим зрівнюючи людей у бідності і перекриваючи шляхи формування «середнього класу». Цим потенціал соціального вибуху нарощується.

Негативно на соціальній і політичній ситуації в Україні відбилось повернення Конституції 1996 року. Дійсно, Конституція 2004 року мала свої недоліки. Але вона була більш демократичною, порівняно з попередньою. Конституція 1996 року зафіксувала авторитарний характер режиму Л. Кучми. В той же час опозиційний (або напівопозиційний) парламент обмежував авторитаризм Президента України. Теперішня ж ситуація, коли парламент є повністю пропрезидентським, сприяє встановленню політичного абсолютизму: в країні є один політик – Президент України, опозиція не впливає на політику держави, а усі інші «дрібні» політики, зокрема і депутати ВР, перетворилися на політичних бюрократів, які обслуговують абсолютну владу Президента України.

У цій ситуації також спостерігається: а) посилення розриву інтересів Президента України і народу, оскільки два роки здійснення його повноважень свідчать, що він працює на ту невелику групу багатих (в усякому разі ні один законопроект або указ не були скеровані в інтересах бідних і середнього класу); б) невиконання передвиборної програми кандидата на посаду президента В. Януковича «Україна для людей»; в) владний режим веде справжню війну з опозицією на знищення і жорстко придушує акції протесту.

У Росії такий сценарій суспільного життя був реалізований і це надихало українських ерзац-реформаторів на його повторення. Але Україна – не Росія. Росія за станом громадської думки, за історичними імперськими традиціями, за традиціями політичної поведінки еліт і населення, що залучені з Золотої Орди, – це цезаристська держава. Україна за традиціями стародавньої Русі, Речі Посполитої, Великого князівства Литовського, козацької держави і колоніального минулого – це народно-демократична і народно-анархічна держава і суспільство, які не сприймають цезаризму і починають боротися з владою (або показувати дулю в кишені) на другий день, як її обрали. «Образ влади» в Україні – це щось чуже і антинародне. Тому опозиція, якщо вона організована, завжди має шанси здобути перемогу. Варто лише проаналізувати вибори останніх десяти років. Виборець діє за відомим українським прислів'ям: «хоч і гірша, але інша».

Спроби налякати суспільство репресіями після подій кінця 2004 року приречені на поразку. Народ піднявся з колін, відчув свою силу. Щоправда, поки що не навчився цю силу цілеспрямовано й організовано

використовувати. Тому потенційно «соціальний вибух» існує, але неможливо спрогнозувати, в який час і куди буде скерована накопичена соціальна енергія цього вибуху. При тому сьогодні не зрозуміло, яка соціальна сила або соціальна група виступить його „детонатором”. Молодь, малий бізнес, олігархічні промислово-фінансові групи своєю нерозсудливою соціально політикою?

Про те, що потенційно „соціальний вибух” існує, свідчать результати дослідження (рис. 3).

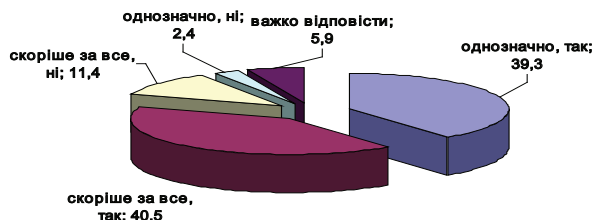

Рис. 3. Відповіді на запитання: „За заявами політиків і аналітиків в Україні зростає соціальна напруженість, чи згодні Ви з цим твердженням?”

Всього 2499. Відповіли 2484 (99.4%).

Коли майже 80% респондентів вважають, що в країні існує стан соціальної напруженості, то «заплющувати очі» на таку ситуацію не варто. Тим більше, що кожний десятий повнолітній громадянин України готовий до будь-яких акцій протесту. Це ще не так багато, як у вересні – листопаді 2004 року, коли 14% населення України брало активну участь в антиурядових акціях протесту, але й не так мало. Конфліктологи майже однастайно вважають, що 12-15% активно протестуючого населення достатньо для докорінних політичних змін, в тому числі у владі.

Для об'єктивного аналізу політичної ситуації в країні важливо також знати співвідношення частин населення, які прагнуть стабільності, поступових і радикальних (революційних) змін. Проведене нами соціологічне дослідження показує розбурханий стан суспільства.

Протягом останніх десяти років частка громадян України, які виступають за стабільність понад усе, приблизно однакова (рис. 4). Наші дослідження дають ті ж показники, що і дослідження Інституту соціології НАН України. Одночасно і наші дослідження і дослідження цього інституту свідчать про радикалізацію суспільних настроїв. Наводимо дані Інституту соціології НАН України (табл. 1) [1, С. 501].

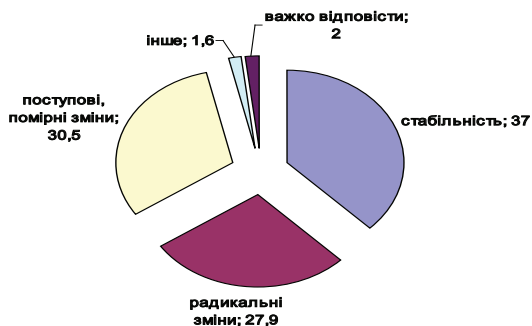

Рис. 4. Відповіді на запитання: „Що, на Ваш погляд, сьогодні важливіше для України?”

Всього 2499. Відповіли 2475 (99.0%).

Таблиця 1

Відповіді на запитання: „У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби обстоювання своїх прав Ви вважаєте за найефективніші і припустимі настільки, що Ви самі готові взяти в них участь?”

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Участь у передвиборчих кампаніях	15.5	13.7	15.4	20.1	16.5	-	23.7	20.3	25.7	20.2
2. Збирання підписів під колективними петиціями	17.0	12.7	16.9	17.4	15.6	21.8	24.6	22.4	25.4	26.7
3. Законні мітинги і демонстрації	16.6	15.2	22.4	19.9	20.0	19.2	34.2	27.9	24.7	26.2
4. Погрожування страйком	7.9	7.4	9.1	6.7	5.2	3.8	6.0	5.2	5.4	5.5
5. Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	7.1	6.6	7.5	7.2	5.2	2.7	6.2	5.0	6.1	6.3
6. Несанкціоновані мітинги і демонстрації	2.2	2.2	4.4	3.3	2.6	1.3	3.2	2.6	2.6	3.1
7. Незаконні страйки	1.6	1.9	2.5	2.4	1.1	0.9	1.6	1.8	1.7	2.8
8. Голодування протесту	2.0	2.9	3.4	2.6	1.7	1.5	3.7	2.3	2.1	2.4

Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?

Микола Михальченко

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
9. Пікетування державних установ	4.4	5.9	7.7	6.5	5.6	5.1	9.9	7.1	7.3	8.4
10. Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	1.0	0.9	2.0	1.7	1.0	1.6	2.4	1.2	1.7	3.1
11. Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	2.0	1.6	2.7	2.4	1.7	-	0.9	1.0	1.3	1.4
12. Інше	1.1	0.7	1.2	1.1	0.8	1.2	1.4	1.0	0.9	0.5
13. Жоден із заходів не здається мені ефективним і припустимим настільки, щоб я взяв(ла) в них участь	31.9	33.5	29.8	34.2	37.1	36.6	25.2	31.2	34.1	33.6
14. Важко сказати	29.8	33.3	30.5	26.9	21.9	19.0	19.6	18.5	17.3	16.4
15. Не відповіли	0.6	0.0	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.0	0.0	0.1
«Індекс Дестабілізаційності Протестного Потенціалу» (ДПП)*	3.2	3.0	4.2	3.7	3.0	2.6	4.6	3.7	3.8	4.2

* 1988 року нами була розроблена методика вимірювання рівня соціальної напруженості, основним показником якої виступає «Індекс Дестабілізаційності Протестного Потенціалу» (ДПП). Основою обчислення ІДПП слугують результати експертних оцінок (100 експертів) різних форм соціального протесту з огляду на міру їх дестабілізаційності. Отримані коефіцієнти дестабілізаційності співвідносяться із питомою вагою громадян, готових взяти участь у тій чи тій формі протесту. Дослідження засвідчили, що значення індексу дестабілізаційності, яке перевищує «критичну точку» 4,4 бала, сполучене із масовими акціями протесту.

При аналізі цих даних варто звернути увагу на десяту позицію. Вже в 2010 році до «захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення» були готові 3,1% опитаних. А це вдвічі більше, ніж у 1994 році, і вдвічі, ніж в буреломному 2004 році, який завершився «помаранчевою» революцією. 1,4% готові до «створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань» (п. 11). Які «Беркути» і «Грифони» можуть протистояти цій масі? Варто також звернути увагу на «Індекс дестабілізаційності», який у 2010 році вже наблизився до критичної межі.

Вважаємо за доцільне навести ще дві таблиці (табл. 2, 3) з соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [1, С. 491].

Таблиця 2

В якій мірі Ви задоволені чи не задоволені тим,
як розвивається демократія в нашій країні?

	2010
1. Взагалі не задоволений	18.8
2. Скоріше не задоволений	31.4
3. Важко сказати, задоволений чи ні	31.2
4. Скоріше задоволений	16.4
5. Повністю задоволений	1.4
Не відповіли	0.7

Таблиця 3

Яку оцінку Ви б дали діяльності Л. Кучми / В. Ющенка /
В. Януковича на посаді Президента України,
якщо «1» – найнижча, а «10» – найвища оцінка?

	1998	2000	2002	2004	2005	2005	2006	2008	2010
	Л. Кучми					В. Ющенко			В. Януковича
1	29.4	19.2	31.8	27.7	38.4	6.4	23.3	21.9	9.8
2	15.0	10.2	14.1	13.9	16.1	6.2	11.0	11.2	7.2
3	22.8	17.6	19.2	19.1	17.1	12.0	18.1	16.9	14.7
4	10.4	12.3	11.3	12.3	9.4	10.4	11.5	13.5	10.3
5	13.5	15.9	12.7	14.7	11.3	17.2	14.5	14.8	19.2
6	4.2	9.1	4.6	4.6	2.5	7.6	6.2	7.5	6.6
7	1.4	5.8	2.6	3.3	2.5	8.3	5.7	7.3	9.7
8	1.2	4.6	1.9	2.1	1.3	10.8	4.4	4.2	8.4
9	0.3	2.2	0.6	0.6	0.4	6.3	1.6	0.7	4.1
10	1.3	2.7	0.8	1.5	0.6	11.7	3.6	1.9	8.7
Не відповіли	0.5	0.5	0.6	0.3	0.2	2.9	0.2	0.1	1.4
Середній бал	3.0	4.0	3.0	3.2	2.7	5.6	3.8	3.8	5.1

З першої таблиці зрозуміло, що більше половини населення не задоволено розвитком демократії в Україні. Повністю задоволених розвитком демократії лише 1,4%. Це значно менше, ніж нараховує провладна бюрократія. А сумарний результат «скоріше задоволений» і «повністю задоволений» і складає приблизно реальний рейтинг Президента України. Варто порівняти найвищі і найнижчі оцінки діяльності В. Ющенка і В. Януковича у перший рік діяльності на посаді «президента». Найнижча оцінка у В. Януковича у півтора рази більше, ніж у В. Ющенка, а найвища у В. Януковича, значно менша, ніж у В. Ющенка. А це означає, що динаміка падіння довіри до В. Януковича значно вища, ніж до В. Ющенка, який ще в 2009 році вважався негативним рекордсменом з цього показника. Тому діючий Президент України повинен критично оцінити свою діяльність і діяльність «команди однодумців». Особливо в

ситуації, коли ЗМІ, підконтрольні владі, галасують про суцільні успіхи, а їм «повністю довіряють» лише 1,7% дорослого населення України [1, С. 511]. Маніпуляція свідомістю населення України з допомогою ЗМІ при такому рівні довіри до них (у втраті довіри до ЗМІ винні як їх власники, так і самі журналісти) практично неможлива. Потрібні реальні справи влади.

На основі попереднього аналізу можна підбити деякі підсумки.

1. Українське суспільство «вагітне» соціальним вибухом, який може відбутися в будь-який момент.

2. Опозиція в парламенті розколота, а позапарламентська опозиція існує в формі груп тиску. Обидві не консолідовані, тому сьогодні майже неможливо передбачити, коли, де і як може розпочатися цей соціальний вибух.

3. На соціально-політичну, економічну і моральну ситуацію в Україні досить сильно впливає геополітична і геоекономічна проблеми вибору: з одного боку країні пропонують «зону подвійної периферії» (Росія є периферією Європи, а Україні пропонують стати периферією Росії), а з іншого – поступову інтеграцію з Європейським Союзом. Сучасна українська влада, хоча і оголосила «європейський вектор» пріоритетним, коливається у виборі, а це посилює нестабільність в країні.

4. Якщо буде здійснено вибір на користь європейської інтеграції, на перший план вийдуть питання політичної реформи – перехід від «постсоціалістичної» демократії (часткової, напіволігархічної) до європейської демократії порядку з верховенством закону, права. А це в умовах України буде зробити дуже складно.

5. «Політичний абсолютизм», скільки б повноважень не перебирав на себе Президент, в Україні не має майбутнього. Він тільки прискорить соціальний вибух, метою якою буде свобода людини, демократія, вписані у конкретні принципи верховенства права.

6. Тільки через реальну євроінтеграцію в Україні будуть створені умови для повернення частини з 2,5 млн трудових мігрантів – українців із загальної кількості 6,5 млн мігрантів. В «зону подвійної периферії» вони не повернуться.

7. Політична наука в Україні розробляє досить надійні політичні прогнози. Українській владі варто їх враховувати в розробці стратегії і тактики політичних дій в інтересах народу України, а не слухати зарубіжних «політичних сирен», які пропонують безкоштовний сир, щоб заманити країну у політичну й економічну мишеловку.

Література:

1. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН, 2010. – С. 501.

УДК 328.132

Дві іпостасі електронного уряду

В'ячеслав Соколов,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології

Одеського національного економічного університету

Іван Шевчук,

аспірант кафедри політології

Одеського національного економічного університету

У статті розкривається зміст поняття «електронний уряд» крізь призму процесів залучення інформаційних технологій до системи державного управління. Зроблено висновок, що поступове залучення елементів прямої електронної демократії може наблизити Україну до реального народовладдя.

Ключові слова: електронний уряд, електронна держава, інформаційні технології, інтернет-аудиторія.

The content of the notion “electronic government” is revealed in the article in the light of the processes of information technologies applying in the system of government. The conclusion is made that applying of the elements of direct E-democracy may bring Ukraine nearer to real sovereignty of the people.

Keywords: electronic government, electronic state, information technologies, Internet auditory.

Останнім часом як у наукових статтях, так і в публіцистиці дедалі рідше вживається словосполучення «електронний уряд». Це поняття, що було популярним на початку 2000 рр., вже після 2005 зустрічається хіба у поодиноких публікаціях. Причому така втрата популярності є світовою тенденцією. Це, однак, не означає, що процеси залучення інформаційних технологій до системи державного управління уповільнилися чи втратили актуальність. Навпаки, саме зараз, у тім числі – і в Україні втілюється кілька проєктів, що мають розширити сферу електронного урядування з отриманням притаманних йому переваг. Зокрема, завершуються

пілотні проекти, що передують впровадженню державної програми «Електронна митниця» [1]. Поточні зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» передбачають запровадження електронної реєстрації, котра, як зауважує перший віце-прем'єр-міністр – міністр економічного розвитку і торгівлі Андрій Клюєв, «виключає необхідність заявникам напряму контактувати з державним реєстратором, що зводить до мінімуму корупційні дії на цьому етапі» [2]. На цей час вже фактично завершився етап екстенсивного розвитку інформаційних порталів – офіційні сайти мають практично всі органи державної влади та місцевого самоврядування, принаймні – до районного рівня.

При фіксації цих змін здебільшого не вживається термін «Електронний уряд», що був «узаконений» Постановою Кабінету Міністрів України №208 ще від 24 лютого 2003 р. «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”».

Цій обставині є кілька пояснень. По-перше, більшість дослідників схиляються до того, що й нині, й за часів більшої популярності цього терміну, ні в країні, ні в світі не існувало єдиної концепції «електронного уряду». Нерідко дослідники вважали його не більше, ніж метафорою, що означає взаємодію органів державної влади і суспільства з використанням інформаційно-комунікативних технологій [3]. Інакше кажучи, йдеться лише про застосування інформаційних технологій при здійсненні традиційного державного управління, котре не має жодних принципових відмінностей від урядування докомп'ютерної доби. Навіть у цьому варіанті, зокрема – через автоматизацію документообігу дослідники фіксують суттєвий економічний ефект: «Досвід розвинутих країн показує, що електронна взаємодія громадян з органами влади може коштувати удвічі дешевше, ніж те, що здійснюється за допомогою реального офісу» [4].

Вже 2002 року навіть на наших теренах чітко вирізнялися два підходи до концепції електронного уряду. Як дві крайні точки зору подаються погляд на електронний уряд як альтернативу традиційному державному управлінню, що базується на «ухваленні управлінських рішень найширшими верствами населення, усіма без винятку громадянами» та підхід, що говорить про інформаційні технології як про засіб вдосконалення існуючої системи влади [5].

Природно, що запроваджувана урядовими постановами система електронного уряду навряд чи може передбачати частковий демонтаж державного апарату. Отже, можемо зробити висновок, що електронний уряд в українському варіанті – це звичайний, традиційний уряд, що може краще здійснювати свої традиційні функції з допомогою тих можливостей, що їх надають інформаційні технології. Власне, навіть цей варіант містить у собі чималий потенціал вдосконалення державної системи і поліпшення її взаємодії із громадянами та бізнесом. Відтак заслуговує на те, аби втілюватися у практику державного управління. Причому не лише у

сфері діяльності виключно виконавчої влади – власне уряду. Інформаційні технології дедалі активніше застосовуються практично у всіх сферах державного буття – зокрема в роботі органів місцевого самоврядування та парламенту – зокрема – при організації виборчого процесу. З огляду на цю обставину дедалі частіше замість поняття «електронний уряд» застосовують вираз «електронна держава». Загалом ці визначення можна вважати практично тотожними, оскільки коли йдеться про «електронний уряд», здебільшого йдеться про використання інформаційних технологій у здійсненні державної влади загалом, а не лише в діяльності виконавчої гілки.

При цьому, як вже зазначалося, внутрішній зміст терміну й досі не є визначеним. В основі розбіжностей – два доволі відмінних підходи до проблеми.

В одному випадку ми можемо говорити про «інструментальний електронний уряд», котрий не має принципових відмінностей від традиційного, але завдяки використанню інформаційних технологій є більш рентабельним та ефективним.

В іншому разі може йтися про «базисний електронний уряд», або ж «базисну електронну державу», де новітні інформаційні технології дозволяють будувати стосунки у державі на принципово нових засадах, передусім – через значно більше залучення широких верств населення до управління державою.

Сьогодні в світовій політичній практиці переважає реалізація того варіанту електронного уряду, який ми назвали інструментальним. Показовим тут є приклад Естонії, чия е-державу (електронну державу) Європейська комісія позаторік визнала «найкращим проектом електронного управління країною у Європі» [6]. У цьому разі високу оцінку отримав передусім наданий держканцелярією Естонії проект з обміну електронною документацією. Ще з 2000 року уряд Естонії перейшов до безпаперових засідань кабінету міністрів, віддавши перевагу електронній документації в Інтернеті. Ще 2005 року громадяни Естонії змогли взяти участь в місцевих виборах за посередництва Інтернету, а 2007-го ця ж практика була застосована й на парламентських виборах. Активному залученню інформаційних технологій в систему державного управління сприяє високий рівень технічної готовності країни. Вже позаторік за даними «Statistics Estonia, 2009» 71% населення країни віком від 16 до 74 років були активними користувачами Інтернету. Поза тим по всій Естонії діє більш як 1100 громадських інтернет-пунктів. Інтернет тут вже давно став звичним інструментом при декларуванні доходів та здійсненні різноманітних платежів. 90% естонців є власниками ID-карт, котрі можна вважати цифровим посвідченням особи, що дозволяє чітко ідентифікувати громадянина, що, серед іншого, й дозволяє йому брати участь у виборах, не відриваючись від екрану домашнього комп'ютера.

Однак все це жодним чином не виводить життя країни за межі класичної

парадигми ліберально-демократичної представницької демократії. Завдяки електронним помічникам її вдається просто реалізувати більш ефективно і з меншими витратами. Про більше залучення широких верств до управління державою, крім як участь у всіляких виборах, загалом не йдеться. Тож ситуація, котру ми спостерігаємо в Естонії, є загалом якісною та ефективною реалізацією «інструментального електронного уряду».

При цьому слід зазначити, що певні передумови для розвитку елементів прямої електронної демократії створюються вже й в рамках такої е-держави. По-перше, створюється необхідна технічна інфраструктура. По-друге, громадяни привчаються використовувати інтернет-технології як засіб виявлення своєї політичної активності та впливати через них на державний апарат. По-третє, прозорість і технологічна доступність суспільно-економічної інформації, притаманна вже й «інструментальному електронному уряду», теж є своєрідної підготовкою населення до безпосередньої участі у політичному житті і готує його, таким чином, до реальної участі у справах держави. Приміром, у тій же Естонії існує можливість спостерігати в реальному часі щоденні зміни у стані держбюджету.

При цьому не варто стверджувати, що запровадження елементів «інструментального електронного уряду» є однозначним свідченням розвитку демократії у суспільстві. Так, з достатніми на те підставами прототипом «електронного уряду» зазвичай називають Загальнодержавну автоматизовану систему обліку та обробки інформації (російською – Общегосударственная автоматизированная системы учёта и обработки информации – ОГАС). Ця система була розроблена видатним радянським кібернетиком, засновником інституту кібернетики НАН України академіком Віктором Глушковым. Сьогодні дослідники називають ОГАС «невитребуваною альтернативою ринкової економіці», маючи на увазі, що заснована на новітніх інформаційних технологіях командно-адміністративна система могла б виявитися значно ефективнішою від ринкової з її неминучими стихійними елементами [7]. Йдеться навіть про те, що крах радянської системи був до певної міри зумовлений тим, що керівництво СРСР не взяло належним чином на озброєння методи, запропоновані академіком Глушковым.

Отже, коли ми говоримо про «інструментальний електронний уряд» – то маємо на увазі лише певний технологічний інструмент, котрий – з тими чи іншими варіаціями – може бути з успіхом застосований при реалізації будь-якої моделі суспільного розвитку. Поза радянською ретроспективою, вже стосовно сучасних реалій, дослідники розглядають можливість кардинально протилежних шляхів розвитку політичних відносин у суспільстві, що однаково ґрунтуються на якнайширшому використанні інформаційних технологій. Один варіант – це створення «демократії участі», що надаватиме громадянам максимальні можливості для участі у справах держави. Інший визначається такими промовистими виразами як

«інформаційний тоталітаризм» чи «інформаційний фашизм». Переважає думка, що у світі втілюється все ж більш оптимістичний сценарій, хоча є чимало публікацій, що зауважують постійне зростання тотального високотехнологічного контролю, пояснюваного, зокрема, необхідністю боротьби із тероризмом [8].

За цих обставин розглядати «електронізацію» як процес, котрий неодмінно призведе до односпрямованих демократичних змін, вочевидь не варто. Якісно визначальною тут буде все ж система ціннісних орієнтирів у суспільстві, котра й визначить, в якому режимі і з яким результатом працюватиме потужний і ефективний інструмент, яким є новітні інформаційні технології, залучені у сферу державного управління. Як зауважив американський дослідник Джон Нерон, «технологія завжди інструментальна і не має незалежного існування поза зв'язком з соціальними інститутами, котрі її оновлюють і використовують» [9].

У рамках демократичного сценарію цілком може відбуватися й реалізація суто «інструментального електронного уряду», котрий не передбачає очевидних засадничих змін. У цьому разі державний апарат діє в рамках все тієї ж парадигми представницької демократії, просто виконує свої функції швидше, ефективніше, і, можливо, в умовах більшої поінформованості електорату. Власне, за рамки цієї парадигми не виходять навіть всі три етапи розвитку «електронного уряду», визначені багатьма фахівцями: 1 – державні сайти-вітрини (як ми вже зауважили, цей етап вже, вочевидь пройдено і на теренах нашої країни, 2 – перехід до порталів, що дозволяють організовувати більш активну взаємодію і централізацію інформаційних ресурсів, 3 – перехід до «Government Gateways – того, що можна називати «шлюзами одного вікна» [10].

Паралельно може розвиватися й інша іпостась електронного уряду, яку ми назвали «базисною». Вона передбачає не лише прискорення і здешевлення управлінських процедур, а й принципову зміну їхнього змісту через залучення до державних справ широких верств населення.

Такий підхід, щоправда, знаходить відображення переважно в Західній політичній теорії та практиці, що визнає і більшість вітчизняних дослідників. Зокрема розглядається модель, що передбачає участь населення в обговоренні законопроектів та урядових рішень. Якщо діятиме саме такий варіант електронного уряду – зауважує професор Алла Сіленко – «свої інтереси зможуть захищати не тільки ті діячі, що мають лобістів, але й решта громадян» [4]. Мається на увазі, фактично постійне он-лайн голосування з приводу того чи іншого нововведення, котре може бути заблоковане за певної кількості негативних відгуків громадян. Електронна комунікація робить таку процедуру технологічно можливою. Але в Україні таких програм немає – констатує дослідник і зауважує принципову відмінність західних і вітчизняних підходів до питання електронного уряду: «До поняття «Електронна Україна» в першу чергу входять органи влади. Тоді як у західних країнах на першому плані

– посилення контролю громадян над урядом, для чого вводяться публічні оціночні показники його діяльності».

Навіть побіжне знайомство з більшістю офіційних сайтів України змушує констатувати порівняно невеликий рівень інтерактивності – в кращому разі вони просто функціонують як довідникова система. На жодній із офіційних сторінок не можна знайти більш-менш активного форуму чи інструменту для інтернет-голосування, що могло б мати бодай індикативне чи рекомендаційне значення. Неготовність українського істеблїшменту до інтерактивного спілкування з широкою інтернет-аудиторією фіксувалася дослідниками ще під час останньої президентської кампанії, коли, здавалося б, політики найбільшою мірою були зацікавлені в організації приязного діалогу з громадянами. Втім, можливості Інтернету для цієї справи були задіяні вкрай кволо. Керівник відділу новин медіа-ресурсу Internews Ukraine Віталій Морозов зауважив тоді, що українські політики були не готові виконувати базовий принцип комунікації в Інтернеті – двосторонній зв'язок: «Їхня головна мета – донести своє повідомлення своєму електорату і у чомусь його переконати. Однак українські політики ще не готові дискутувати з інтернет-аудиторіями стосовно цих повідомлень» [11]. Очевидно, що політична сила, котра й під час виборів була не готова до реального діалогу з інтернет-аудиторією, здобувши перемогу втрачає й мотивацію для такого спілкування.

Відтак в Україні власне демократичні процедури, базовані на Інтернеті, відпрацьовуються переважно без участі держави, здебільшого зусиллями громадських фондів. Так напередодні президентських виборів стартував сервіс політичної соціальної мережі Politiko.com.ua – «Онлайн вибори Президента України 2010». Прообраз можливих електронних виборів в Україні можна знайти і в інтернет-голосуванні за молодіжного мера Одеси. Згодом, навіть запровадження у країні електронних виборів на кшталт естонських не слід вважати принциповою демократичною реформою – вони лише автоматизують звичайні паперові вибори, а ступінь їхньої захищеності від фальсифікацій, напевне, є питанням дискусійним.

Важливішим є механізм, що дозволив би широким верствам реально здійснювати контроль над діяльністю влади і реально впливати на зміст її рішень. Іноді дослідники ставлять під сумнів саму доцільність такого механізму. Головний аргумент – обтяжливність участі в управлінських процедурах для пересічного громадянина [5]. Зауважується і небезпека некомпетентних рішень, що базуватимуться на колективній думці великої кількості громадян, котрі не мають належної фахової підготовки. Власне кажучи, наголос робиться на тому, що не кожна кухарка може керувати державою. Втім, процедури прямої демократії, на кшталт референдумів та плебісцитів, застосовувалися ще задовго до стрімкого розвитку інформаційних технологій. Для цих випадків вже давно створені юридичні механізми, які компенсують небезпеку некомпетентного втручання. Зокрема, є певний перелік питань, котрі закон не дозволяє виносити на

референдум. Поза тим, вочевидь, треба визнати, що в демократичному суспільстві навіть виважене і продуктивне рішення не має втілюватися без схвалення з боку суспільства. Альтернативою тут може бути лише патерналістська авторитарна держава – варіант, від якого українське суспільство вже давно відмовилося.

Поступове залучення елементів прямої електронної демократії може наблизити країну до реального народовладдя, формуючи, серед іншого і фах громадянина, як суб'єкта, що володіє знаннями, морально-психологічними якостями і технологічними можливостями для постійної участі у політичному житті країни.

До створення такої ситуації є два шляхи. Перший – це втілення політичної волі керівництва до реальної демократизації суспільного життя, де найпершим інструментом за сучасних реалій явно мають стати комунікаційні технології. Це варіант еволюціонування традиційної ліберально-демократичної системи в бік більшого народовладдя.

Другий шлях – формування альтернативної політичної культури, базованої на інтернет-технологіях, котра й стане рушійною силою для демократичних змін у суспільстві. Цей варіант можна буде назвати «кібер-революція» – навіть у тому разі, коли перехід до принципово реформованого демократичного режиму відбудеться цілком легальним парламентським шляхом. Власне, елементи такого сценарію у нас вже були реалізовані під час Помаранчевих подій.

Слід зауважити, що для реалізації як першого, так і другого варіанту однаково сприятливим є і нині наявний розвиток елементів суто «інструментального електронного уряду». Створюється технічна і технологічна інфраструктура для нових механізмів державного управління. Широкі верстви населення та політичні лідери оволодівають елементами комп'ютерної грамотності вже в контексті політичної дії. Автоматизація управлінських процесів зменшує вплив корупції, яка є гальмом на шляху будь-якого варіанту суспільного розвитку. Суспільство отримує додаткові економічні ресурси, однаково потрібні як для екстенсивного розвитку, так і для революційних змін.

Література:

1. В уряді розраховують на відчутний економічний ефект від електронної реєстрації підприємств // Урядовий кур'єр. – 19 серпня 2011.
2. **Шевчук І.** Митниця дає добро он-лайн // Урядовий кур'єр. – 5 серпня 2011.
3. **Дрожжинов В. И.** Электронное правительство // Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт. – М.: Эко-Трендз, 2002. – С.147.

4. **Сіленко А.** Електронна Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=151>.
5. **Баранов О.** Електронний уряд в Україні? Буде! Коли? // Дзеркало тижня. – №1. – 05 січня 2002.
6. Європа сильно хвалит наше э-государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dv.ee/?PublicationId=bf73c3e7-07df-47a5-b2bd-9128fda5ebc9>.
7. **Пихорович В.Д.** Невостребованная альтернатива рыночной реформе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_781.htm.
8. Нурминен П. Девятый год на пути к глобальному информационному фашизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalist.org.ua/novosti/society-news/informacionnyjj-fashizm-no52481.html>.
9. **Nerone J.** Last Rights. Revision of Four Theories of the Press: University of Illinois Press, 1995. P. 151.
10. **Агамірзян І.** Світовий досвід реалізації концепції електронного уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.microsoft.com/Ukraine/Government/Analytics/WorldExperience/Default.mspx>.
11. Политики еще не умеют пользоваться Интернетом 30.01.10 // 01:25 (материалы пресс-конференции «Анализ и перспективы использования Интернет-технологий в украинской политике»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2010/01/30/012514-1.html>.

УДК 314.74

Концептуальні засади державної міграційної політики України

Оксана Гречко,

аспірантка кафедри політології

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Досліджуються фундаментальні принципи державного регулювання міграційних процесів в Україні, передумови створення Концепції державної міграційної політики, зміст її основних положень та їх практичне значення.

Ключові слова: міграційні процеси, міграційна політика, концепція державної міграційної політики.

The fundamental principles of the migration governance, the preconditions for the creation of the Conception of the State Migration Policy of Ukraine, the content of its main statements and their practical importance are considered in the article.

Keywords: migration processes, migration policy, conception of the state migration policy.

Утворення незалежної Української держави збіглося в часі з активізацією процесів глобалізації, одним із чинників і наслідків яких є інтенсивна міграція. Вже в перші роки незалежності, не маючи досвіду державного управління міграційними процесами, Україна стала ареною масових зовнішніх переміщень населення. Географічне розташування нашої держави сприяє транзиту мігрантів (часто нелегальних), які через українські кордони намагаються потрапити до Європейського Союзу.

Нині в Україні спостерігається підвищення інтересу серед вітчизняних науковців та громадських діячів до проблем регулювання зовнішніх міграційних процесів. Це, насамперед, зумовлене щорічним зростанням кількості мігрантів як у всьому світі, так і в Україні зокрема. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), у 2010 р. загальна кількість мігрантів становила 214 мільйонів чоловік, і, згідно з експертними

прогнозами, у 2050 р. щонайменше 405 млн людей проживатимуть за межами своєї етнічної батьківщини [1, с. 19]. Таке різке збільшення кількості мігрантів пов'язане з низкою факторів: зростанням демографічних нерівностей, змінами довкілля, впливом технологічних революцій та соціальних мереж, регіональними політичними й економічними тенденціями.

Спільноти мігрантів змінюють традиційний образ суспільств у країнах-реципієнтах. Вони безпосередньо впливають на політичні, економічні та соціально-культурні процеси у цих державах. Впродовж багатьох років зовнішні міграційні процеси сприймалися як виключно негативне явище, оскільки імміграція сприяє збільшенню навантаження на державний бюджет та соціальну сферу в цілому, а еміграція – «відпливу умів», втраті продуктивної робочої сили. Втім, на сьогодні поширенням стає ставлення до міграції як до нормального, навіть корисного явища сучасного світу, без якого його неможливо уявити.

Як запевняють експерти МОМ, навіть світова економічна криза в цілому не знизила інтенсивність міжнародних міграційних процесів. Якщо в деяких регіонах у зв'язку з погіршенням економічного становища темпи міграції сповільнились, то в інших – навпаки зросли. Тож подальша інтенсифікація міграційних процесів є неминучою, і завдання цивілізованих держав полягає не у боротьбі зі зростанням кількості мігрантів, а у створенні ефективних механізмів регулювання міграції, які б сприяли детінізації та декриміналізації міграційних процесів.

За даними світового дослідження ООН 2008 р., Україна входить до десятки найактивніших учасників міжнародних міграційних процесів. Зокрема, вона зайняла десяте місце за кількістю іммігрантів і п'яте – за кількістю емігрантів [2]. Враховуючи такі високі показники, наша держава відчуває гостру потребу у провадженні ефективною міграційної політики, інакше в довгостроковій перспективі ми матимемо справу із проблемами, від яких сьогодні потерпає вся Європа: поширенням нелегальної міграції, ксенофобією, міжетнічними конфліктами тощо. Окрім того, потреба у модернізації міграційної політики України зумовлена також її міжнародними зобов'язаннями щодо боротьби з нелегальною міграцією та виконання угод про реадмісію, прагненням мати імідж держави, що спроможна контролювати свою територію та забезпечувати національні інтереси.

У зв'язку із незаперечною важливістю регулювання проблем міграції для подальшого розвитку країни постає питання про формування концептуальних засад міграційної політики. Безумовно, існує низка підходів до розуміння міграційної політики, оскільки її можна розглядати в контексті багатьох наук, зокрема політології, соціології, правознавства, психології, демографії, історії тощо. О. Бабенко, наприклад, у своєму визначенні надає перевагу соціальним технологіям регулювання міграційних процесів: «Міграційна політика – це система заходів,

ресурсів та механізмів, з використанням яких держава та суспільство цілеспрямовано впливають на соціальні переміщення та соціальну мобільність як свого автохтонного населення, так і всіх іноетників» [3]. На думку А. Хомри, «міграційна політика – це комплекс розробок та заходів, які направлені на формування необхідних потоків та необхідної інтенсивності міграції населення» [4, с. 39]. За визначенням Л. Л. Рибаківського, «міграційна політика – це система загальноприйнятих на рівні керування ідей і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких насамперед держава, а також її суспільні інститути, дотримуючись визначених принципів, які відповідають конкретним історичним умовам країни, передбачають досягнення цілей, адекватних як цьому, так і наступному етапу розвитку суспільства» [4, с. 39].

У статті досліджується проблематика державної міграційної політики, а тому основний акцент зроблено на політико-правових аспектах цього явища. Погоджуючись із думкою В. Олефіра, міграційну політику ми розглядатимемо як «комплекс правових, фінансових, адміністративних та організаційних заходів, з використанням яких держава цілеспрямовано впливає на регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного складу міграційних потоків та їх структури у сфері державного управління» [5, с. 3]. Основними завданнями державної міграційної політики є впорядкування міграційних потоків, боротьба із нелегальною міграцією, забезпечення умов для реалізації прав мігрантів, біженців, інтеграції тих, хто прибуває в країну, у національне, соціокультурне й економічне середовище.

Ще в Декларації про державний суверенітет було проголошено, що Україна регулює імміграційні процеси. Закріпивши демократичні принципи побудови Української держави, Конституція гарантує свободу пересування, вільний вибір місця проживання, вільний в'їзд і виїзд з країни. У ній знайшли відображення положення про рівні права іноземців, які легально перебувають в Україні, можливість набуття притулку на її території тощо. Також правове регулювання міграційних процесів в Україні здійснюється на основі низки законів, а саме: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про громадянство», «Про біженців», «Про імміграцію», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» тощо.

Тим не менш, протягом багатьох років українські законодавці дискутували щодо необхідності створення єдиного основоположного нормативно-правового акту у сфері міграції. Враховуючи глобальні тенденції зростання міжнародних міграційних потоків протягом останніх років, відсутність програми міграційної політики України може призвести до серйозних соціально-економічних і культурних проблем. До того ж потреба у формуванні концепції державної міграційної політики зумовлена не лише внутрішньополітичними чинниками, а й

зобов'язаннями України стосовно міжнародної спільноти. Однією з вимог Європейського Союзу стосовно встановлення з Україною безвізового режиму є формування стратегії державної міграційної політики, яка б уможливила створення єдиного централізованого органу влади з питань міграції та запровадження електронного демографічного реєстру. Таким чином, зволікання з ухваленням Концепції державної міграційної політики не лише загострювало міграційну ситуацію всередині країни, а й підривало імідж України на міжнародній арені.

Одна із головних причин неспроможності українських законодавців сформувати стратегічне бачення держави щодо міграційних процесів, на думку директора Українського інституту публічної політики Віктора Чумака, полягала у протистоянні різних гілок влади (станом на 2009 р.), а також у відмінності поглядів на інституційну модель управління міграції всередині виконавчої влади [6, с. 5]. Перш за все, йдеться про амбівалентне ставлення до заснування Державної міграційної служби України (одна з вимог ЄС). У більшості європейських країн міграційна служба з такими повноваженнями входить до складу МВС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Італія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Білорусь, Румунія, Словаччина, Туреччина, Франція, Чехія) або є самостійним органом, робота якого координується міністром внутрішніх справ (Іспанія, Португалія, Росія, Угорщина). Міграційна служба є самостійним органом у Данії, Естонії, Швеції [7, с. 226].

На потребі формування Державної міграційної служби України (ДМСУ) не раз наголошували українські науковці, що займаються дослідженням міграційних процесів, та громадські діячі. Втім, як це часто буває в українському політикумі, особисті інтереси взяли гору над національними. Не будемо заглиблюватись у колізії навколо створення ДМСУ, оскільки це питання заслуговує окремого аналізу. Варто лише зауважити, що, проіснувавши у пілотному режимі менше року, ця служба була ліквідована. У квітні 2011 року Президент України відповідним указом відновив її діяльність, і зараз розробляється належне законодавче підґрунтя її діяльності.

Ще однією серйозною проблемою стала змістовна недосконалість запропонованих законопроектів, що визначали концептуальні положення міграційної політики України. Таких проектів було декілька, зокрема варто виділити Проект Закону «Про засади державної міграційної політики України» (№3158 від 16.09.2008), ініційований народними депутатами Ю. Кармазіним і І. Шаровим, та альтернативний Проект Закону «Про Концепцію державної міграційної політики» (№3506 від 19.12.2008), ініційований Кабінетом Міністрів України. За висновками Головного науково-експертного управління, обидва законопроекти містили численні недоліки. Перший з них мав здебільшого декларативний характер, що «дає підстави кваліфікувати цей документ не як Закон України про засади державної міграційної політики України, а як концепцію державної

міграційної політики України чи, принаймні, як державну програму з відповідного питання. Це відображається в тому, що цей законопроект містить здебільшого положення ненормативного характеру, в яких визначаються мета, пріоритети та завдання державної міграційної політики тощо»[8].

Що ж до законопроекту, ініційованого Кабінетом міністрів, то найбільше зауважень з боку науково-експертного управління стосувалось його структурної недосконалості, а також невідповідності багатьох зазначених положень Конституції України. Обидва законопроекти були відхилені в квітні 2009 року. На жаль, наступні законопроекти з цієї тематики суттєво не відрізнялись від попередніх. Нові проекти або за формою нагадували більше статтю, аніж нормативно-правовий документ, або являли собою план заходів окремих органів влади без єдиного стратегічного бачення міграційної політики. Усі ці законопроекти не були прийняті, останній з них Верховна Рада України відхилила в червні 2011 року.

Тим не менш, проблема відсутності концептуального бачення міграційної політики України не могла залишатись невирішеною. Саме тому уряд спромігся піти іншим шляхом – сформулювати концептуально-програмний документ стосовно засад державної міграційної політики та основних напрямків її розвитку. Хоча новостворена Концепція державної міграційної політики України не має сили закону, саме вона, згідно із задумом Кабінету Міністрів, повинна стати основою для нових нормативно-правових актів у сфері міграції. 30 травня 2011 року ця концепція була схвалена Указом Президента України №622/2011.

У Концепції зазначається, що її створення спрямоване на «забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, створення умов для безперешкодної реалізації прав, свобод, законних інтересів мігрантів і виконання ними передбачених законодавством обов'язків, забезпечення повноти використання інтелектуального та трудового потенціалу таких осіб, додержання принципів захисту інтересів України» [9].

Говорячи про передбачені Концепцією комплексні заходи у сфері міграційної політики, Є. Перелигін, керівник Управління з питань європейської інтеграції Адміністрації Президента України, зауважив: «Передусім, це кроки для підвищення рівня національної безпеки України шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів. По-друге, йдеться про створення відповідного законодавства... Великий пласт роботи лежить перед нашими законодавцями, у тому числі стосовно

нових законів у міграційній сфері. Мова йде про трудову міграцію, вимушену міграцію, про захист прав громадян, які мають громадянство і без громадянства. Тобто сама Концепція націлює всіх на те, що, в першу чергу, треба посилити захист прав» [10].

Варто зазначити, що поява концепції не викликала особливого резонансу в осередках фахівців з питань міграції, хоча на цю подію Україна чекала понад 10 років (роботу над першим нормативно-правовим актом концептуального характеру у сфері міграції було розпочато ще у 2002 р.). І. Марков, завідувач сектору етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України, керівник проектів дослідження процесів сучасної української міграції в країнах перебування, негативно оцінив ухвалену концепцію: «Скріплена президентським підписом Концепція, радше, нагадує відповідь студента на письмовому екзамені з предмету «міграційна політика», а не стратегічний державний документ, у якому визначені цілі, завдання, механізми, результати реалізації міграційної політики Української держави та основ її фінансового забезпечення... Документ не презентує провідну, об'єднавчу ідею, конструктивний принцип, за яким має здійснюватися міграційна політика Української держави, не пропонує системи послідовних нормотворчих кроків, інституційних розв'язок, виконавчих рішень та дій держави у сфері міграції» [11].

Про те, що документ є недоопрацьованим, свідчить невідповідність вступу Концепції її фактичному змісту. Зокрема, у ньому зазначено, що «Концепція визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції» [9]. Але насправді майже вся концепція є лише переліком напрямків і пріоритетів міграційної політики у різних сферах. Про вдосконалення законодавчої бази йдеться лише у загальних фразах. Конкретні пропозиції стосуються лише «підготовки законопроектів, спрямованих на спрощення умов і порядку повернення до України закордонних українців, осіб, депортованих за національною ознакою» та «підготовки законопроекту про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (нова редакція)» [9].

Якщо ж говорити про механізми реалізації Концепції, то тут теж виникає чимало зауважень. Зокрема, багато положень, які, згідно з документом, мають стосуватись шляхів імплементації міграційної політики, насправді відображають її стратегічні завдання. Наприклад, це стосується положень про «створення умов для мінімізації нерегульованої зовнішньої трудової міграції громадян України», «сприяння поверненню до України осіб, депортованих за національною ознакою, їх нащадків, інтеграції таких осіб в українське суспільство», «створення умов для тимчасового в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства з туристичною метою, для навчання, провадження підприємницької діяльності тощо».

Проте найбільшим недоліком Концепції, на наш погляд, є повна відсутність положень про інституційне забезпечення міграційної політики України. Адже саме розпорошеність та дублювання функцій між різними державними установами у сфері міграції, на думку багатьох експертів, є причиною неефективності управління міграційними процесами в Україні. Незрозумілим у контексті прийнятого документу стає становище Державної міграційної служби України, чиє функціонування було відновлене відповідним Указом Президента ще за 2 місяці до ухвалення Концепції. Наразі залишається чекати, що все ж незабаром з'являться відповідні законопроекти, які проллють світло на цю ситуацію.

Втім, не всі пропозиції в розглянутій Концепції є декларативними та непродуктивними. Зокрема, з метою покращення управління міграційними процесами на державному рівні передбачається:

- створення системи обліку іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають на територію України, з фіксуванням їх біометричних даних, інтеграція такої системи в загальноєвропейську;
- запровадження оформлення і видачі громадянам України паспортних документів, у яких містяться біометричні ідентифікатори;
- формування єдиної бази паспортних документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, із внесенням даних про видачу, втрату та анулювання таких документів;
- створення єдиної інформаційної (автоматизованої) системи обліку та аналізу міграційних потоків із забезпеченням конституційних гарантій недопущення поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Для українського суспільства запровадження цих заходів справді може стати ефективним вирішенням багатьох проблем у сфері міграції. Проте знову ж таки ніякого роз'яснення стосовно того, на які з державних установ будуть покладені ці функції, Концепція не дає.

Незважаючи на декларативний характер Концепції міграційної політики України, сам факт її прийняття, на нашу думку, є подією позитивною. Проте без належного подальшого вдосконалення законодавчої сфери регулювання міграційних процесів, ця Концепція нічого не варта.

Висновки

Однією з ознак сучасного глобалізованого світу є інтенсифікація міжнародних міграційних процесів. Жодна держава не в змозі силовими методами зупинити могутній зовнішній міграційний тиск, що існує об'єктивно і є результатом дисбалансу у кількості населення та рівня життя у різних країнах, а тому пріоритетним напрямком роботи у цій сфері залишається вироблення ефективної державної міграційної політики. Враховуючи те, що Україна, за даними ООН, входить до числа найбільш активних учасників зовнішніх міграційних процесів, зволікання із налагодженням механізмів державного управління міграцією є

неприпустимим. Окрім того, потреба у модернізації міграційної політики України зумовлена також її міжнародними зобов'язаннями щодо боротьби із нелегальною міграцією та виконання угод про реадмісію, прагненням мати імідж держави, що спроможна контролювати свою територію та забезпечувати свої національні інтереси.

Протягом 10 років уряд та парламент України намагались створити нормативно-правовий акт концептуального значення у сфері міграції, який би відображав основні напрямки та пріоритети міграційної політики нашої держави та механізми їхньої реалізації. Через низку причин жоден із запропонованих законопроектів не був прийнятий.

Подальше зволікання зі створенням програми державної міграційної політики не лише загострювало внутрішньополітичні проблеми, пов'язані з міграційними процесами, а й мало негативний вплив на відносини України з ЄС, оскільки прийняття такої концепції було однією з вимог Європейського Союзу для запровадження безвізового режиму з нашою державою. Саме тому український уряд вирішив піти іншим шляхом – схвалити концепцію міграційної політики не у якості закону, а президентським указом, що і було зроблено 30 травня 2011 року.

Новостворена Концепція міграційної політики України хоч і відображає усі значимі сфери міграції, проте, на нашу думку, є надто декларативною. Основну увагу в ній звернуто на напрямки та принципи державної міграційної політики, а от про реальні механізми їхньої реалізації чи про конкретні подальші кроки щодо покращення нормативно-правової бази у міграційній сфері майже нічого не сказано. Зокрема, в документі навіть не згадується про інституційне забезпечення міграційної політики. Таким чином, Концепція без належної подальшої законодавчої підтримки втратить своє практичне значення, тож саме від того, наскільки ефективними будуть зміни у законодавчому полі, і залежатиме майбутній розвиток міграційної політики України.

Література:

1. International Organization for Migration 'World Migration Report 2010: The Future of Migration: Building Capacities for Change'. – France: Imprimerie Courand et Associés, 2010. – 295 p.
2. Trends in International Migrant Stock: the 2008 Revision, – United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), Population Division, New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.migrationinformation.org/datahub/charts/6.1.shtml>. – Назва з титул. екрану.
3. **Бабенко О. Г.** Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К.,1997. – 26 с.

4. **Максименко С.В.** Миграционная политика современного государства (концептуально-правовой анализ). – Одесса: Астропринт, 2009. – 464 с.

5. **Олефір В. І.** Сучасна міграційна політика в Україні // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – №3 – С. 3-11.

6. Віктор Чумак, Пьотр Казьмеркевіч, Андрій Стародуб, Олександр Сушко. Реформи у міграційній сфері: українські потреби та польський досвід. – К.: Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2010. – 40 с.

7. **Новік В.О.** Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні. – К.: Компанія ВАІТЕ, 1999. – 246 с.

8. Висновок Головного науково-експертного управління стосовно Проекту Закону України № 3158 «Про засади державної міграційної політики України» від 16.09.2008. – Офіційне інтернет-представництво Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33324. – Назва з титул. екрану.

9. Указ Президента України № 622/2011 «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30 травня 2011 року. – Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13642.html>. – Назва з титул. екрану.

10. **Євген Перелигін.** Виконання Концепції державної міграційної політики зміцнить національну безпеку України. – 31.05.2011. – Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/20242.html>. – Назва з титул. екрану.

11. **Ігор Марков.** Концепція міграційної політики України: гол у власні ворота. – інтернет-видання Українське слово. – 21 вересня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/nagolos/polityka/kontseptsiya-migratsijnoyi-polityky-ukrayiny-gol-u-vlasni-vorota.html>. – Назва з титул. екрану.

УДК 321:316.46 (477)

Політичне лідерство у процесі українського державотворення: реалії та перспективи

Олег Траверсе,
доктор політичних наук,
професор кафедри соціології
та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Інститут політичного лідерства виникає за певних політичних та соціокультурних умов суспільного розвитку, що пов'язано з потребами людських спільнот у задоволенні процесів самоорганізації свого соціуму. Виникши наприкінці XVIII ст. у США та Європі (а в Україні – наприкінці XX ст.), інститут політичного лідерства, змінюючись у часі, зберігає сутнісні риси, посідає чільне місце серед інших соціальних і політичних інститутів у процесі державотворення.

Ключові слова: інститут політичного лідерства/керівництва, процес елітотворення, становлення державності, інституціоналізація влади.

The institute of political leadership comes into being under certain political and socio-cultural conditions of social development that is connected with the necessity of self-organization of society. The institute of political leadership had arisen at the end of 18th century in USA and Europe, and at the end of 20th century – in Ukraine. It has changed since, but it remains basic features and its leading position among other social and political institutes in the process of state building.

Keywords: institute of political leadership, elite forming, state building, institutionalization of power.

Актуальність

Участь людини в управлінні державними і суспільними справами можлива лише в межах політичної системи та її інститутів: партій, суспільних організацій, виборчих блоків, творчих союзів, різних форм суспільної самодіяльності тощо. Тобто, власне політична система (вужче – політичне середовище) є умовою реалізації політичної активності особистості за допомогою участі у діяльності системи взаємодії державних і суспільних організацій. Процес інституціоналізації полів влади насамперед пов'язаний з динамікою процесу державотворення, діяльністю осіб, які є (тією або іншою мірою) членами відповідних організацій.

Аналіз джерел

Становлення держави, як закономірні, поступальні і незворотні зміни соціуму, має чимало критеріїв (чинників), які свідчать про якість процесу. Чи не найголовнішими є політичні та суспільні рухи, які неможливі без лідерів. Відомо, що перші продукують, зумовлюють і вимагають останніх. Політичний зміст історичного часу та його політичні характеристики (політичний устрій, політичне життя суспільства, провідні напрями політичної практики, динаміка змін у політичних процесах та інститутах і дотичних до них суспільних трансформацій) зазвичай, пов'язують з діяльністю політичних лідерів [1, 2, 6, 7, 9, 10].

Метою розвідки є спроба показати сутність політичного лідерства/керівництва в динаміці процесів державотворення соціуму.

Виклад основного матеріалу

Політичне лідерство (як один з видів лідерства та його найвищий прояв) має свої особливості. Сьогочасне розуміння суспільно-політичних інституцій як констеляції і виробників смислів людських дій включає у себе діяльність великої кількості анонімних персонажів. Як відомо, існує відповідний зв'язок, коли людські дії не тільки продукують і відтворюють соціальні структури, але самі обумовлені останніми.

Зокрема, політичне лідерство (як процес), пов'язане з врахуванням дихотомії лідерства і керівництва у політиці (тобто взаємозв'язку лідерських якостей і владних повноважень, досягнутим статусом у державно-політичній ієрархії і дійсною мірою впливу). Вони можуть існувати водночас (або послідовно) на різних рівнях – соціальному (йдеться про взаємодію домінування/підкорення у різних центрах влади; суспільному (коли взаємодія політичного ресурсу та ресурсів неполітичної генези продукує процеси інституціоналізації влади); політичному (йдеться про становлення домінуючих цінностей, що відбивається у конфігурації (у тому числі ієрархічній) політичних інститутів та інституцій, у формах взаємодії політичної еліти та громадян) – у характерних ознаках історичного часу, політичного режиму, суспільного ладу, типу влади, які панують в той чи інший період розвитку спільноти, державотворення як

такого. Також значною мірою з традиціями, усталеною системою існування етнокультурних чинників у суспільній сфері.

Аспект лідерства в процесі державотворення ми розглядаємо, в першу чергу, як форму прояву політичного життя у межах політичних процесів та інституцій, як прояв влади (владарювання-підкорення одних політичних акторів над іншими). Інтегруючись у контексті метасистем (суспільства, культури, цивілізації), вивчення політичного лідерства набуває завершеності.

Суттєвою ознакою сучасного суспільства є існування стійкого поля державної влади. Явище політичного лідерства/керівництва безпосередньо пов'язано з владою, яка об'єднує великі групи людей задля досягнення спільних цілей, регулює відносини між ними. Коли йдеться про політичну владу, привертає увагу така її особливість, як наявність відносин не тільки між великими групами людей, а й між суб'єктом і групами осіб. Саме в цьому середовищі виникають відповідні стосунки, прояви дії політичного лідерства/керівництва. Вони існують як дія певної системи соціальних відносин, що ґрунтується на неформальних владних залежностях політичного характеру у великих групах – стратах, класах, партіях, рухах, трансгрупових спільнотах, у суспільстві в цілому. Тобто, у загальнотеоретичному вигляді проблема відносин влади і політичного лідерства/керівництва являє собою складний, багатомірний процес, що пов'язується не лише з досягненням сталого соціоекономічного суспільного розвитку.

Між державною (правовою) владою і політичною владою існує суттєва відмінність. Якщо перша регулює відносини між конкретними суб'єктами, то друга, яка об'єднує великі групи людей задля досягнення спільних цілей, регулює саме відносини між ними [3]. Особливості політичної влади проявляються у дії певної системи соціальних відносин, яка ґрунтується на неформальних владних залежностях політичного характеру у великих групах.

Політичні сили, які приходять до влади, формують управлінські структури різних рівнів і масштабів (в умовах партії-держави – партійні органи та ради різних рівнів; за демократичних умов – президентські, парламентські, урядові, регіональні тощо), які виробляють і здійснюють власну політику, яка, у свою чергу, стає засобом цієї влади. Універсальною властивістю політичної влади є можливість її функціонування, окрім політичних процесів, ще й в усіх сферах суспільних відносин.

Влада інституціоналізується, оформлюється у спеціалізованих закладах, апаратах влади і посадах, в ієрархіях правлячих сил та осіб – політичних лідерів, працівників управління, керівників органів влади на різних рівнях, тих, кого називають правлячою меншістю чи правлячим (політичним) класом за Г. Москою [11].

Прояви функцій влади можна спостерігати не лише в різних суспільних сферах, а й на різних рівнях структурування соціуму – інституційному

(який охоплює найскладніші соціально-політичні відносини; об'єднує структури, цінності, норми); індивідуальному (наприклад, організаційно-управлінські відносини у малих групах).

Існування відповідних механізмів політичної дії у вигляді лідерства створює необхідну базу не тільки для опису, а й відповідного аналізу та раціональної реконструкції соціальних і суспільних структур, до яких входять політичні інституції, їх взаємовідносини та вплив на політичне життя.

Розрізняють чотири рівні механізму саморегуляції соціальної системи, а саме: рівень індивідів і колективів (первинний), рівень організації (управлінський), інституціональний (структури і норми), ціннісний (соціетальний). Вважається, що чим вищим є рівень, тим вищим є ступінь прояву системної цілісності у механізмах суспільної інтеграції [5].

Політична взаємодія дозволяє визнавати як владу соціальних та політичних інститутів, які мають стосунок до політичних акторів, так і їх потенціал змінювати наявне інституційне середовище, яке зумовлює їх життя. У політичному контексті (у ситуації політичної інтеракції) йдеться про осіб, які завдяки своєму соціальному статусу (положенню в політичних інститутах і суспільній ієрархії) фактично впливають на вироблення та прийняття політичних рішень, які потім за допомогою різних державних і недержавних інституцій та втягування в цей процес великої кількості людей перетворюються на політику.

Виходить, що політичні лідери мають пріоритет і своєрідні «преференції» від суспільства (яке так або інакше їх легітимізує) на формування того періоду, в якому вони живуть. Політичні маркери є відносними і залежать від контексту, який визначається динамікою соціально-політичних змін у суспільстві.

Отже, політика існує як процес опосередкування суспільно-політичної поведінки актора артефактами, де система артефактів утворює контекст, власне зміст політичної ситуації, політичного середовища того чи іншого соціуму. Зв'язок надіндивідуального функціонування політичного лідерства як політичного інституту (та інституції) з полем політичної влади у культурно-історичному генезисі можна представити як посередника і як контекст, як те, що оточує і водночас переплітається в системі політичних інститутів.

Це дозволяє виокремити полісистемність джерел політичного лідерства/керівництва як чинника процесів елітотворення та інституціоналізації у політичному просторі та культурно-історичному часі. Запропонований підхід, у свою чергу, дає змогу розгляду проблеми як у межах традиційної інтерпретації політики як єдності politics (науки про мистецтво правління, політичні погляди, дії), policy (доцільну діяльність) та polity (форму або процес правління, суспільство як організований стан, державу) [12], так і постмодерних уявлень щодо політичних явищ.

Розгляд політичного лідерства/керівництва у якості «людського фактору» виступає підґрунтям для аналізу не лише кризових, «смутих» часів, коли трансформуються або руйнуються політичні інститути. Сама їх руйнація передбачає створення передумов для побудови стабільного інституційного середовища, яке має бути здатним до встановлення нових правил гри. Йдеться про суб'єктну активність не лише політичних акторів, але й про суб'єктність інституційних структур, діяльність яких будучи чітко визначеною існує фоном політичного життя.

З одного боку, така інституційна стабільність є необхідною умовою складної взаємодії між політичними акторами, робить можливим складний обмін політичною діяльністю та її результатами. З іншого боку (як зазначають дослідники), сама по собі стабільність зовсім не зумовлює ефективності функціонування існуючих інститутів.

Значення політичного лідерства проявляється не стільки в дії інструментальної функції, скільки в культурно-історичній функції існування політичної практики. Остання пов'язана з утвердженням нових політичних інститутів, які у перетвореному вигляді стають умовою реалізації оновлених процесів суспільно-політичної взаємодії, і надають характерних акцентів динаміці політичних процесів. Політична дія має обмежувальні рамки, що зумовлює специфіку політологічного вивчення проблеми політичного лідерства та політичного керівництва.

Політична дія, насамперед, пов'язана з політичною складовою суспільного життя, зокрема, з такою її важливою частиною, як політична культура. У монографії «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» Л. Нагорна наголошує, що цінності є головною мотиваційною базою політичної культури. «Йдеться насамперед про принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, щастя, якими керується соціум, група, людина. Саме в системі цінностей відбивається діяльно-зацікавлене ставлення людей до явищ соціальної дійсності, у тому числі й політики. Цінності наповнюють смислом людське буття» [4].

Проте не менш вагомою є присутність соціального чинника. Явище лідерства є соціальним за своєю природою, де суспільні особливості, у свою чергу, є базовими для прояву більш вузької (специфічної) політичної сфери. Політичне лідерство на загальнонаціональному рівні обумовлюється, насамперед, певним етапом розвитку суспільства, історичним досвідом та загальним типом і рівнем культури, типом державного і політичного устрою, наявністю відповідного лідера, політичної еліти тощо.

Політичне лідерство, наче лакмусовий папір, виявляє прагнення (готовність) і здатність (потенціал) соціуму до проявів самоорганізації у процесі власної еволюції. Його інтеграція (як структурного елементу політичної дійсності) у цілісну життєву систему політичного простору найбільш характерно репрезентує та легалізує наявність суспільного ресурсу, який вміщує як власне політичний ресурс, так і ресурс,

що має неполітичну генезу. Політичні, економічні, етнонаціональні, соціокультурні, культурно-історичні, інституційні, процесуальні та ін. аспекти цих ресурсів зосереджують у собі центри протиріч (політичних конфліктів різного плану, змісту, рівнів), які свідчать про якість динаміки політичного середовища; про співвідношення взаємовпливів домінування/підкорення у політичній владі; про характер перебігу процесу інституціоналізації політичної та державної влад. Навколо вибору програми дій щодо можливої «розв'язки» цих інтересів відбувається найбільш гостре зіткнення провідних політичних та соціальних сил як всередині соціуму, так і поза ним.

Розуміючи політичне лідерство/керівництво процесом інституціоналізації формальної і неформальної влад, стає можливим зняття суперечки щодо найбільшої значущості у протиставленні особи та мас в політиці. Їх взаємодія (динаміка, інтенсивність, форми) є складовими цілісного явища політичного лідерства/керівництва – чинником самоорганізації та політичної саморегуляції суспільства.

У динаміці трансформації (від нижчих рівнів самоорганізації соціуму до вищих проявів політичної саморегуляції), відбувається процес відчуження, деперсоналізації політичного лідерства. Ці процеси значною мірою обумовлюються особливостями інституційного середовища, в якому індивідуальний стиль діяльності політичного актора піддається суттєвій корекції. Міра і ступінь якої має відношення до спроб реалізації зміни змісту існуючих політичних норм і цінностей (ефективне versus не ефективне). Відчужуючись у політичному просторі, норми і правила починають впливати на індивідів незалежно від того, хто їх продукував, набуваючи при цьому характеристик надіндивідуального існування. Тобто, завдяки механізмам деперсоналізації і відчуження (у формі артефактів) здійснюється процес інституціоналізації полів влади, що, у свою чергу, позначається на предметному (вузькоконтекстному), дієвому (структурування політикуму) та ідеаційному (або соцієтальному) рівнях прояву (артефактів) політичного життя.

Ці явища стають можливими у політичному просторі, який включає у себе цілісність людини (з її свідомістю, волею, устремліннями), цілісність природи соціуму (знання і уміння домагатися потрібних результатів) і цілісність культури (нормативне і ціннісне регулювання, естетичні переваги і смаки, соціальні, групові і індивідуальні очікування).

Політичне лідерство/керівництво є проявом складових системи влади як цілісного об'єкта. Крім того з їх допомогою підтримуються вертикальні і горизонтальні зв'язки у політико-владних стосунках.

Як явища політичної дійсності, політичне лідерство і політичне керівництво тісно пов'язані в політичному житті. Причиною цього слугує їх пряма участь у вирішенні однієї проблеми – впливу на суспільно-політичний розвиток і управління ним у межах держави. При вирішенні наукової проблеми співвідношення понять «політичне лідерство» і

«політичне керівництво» містяться наступні складові: умови, процес, суб'єкт і кінцева мета (або результат, як бажаний образ майбутнього). Тоді визначення цих понять буде мати наступний вигляд. За демократичних умов процес інституційної самоорганізації і самоуправління суспільно-політичним розвитком шляхом впливу на інституційне середовище, об'єктивно детермінований суб'єкт-суб'єктними відношеннями соціальної залежності, в умовах здійснення політичної діяльності засобами реалізації механізму ідейних цінностей і спрямований на функціонування політичного життя суспільства ми називаємо політичним лідерством. На відміну від процесу, системотворчим чинником якого є суб'єкт-об'єктні відношення суспільної залежності, які існують в умовах політичного життя суспільства і спрямовані на реалізацію політичної діяльності засобами механізму влади з використанням державних інститутів які ми називаємо політичним керівництвом.

Інституціалізація політичного лідерства/керівництва свідчить про характер перебігу процесу розвитку держави, коли переддержавність радянського зразка в Україні перетворилась в українську державу. Про це свідчать, насамперед, тенденції розвитку політичних і державних інститутів країни. Не менш важливими є існуючі відмінності у програмах політичних сил та їх лідерів і провідних політиків. Оскільки артикуляція ними того, що визначається як сфера «суспільного інтересу» завжди приховує конкретику інтересів окремих осіб, груп або страт, прошарків, класів, яка відрізняється від абстракції «суспільного блага». Не випадково в колективній монографії «Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку» автори наголошують проте, що «слід віддати належне політичному класові України: за роки незалежності за його участю Українська держава відбулася в усіх формальних вимірах. ... Тим не менш, сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується кризовою ситуацією, яка охоплює духовну, політичну, економічну й соціальну сфери» [8].

Будучи водночас представленими у системах різного штибу політичне лідерство/керівництво існує як механізм інтеграції групової діяльності; як форма відносин у соціумі; як спосіб існування політичної влади; як тип державної влади; як політичний інститут і процес. Явище політичного лідерства/керівництва є одним із системотворчих чинників суспільно-політичних процесів буття.

Висновки

Політичні маркери є відносними і залежать від контексту, який визначається динамікою соціальних змін у суспільстві. Крім того, при розгляді політичного лідерства/керівництва враховується наявність різних типів соціальних зв'язків у територіальному домінуванні певної субкультури (наприклад: сільської; індустріальної; постіндустріальної).

Вживані в одній площині, вони являють собою різні сфери (форми) наукової ідентифікації (мова йде не про протистояння по вісі «авторитаризм» – «демократія», спрощеність подібного порівняння є очевидною). У такому розумінні політичне лідерство виступає не лише як впливовий професійний політичний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої і зовнішньої політики. Наслідком дії якого є формування сприйняття образу держави у світі, утвердження й зберігання саме смислових координат державної системи, важливої складової розвитку політичної нації як такої.

Якщо політичне лідерство у сучасній системі відносин слугує засобом для входження до системи як державного, так і позадержавного впливу (який охоплює якщо не все, то більшість населення), то політичне керівництво передбачає, в першу чергу, організаційні дії у межах конкретної політичної сили (наприклад, політичної партії), і вже за умов успіху на виборах поширення (або збереження) її впливу вже на саму систему державного управління. Політичне керівництво в силу своєї природи прагне до розширення своїх повноважень як проявів влади.

Система політичного лідерства пов'язана з владою як об'єктом (макросистемою) в цілому, хоча і зберігає відносну самостійність. Цим визначаються розбіжності між типами політичного лідерства. В цьому смислі однорідні системи можуть відрізнятися різними типами лідерства. Тому кожна система політичного лідерства є в чомусь унікальною. Функція політичного лідерства залежно від контексту може розумітися як елемент політичної системи в організації цілого, як здійснення інтересів великих соціальних груп і окремих особистостей в ході вітчизняного державотворення.

Література:

1. **Бжезінський З.** Вибір: світове панування чи світове лідерство / Бжезінський З.; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К.: вид дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
2. **Джойс П.** 101 ключевая идея: Политика: [пер. с англ. К. Ткаченко] / Джойс П. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 304 с.
3. **Медушевский А. Н.** Идея разделения властей: история и современность / А. Н. Медушевский // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 60-73.
4. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Лариса Панасівна Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – С. 13.
5. **Парсонс Т.** Системы современных обществ / Талкотт Парсонс; [пер. с англ.]. – М., 1997. – 134 с.

6. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.

7. **Рудич Ф.** Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 2 (23). – С. 44.

8. **Рудич Ф. М.** Передумови становлення політичного класу в сучасній Україні / Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича / Ф. Рудич. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с. – С. 39-66.

9. **Спенсер Г.** Личность и государство / Спенсер Г.; [пер с англ.]. – Челябинск: Социум, 2007. – 207 с.

10. **Уильямс П.** Парадокс власти / Уильямс П.; [пер. с англ. В. К. Гацелюк]. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 314 с.

11. **Mosca G.** The ruling class (Elementi di scienza politica) / Mosca G.; [transl. by Y.D. Kahn]; Introd. By A. Livingston. – Rev. ed. – N. Y.; Lnd.: Mc. Graw-Hill, 1939. – 514 p.

12. **Hornby P.** Oxford Student's Dictionary of Current English / Hornby P. – Oxford, 1984. – P. 484.

УДК 323(477)

Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку

Світлана Бойко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри адміністративного

та медичного менеджменту

Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті автор робить спробу дослідження політичного лідерства на ґрунті українських перетворень у перехідному стані від авторитаризму до демократії. Український досвід показує наявність суттєвих особливостей у становленні, формуванні і розвитку політичного лідерства як інституції громадянського суспільства у використанні механізмів політичного керівництва.

Ключові слова: еліта, політичне лідерство, концепція, дослідження.

In the article the author attempts to study the political leadership on the basis of Ukrainian reforms in transition from authoritarianism to democracy. Ukrainian experience shows the presence of significant features in the formation, the formation and development of political leadership as an institution of civil society in the mechanisms of political leadership.

Keywords: elite political leadership, concept, study.

Лідерство присутнє там, де є влада, організація і люди. Не можна стати лідером в ізольованому від інших середовищі.

Слово «лідер» (англ. leader) означає «ведучий», а це передбачає існування «ведених» [18, с. 245]. В середині еліти окремі її представники відрізняються від інших явно більшим впливом на суспільство і своїх колег. Виникає необхідність визначення відмінних властивостей лідера, які можна подати в такому визначенні: лідер є особа, яка здійснює постійний і вирішальний вплив на суспільство, державу чи організацію. В цій дефініції

наведені три масштаби впливу лідера. Інші ступені впливу на навколишнє мікро- і макросоціальне середовище не роблять особу лідером.

Політичне лідерство – одна з центральних проблем політології, безпосередньо пов'язаних із характером і якістю політичної влади, конкретним способом її структурування та легітимації. Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, в нашій державі лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вибирає відповідно типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт і нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються важливі функції, як-то стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від ефективності його діяльності залежить не лише якість політичної влади, а і в цілому суспільний прогрес.

Політичне лідерство завжди означає вплив на інших людей, причому цей вплив особливий: він є постійним і здійснюється на всю групу, організацію, суспільство; він є пріоритетним, оскільки характеризується односпрямованістю – від лідера до членів групи; він спирається не лише на пряме застосування сили, а перш за все на авторитет. Диктатор, який спирається лише на силу, – це не лідер, так само як і керівник державного рівня, який втрачає свій вплив за вказаними параметрами. Вплив генсека М. Горбачова почав різко падати після подій у Прибалтиці в 1989 р., хоча він продовжував вірити у свою харизму. Лідерство президента Росії Б. Єльцина наприкінці другого терміну президентства обмежувалось в основному стінами Кремля, а президент Білорусі О. Лукашенко, незважаючи на опозиційні настрої в столиці, мав міцну підтримку в «глибинці» [13, с. 165].

Великого значення проблемі політичного лідерства надавали мислителі різних історичних епох, такі, як Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Р. Емерсон, Ф. Ніцше, Г. Тард та ін. Хоча вони вкладали неоднаковий зміст у це поняття. Так, Н. Макіавеллі вважав політичним лідером володаря, котрий заради збереження свого панування і підтримки суспільного порядку не гребує ніякими засобами, навіть аморальними. Т. Карлейль і Р. Емерсон були певні, що у видатних особистостях найповніше виявляється божественне провидіння й творче начало в історії. Оригінальну теорію, суть якої полягала в необхідності цілеспрямованого створення найвищого біологічного типу людини-лідера («надлюдини»), висунув Ф. Ніцше. Значний вплив на сучасне розуміння політичного лідерства справили погляди Г. Тарда. Він намагався довести, що основним законом соціального життя є дотримання масами стереотипів поведінки політичного лідера. Єдиним джерелом прогресу суспільства є, на його думку, відкриття, зроблені ініціативними й непересічними особистостями.

У Новий час глибокі думки про роль видатних особистостей в історії висловлені Г. Гегелем. Він вважав, що цілі, які переслідують великі люди і яким вони віддають свою пристрасть, містять момент всезагального. Історичні особистості – це люди, в яких втілені цілі діалектичних переходів, які повинні мати місце в їх час [5, с. 83].

У сучасній західній політології висунуто кілька концепцій політичного лідерства. Найбільш відомі – це так звані теорія рис лідерства, ситуаційна теорія лідерства, теорія визначаючої ролі послідовників, а також синтетичні підходи до розгляду лідерства.

Протягом тривалого часу проблема політичного лідерства була практично виключена з поля зору наших суспільствознавців, що робить для нас особливо цікавими праці відомих зарубіжних авторів з даної проблематики.

Однією з них є книга Роберта Такера «Політична культура і лідерство в Радянській Росії. Від Леніна до Горбачова». Її автор – представник так званого ліберально-демократичного напрямку американської радянології, почесний професор Принстонського університету, президент Американської асоціації слов'янознавства. Р. Такер розділяє діяльність лідера на три взаємопов'язані фази-функції. Перша – це діагностична функція: лідери визначають ситуацію, ставлять їй «діагноз»; друга – пропонування: вони (лідери) пропонують політику, тобто напрям дії в інтересах групи, яка буде вирішувати проблемну ситуацію; третя – мобілізуюча: лідери повинні добитися підтримки групою даного ними визначення її становища і запропонованого плану дій. Усі ці функції притаманні як лідерам, що відносяться до встановлених (конституційованих) форм, так і до лідерів суспільно-політичних рухів [21, 21].

Кожна історична епоха потребує й народжує свого лідера.

Цілісне уявлення про політичне лідерство в Україні (його генезис і динаміку) формується шляхом дослідження політичних теорій та практик, і вивченням сукупності цивілізаційних та культурних чинників. Свого роду етапом у цьому поступі став вихід друком у 2002–2003 роках колективної шеститомної фундаментальної праці «Політична історія України. XX століття» [15, с. 67]. Дослідження вирізняє сукупну цілісність аналізу суспільно-політичних процесів в Україні з кінця XIX і до початку XXI століття, де значну увагу приділено дії суб'єктивних чинників політичного розвитку, зокрема радянського часу. Автори розглядають також підходи до інтерпретації політичного лідерства.

Політичне лідерство можна розглядати і крізь призму правлячої еліти. Керівну еліту України в останні десятиліття до розпаду СРСР описано і проаналізовано В. Литвином [11, с. 51].

За сім десятиріч була створена керівна верства, правляча еліта. На зміну їй після серпня 1991 року в Україні, як і в інших державах СНД, приходить нова правляча еліта, яка називає себе демократичною.

Закономірно постає питання: чим вона відрізняється від старої і що у них спільного?

Відомо, що нова еліта виступала у виборчих кампаніях з гострою критикою корумпованості партократії, бюрократизму, штучного роздування штатів управлінців. Але коли сама перемогла (на республіканському, обласному, міському, районному рівнях), виявилось, що роздуті штати управлінців вона не скоротила, а, навпаки, значно розширила. Частина нової еліти використовує своє службове становище для збагачення, вступаючи, зокрема, в ринкові структури.

Жорстка економічна політика, що супроводжується зубожінням широких верств населення, хабарництвом, використанням службового становища в корисливих цілях, компрометує в очах народу і молоду демократію. Слід відзначити, що багато західних політологів, застерігаючи проти різкої зміни еліт, використовує такий аргумент: стара еліта вже мала привілеї, перш за все майнові, нова ж представляє ті верстви населення, які обділені ними, роками відчували свою защемленість, а тому, перемігши, нова еліта прагне «взяти своє», відірвати жирний кусень від пирога влади, і, значить, нова еліта обійдеться суспільству дорожче, ніж стара. Ось чому так важливо, щоб «привілеї», необхідні для виконання влади, були оформлені законодавчо, доведені до відома громадськості, як, скажімо, в США. А разом з ними суворо дотримувались також правові та моральні обмеження для представників влади. Для вирішення вищеназаних проблем лідер держави в повній мірі може використати всі інститути демократії.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років в Україні почався новий етап демократизації й розмежування політичних сил. Почалось створення політичних партій, суспільних рухів і масових організацій.

Дослідження політичного лідерства на ґрунті українських перетворень у перехідному стані від авторитаризму до демократії потребує вивчення участі у цих суспільно-політичних процесах різних політичних сил та готовності їх лідерів продукувати слідування демократичним і загальнолюдським цінностям. Варто наголосити, що накопичений досвід, і насамперед український, показує наявність суттєвих особливостей у становленні, формуванні і розвитку політичного лідерства як інституції громадянського суспільства у використанні механізмів політичного керівництва.

Історичний досвід, зокрема України, свідчить, що політичне лідерство є не лише впливовим чинником національного соціального та культурного розвитку, а й основою духовної безпеки людини й суспільства. Його можливості зберігати й утверджувати саме смислові координати державної системи, формувати сприйняття і образ держави у світі дають змогу розглядати політичне лідерство не лише як впливовий професійний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої і

зовнішньої політики, важливу умову успішного розвитку української політичної нації.

Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. В недавньому минулому не було справжньої політичної боротьби і не було попиту на політичних лідерів. Наше сьогодні підтверджує, що в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, рухів, організацій, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Різко зріс попит на політичних лідерів. І в силу тих же вищезгаданих умов у ролі лідерів іноді опиняються «політкустари» з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури.

В Україні змішана форма правління і лідер країни не поєднує у своїй особі функції президента і прем'єра, в країні немає партії, яка б однозначно претендувала на лідерство, а політична система функціонує в змішаному режимі, який «вбирає» в себе риси шести-семи режимів. У суспільстві повільно і болісно утверджується національно-державна ідеологія.

В державі є політичні сили, які виступають за федералізацію країни, при цьому роблять наголос на специфіці регіонів. Значна частина законодавців прагне реалізувати ідею «слов'янської федерації». В суспільстві превалюють відносини конфлікту в усіх його проявах, консенсусний розвиток є постійною мрією політиків центристського напрямку. У зв'язку з цим виникає закономірне питання про тип політичного лідера (лідерства), здатного в його конкретному втіленні стати гарантом творчого входження країни в «русло нормальної життєдіяльності».

Цей тип в окремих рисах наведений у раніше розглянутих класифікаціях і різновидах лідерства, але реалії країни вимагають конкретизації і виведення такого типу із сукупності кон'юнктурних чинників. В умовах гетерогенної політичної культури та ідеолого-ціннісної поляризації можлива поява таких лідерів – формальних і неформальних:

- «державник», орієнтований на національно-державні цінності, відстоює «кольори» республіки в міждержавному просторі і створює передумови для нормальної взаємодії «громадянське суспільство-держава»;

- «інтегратор» – антипод «державника», вбачає у створенні «слов'янської федерації» оптимум інтегрального зв'язку трьох слов'янських народів, є досить ефективним як керівник, але досить далекий від ідеології національно-суверенного державного будівництва;

- «миротворець» – лідер, який виходить у внутрішній політиці з необхідності досягнення макроконсенсусу, але через обмеженість у ресурсах здатний досягти своєї мети лише в незначному соціальному просторі, на рівні галузей, груп і колективів (цей тип дуже близький до типу «пожежника» за типологією М. Херманн);

- «жорсткий адміністратор» – володіє апробованою технологією адміністрування; його рішення не обговорюється, але він не сприймається як диктатор, оскільки діє в межах закону; в суспільстві цінується його адміністративний педантизм і особиста захопленість конкретикою управління;

- «молодий радикал» виражає настрої та інтереси молоді і частини дорослого населення, настроєний на рішучі зрушення в окремих ланках політико-економічного механізму країни, але не прагне докорінних змін усіх політичних та економічних структур;

- «обережний прагматик» – за багатьма критеріями є протилежністю «молодому радикалу», але більш ефективний за рядом показників, зокрема «за обсягом втручання» у сфери, що модернізуються: він послідовно і комплексно впроваджує зважену політику, готує ґрунт для наступних реформ; це лідер «проміжний», але необхідний;

- «реформатор» – лідер, який синтезує в собі позитивні якості націонал-радикала, адміністратора і прагматика; це вищий тип лідерства в «проблемній» країні; він зазнає менше нападів з боку опонентів – і «лівих», і «правих»; за методологією політичної дії він є центристом і йде на ситуаційне блокування з усіма «силами», які зацікавлені в стабільності суспільства; це соціал-демократичний тип лідера;

- «апологет соціалізму» має у своєму розпорядженні стабільних конституентів і електорат, його суспільний ідеал є однозначним і не підлягає ніяким модифікаціям; на вербальному рівні він може жонглювати соціал-демократичними гаслами, але як лідер-служитель він жорстко «прив'язаний» до своїх виборців і своєї партії, тому його політичний діапазон обмежений, у нього вкрай вузький обрій співпраці з опонентами і нейтральними силами.

Така типологія не є уможлядною: згідно із законом відповідності типу політичного лідера рівню політичної соціалізації і політичної культури в Україні можуть з'явитись лідери такого типу.

Реалії вітчизняного політичного життя свідчать про сутнісну відмінність нинішнього стану політичних, морально-етичних, правових, конституційних, управлінських, структурних (не лідерських за механізмами функціонування) зв'язках і відносинах. Усе це позначається на рівні науково-теоретичної і практичної розробки досліджуваної проблеми в Україні. Ситуація, що склалася, пояснюється різними причинами. Головна серед них пов'язана з незацікавленістю правлячих еліт (як окремих осіб, так і владних органів, структур) у рівних, повноважних політичних опонентах. Наслідком є відсутність соціального замовлення інтегрованого, адекватного, якісно врівноваженого наукового підходу до вивчення зв'язків і дії механізмів інституції політичного лідерства та політичного керівництва, політичного лідерства та політичних еліт як важливих складових функціонування українського соціуму за демократичних умов.

Нехтування накопиченим досвідом викликає у політичній верхівці ілюзію можливості почати написання суспільно-політичного життя з чистої сторінки. При цьому боротьба переважно ведеться за обстоювання та визнання пріоритету інтересів, прав і свобод політичної дії між окремими політичними групами вітчизняних можновладців. Традиційні для українського суспільства риси – поступливість, терплячість, витривалість, виражене прагнення до гармонії, надійності – сприймаються й оцінюються як апатія до політичного життя. З огляду на це стають зрозумілими конфронтаційність, взаємна непоступливість і маргінальність тих, хто веде політичну боротьбу під час «спокійного» розвитку [20, с. 47].

Як наслідок, хронічна, перманентна незбалансованість у діях усіх гілок української влади. Кожна з них сприймається суспільством як сила, що нав'язує свої правила гри, свої уявлення про суспільний розвиток, свої моделі такого розвитку. В Україні поки що не розроблено не лише механізму, а й більш-менш дієвих засобів вчасного і цивілізованого впливу суспільства на уряд та парламент з метою здійснення плавних, органічних реформ і (тією чи іншою мірою), синхронного розв'язання соціальних проблем.

Політичний процес під час заміни у владі одних осіб іншими не здатен сам по собі до переродження. Тут діють системні чинники інституційного змісту. З них актуальними є три: зміна поколінь у політичній верхівці, стабілізація політичного й економічного життя, становлення громадянського суспільства в Україні. Як механізм політичне лідерство являє систему регулятивів діяльності політиків, яка забезпечує не тільки легальність дій, а й їх відповідність прийнятій у суспільстві системі духовних цінностей.

Місце та роль політичного лідера в Україні формулюється як «будь-який, незалежно від формального рангу, учасник політичного процесу, котрий прагне і здатен консолідувати зусилля оточуючих та активно впливати (в межах території міста, регіону, країни) на цей процес задля досягнення означених і висунутих цілей». Співпрацюючи і змагаючись один із одним, впливаючи один на одного, вони сприяють здійсненню контролю за діяльністю усіх владних інституцій (зокрема й вищих), залученню різноманітних груп суспільства до політичного процесу.

Сьогодні в Україні формується загальнонаціональна система політичного лідерства, що має базуватися на набутому політичному (соціокультурному) досвіді усіх попередніх епох, кожна з яких збагатила вітчизняну політичну історію. Зміна змісту та функцій політичного лідерства/керівництва, його моделі визначається динамікою суспільних перетворень і конкретною історичною ситуацією. Подальший розвиток України (не лише в політичній сфері) багато в чому залежить від побудови адекватної системи політичного лідерства, яка на сучасному етапі відповідала б нагальним потребам українського суспільства.

Сьогодні, як ніколи, все більше усвідомлюється необхідність моральної поведінки лідера в сфері політики. На перший план висуваються такі моральні якості, як совість, чесність і благородство. Для політичного лідера честь – це перш за все єдність слова і діла; благородство – це толерантність і повага до інакомислячих, у тому числі й до думки політичних опонентів.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, суспільному русі, масовій організації, чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію.

Деякі політологи вказують, що основні тенденції формування політичного лідерства в Україні це – інституціоналізація, професіоналізація, зменшення вірогідності появи в сучасних умовах видатних політичних лідерів, здатних встати в один ряд з Цезарем, Петром I, Наполеоном, Бісмарком; перетворення поля боротьби за політичне лідерство в політичний ринок, а також кадрове омолодження «великої» політики [26, с. 43].

Концентрація активності лідерів на вирішенні економічних і політичних проблем висувається сьогодні на передній план діяльності лідера будь-якого рангу. Саме ефективність діяльності лідера, направлена на забезпечення економічної стабільності і соціальної справедливості, зростання рівня життя і добробуту громадян приносять сьогодні лідеру найбільшу кількість очок.

Головний зміст політичного лідерства полягає у тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організації суспільства в цілому та побудови правової й демократичної держави в Україні зокрема.

Політичне лідерство в сучасній Україні набуває демократичних пріоритетів: спрямування на легалізацію національно-державної політики, створення законодавчо-правової бази, персоніфікації, професіоналізації, інституціоналізації й інші. Політичне лідерство, маючи численні важелі впливу на процес управління суспільством, все-таки значною мірою визначається як вплив на владу або як володіння владою. Як свідчить політична практика, ефективність лідерства залежить від взаємодії, взаємовпливу лідера та його послідовників, від розподілу влади між ними.

Україна перебуває лише на початку процесу формування нового типу реального політичного лідерства. Він частково утруднений несприятливими умовами в розвитку демократії та зміцненні основ державності. Тенденції розвитку політичного лідерства в Україні близькі до тенденцій, які можна спостерігати в інших країнах пострадянського простору: постійна зміна і боротьба генерацій політиків, неконтрольований громадськістю «лобізм»

як форма політико-економічного тиску. Все це негативно позначається на діяльності політиків, котрі претендують на статус лідера. А тим часом ситуація в країні владно вимагає формування якісно інших політичних лідерів, насамперед, з точки зору їх професіоналізму, творчості, інтелектуальних можливостей, нарешті – духовності. Брак лідерів нового типу створює загрозу демократизації суспільства.

Політичне лідерство, попри певні недоліки, є позитивним чинником українського суспільства, що розвивається. Дослідження елементів політичного лідерства, зокрема тенденцій його формування, сприятиме створенню умов для більш ефективного функціонування цього інституту.

Література:

1. Бандурович О., Стегний А., Чурилов Н. Образ лидера: представления и предпочтения жителей Украины // Социс. – 2003. – №3. – С. 38–41.
2. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К., 2000.
3. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992. – С. 23–51.
4. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція. – К.: Либідь, 2001. – 432 с. – С. 87–111.
5. Гегель Г. Лекции по философии истории. – СПб., 1993. – С. 83–84.
6. Гелей С, Рутар С. Політологія: Навч. посібник. 3 вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 1999. – 427 с. – С. 162–173.
7. Головатий М.Ф. Політична психологія: Навч.-посіб. – К.: МАУП, 2001. – С. 83–128.
8. Горбатенко В.П., Бутовська І. Системна інтерпретація політичного лідерства // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С. 119–121.
9. Кузнєцова С. В. Механізм формування політичного лідерства в Україні // Нова політика. – 2001. – №2. – С. 60–62.
10. Кузнєцова С. В. Пріоритетні фактори формування політичного лідерства в Україні // Політологічний вісник. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 86–89.
11. Литвин В. Солодка ноша чи гіркий хрест? // Віче. – 1993. – №8. – С. 41–48.
12. Обличчя влади: російська політична еліта. 1998–2000 рр. / За ред. О.Й. Гриневича і А.Ф. Гуцала. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 26–34.
13. Осипова С. А. Основные тенденции формирования политического лидерства на постсоветском пространстве // Актуальні проблеми політики. Вип. 9. – Одеса: Юридична література, 2000. – С. 169–174.
14. Пахарєв А. Д. Багатопартійність в Україні і формування політичного лідерства. // Черкащина в новітній історії української нації та держави. Збірник наукових праць. – К.: Стило, 1999. – С. 57–59.

15. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002. – 2003. – С. 42–72.
16. Політичні режими сучасності та перехід до демократії // С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужельок, В. Харченко. – Львів, 2002. – С. 77–83.
17. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / За ред. Ф. М. Рудича. – К., 1995. – С. 62–65.
18. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С. 243–276.
19. Політологія: курс лекцій: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2004. – 236 с. – С. 132–156.
20. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – Київ, 1998. – С. 78–103.
21. **Рудич Ф. М.** Політична система сучасної України. – К., 2003. – С. 39 – 52.
22. **Такер Р.** Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. – США: Экономика, политика, идеология. 1990. – С. 21–49.
23. **Траверсе О. О.** Лідерство і еліти у процесі становлення української політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: Зб. ст. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. – С. 112–123.
24. **Траверсе О. О.** Політичне лідерство і політичне керівництво в Україні як проблема історичної політології // Наукові записки / Зб. – Вип. 25. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С. 52–57.
25. Українська політологія: витоки та еволюція / За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Ватра, 1995. – 328 с. – С. 275–286.
26. **Уткін О.** Політичне лідерство та лідери // Віче. – 2002. – №4. – С. 77–78.
27. **Холод В. В.** Лекції з політології: Навч. посіб. – 2-ге вид., – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2003. – 408 с.
28. **Шаповал Ю. І.** Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С. 71–94.
29. **Школяр М. В.** Технологичність процесса политического лидерства. – Львов, 2005. – С. 49–54.

УДК 316.42:316.346(477)

Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні

Іван Луцький,

доктор юридичних наук,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
професор

Уляна Лукач*,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри історії
та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Олександр Васильєв-Мюллер,

доктор економічних наук,
професор кафедри «Обліку і аудиту»
Івано-Франківського Університету права
імені Короля Данила Галицького

У статті проаналізовано проблеми гендерної асиметрії в Україні в контексті політико-правової реальності. Зосереджено увагу на нормативно-правових актах як міжнародного, так і національного рівнів у галузі гендерної політики. Визначено причини і фактори відсутності соціальної відповідальності та неефективності вітчизняного механізму розв'язання гендерних проблем.

Ключові слова: *гендерна політика, гендерна асиметрія, гендерний стереотип, соціальна ініціатива.*

* Лауреат 2009-2011 рр. міжнародної академічної Премії Кумпана (Голіка-Гулі-Каримова-Васильєва) Громадського Міжнародного Комітету Інтелектуального і Духовного Єднання (Іспанія-Україна-Канада-Сербія-Індія), номінант Золотої Медалі для України 2011 р. Американського Біографічного Інституту

The problem of gender asymmetry in Ukraine is analysed in the article in the context of political and legal reality. The attention is given to normative and legal acts of international as well as national levels in the sphere of gender politics. The article determines causes and factors of social responsibility absence and ineffectiveness of native mechanism of gender problems solving.

Keywords: *gender politics, gender asymmetry, gender stereotype, social initiative.*

Гендерна політика як політика утвердження рівності та партнерства жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства пов'язується з сучасними тенденціями вдосконалення управління соціальними процесами в Україні, зокрема з необхідністю вирішення проблем подолання гендерної асиметрії в кадровій політиці, гендерної нерівності в статусних можливостях жінок і чоловіків у ієрархії політичних та економічних відносин. Гендерна політика реалізується в діяльності провідних політичних і громадських структур: держави, політичних партій, громадських об'єднань та ін.

Теоретична і практична сутність гендерної проблематики стала об'єктом дослідження багатьох науковців. Це напрацювання вітчизняних вчених О. Балакіревої [1], Л. Смоляр [18; 19], С. Оксамитної [14] та багатьох інших, які аналізують історію жіночого руху в рамках гендерної концепції. Зокрема, Л. Смоляр зосереджує увагу на боротьбі жінок за професійне утвердження на тлі масового застосування жіночої праці. Аналізуючи витоки українського жіночого руху, М. Богачевська-Хом'як, представниця української діаспори, котра є членом Української Вільної Академії Наук у США, наголошує на його раціональній, прагматичній основі. Таке підґрунтя передбачає практичну громадянську спрямованість праці жінок з правом приймати рішення і відповідати за їх наслідки [22].

Стратегічною метою гендерних змін та гендерної політики в цілому є формування і розвиток гендерної демократії, яка передбачає систему волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб [6], [18, с. 9].

Новітність концепції впровадження гендерних підходів в Україні полягає в тому, що вона поступово відходить від імітованої гендерної рівності радянського зразка і вступає на шлях формування гендерної культури як складової загальної культури нації. Основні цілі, завдання, напрями, шляхи і способи розв'язання проблеми представлені в системі нормативно-правових актів як національного, так і регіонального рівнів. Внаслідок імплементації норм міжнародного права вони стають

частиною національного законодавства, що приводиться у відповідність до міжнародних стандартів гендерної політики.

Міжнародно-правова регламентація гендеру знайшла своє закріплення ще у Загальній декларації прав людини ООН від 1948 р. Подальші напрямки діяльності ООН деталізували статусні правові аспекти щодо соціально-економічних, політичних, освітніх, сімейних прав жінок [8]. Зокрема, Міжнародний пакт з економічних, соціальних і культурних прав (1966) [13], Міжнародний пакт з громадянських і політичних прав (1966), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про захист прав дитини (1989) [8]. Саме на них часто посилаються К. Комса та інші автори «Курсу з прав людини для молоді» [11].

Естафету розвитку гендерної політики ООН підхопили світові та міжнародні форуми, присвячені жіночим питанням, серед яких віховою стала Всесвітня конференція зі становища жінок, що відбулася в 1995 р. в Пекіні. Тут було обґрунтовано необхідність національних механізмів стимулювання та забезпечення гендерної рівності. Рішення конференції забезпечили якісно новий підхід у реалізації гендерної проблематики як складової всіх галузей політики. Згідно з Пекінською платформою дій, основними цілями національного механізму забезпечення гендерної рівності є розробка, реалізація, виконання, контроль, оцінка, пропаганда і мобілізація підтримки державної гендерної політики [16]. Проблема досягнення гендерної рівності включена до однієї з восьми Цілей розвитку тисячоліття ООН. Важливо відзначити, що 31 жовтня 2000 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1325 щодо жінок, світу та безпеки. Резолюція 1325 UNSC була першою, де Рада Безпеки розглянула і гендерні питання [17]. Це підкреслило важливу роль жінки як у вирішенні конфліктів та побудові світу і гендерних вимірах мирних процесів, так і у процесах реконструкції та відновлення.

Зважаючи, що принцип рівності прав жінок і чоловіків знайшов своє відображення в ст. 24 Основного Закону України, де зазначено, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних прав з чоловіками, можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї». Парламентські слухання 1995 р., 2004 р. та 2006 р. надали нового поштовху реалізації принципів гендерної рівноваги в рамках державної політики. Крім того, діяльність громадських організацій в Україні і світі, дослідження і рекомендації науковців сприяли перетворенню гендера в систему світоглядних цінностей, надали йому як загальнокультурологічного, так і політичного виміру.

У 2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та видано Указ Президента України. З метою їх практичної реалізації Кабінет Міністрів України в 2006 р. розробив Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.

На виконання цієї програми на місцях обласними державними адміністраціями та обласними радами було розроблено і прийнято відповідні регіональні програми, які враховували специфіку адміністративно-територіальних одиниць, традиції територіальних громад та особливості діяльності місцевих громадських організацій [7].

Нормативно-правова база регулювання гендерних відносин формувалась з метою вдосконалення механізмів та інститутів, що відповідають за реалізацію гендерної спрямованості, зокрема гендерної рівності, руйнацію стійких гендерних стереотипів, формування політичної культури в суспільстві з жіночого питання, створення умов для більш широкої участі жінок у прийнятті суспільно важливих рішень, поєднання професійних обов'язків та викорінення дискримінації за ознакою статі.

Прийняття нормативно-правових актів гендерного змісту зумовило приведення у відповідність норм національного законодавства, що безпосередньо і опосередковано стосувались гендерного інтегрування в усі сфери життєдіяльності суспільства. З цією метою в 2008 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з ухваленням Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Крім того, внесені зміни до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з яким омбудсмен повинен здійснювати контроль за забезпеченням рівних прав і можливостей жінок та чоловіків [21].

На сучасному етапі, коли кількість жінок-парламентаріїв у світі продовжує зростати і на сьогодні в середньому сягає 19,2% депутатських місць, в Україні з 450 депутатів Верховної Ради лише 8% (36) жінок. Такий низький показник зумовлений відсутністю історичної практики реалізації жінками свого потенціалу в політиці України. Формування стійких гендерних стереотипів є наслідком патріархальних звичаїв і традицій, які вкоренились у свідомості українського народу. За майже двадцять років розбудови української державності та розвитку демократії їх подолати не вдалось. Для порівняння: у Швеції жінки-парламентарії становлять 45% від загальної кількості, в цілому по Європі – 21,4%, а в арабських країнах – 11,7%. У 2008 р. у вищих органах виконавчої влади різних країн працювало в середньому 17% жінок, порівняно з 8% у 1998 р. В Україні спостерігаємо зворотну тенденцію: в уряді М. Азарова немає жодної жінки міністра, а заступниць міністра в червні 2010 р. було всього 12 із 168 [9].

Кар'єрне зростання має чітко виражену гендерну асиметрію: чим нижча посада в управлінській ієрархії, тим більша там присутність жінок, тоді як вищі щаблі – за чоловіками. Серед державних службовців вищих рангів жінок лише 6-7 %. Це позначається на розмірі середньорічної оплати праці, яка у службовця-чоловіка в 1,3 разу більша, ніж у службовця-жінки [2; 24].

Згідно зі статистичними даними на кінець 2010 р. жінки були власниками 22% бізнесу в Україні. При цьому їх частка в керівництві великим бізнесом

становить лише 6%. Експерти відзначають, що такий дисбаланс пов'язаний з «чоловічою капіталізацією». Жінці важче взяти кредит у банку, тому що їй нічого дати в заставу. Приватизація в Україні фактично пройшла повз жінок і 95% капіталу зосереджено в руках чоловіків.

Низка європейських держав намагається законодавчо ввести жінок у великий бізнес, забезпечуючи тим самим задекларовану гендерну рівність. Найбільш активною в цьому напрямку є Франція, яка на початку 2011 р. прийняла закон, згідно з яким до 2017 р. 40% місць у радах директорів публічних компаній, а також компаній з оборотом понад 50 млн євро на рік повинні займати жінки. За невиконання цієї квоти передбачені серйозні санкції: призначення директорів-чоловіків у такому випадку буде вважатися нелегітимним. Більше того, без необхідних 40% жінок компаніям забороняється оплачувати роботу своєї ради.

Світова статистика свідчить, що лише у 25% випадків банкрутами стають компанії, керівництво якими здійснюють жінки. Це пояснюється тим, що жінки володіють не тільки не меншими, аніж чоловіки природними можливостями, а й перевагами при веденні бізнесу. Жінки вважаються більш передбачливими та обережнішими, ніж чоловіки, краще усвідомлюють ризики банкрутства. Вони більше приділяють уваги створенню сприятливого психологічного клімату у своїх колективах, нерідко ставлячись до нього як до своєї родини, відчуваючи відповідальність за кожного співробітника [5].

Якщо в цілому проаналізувати сферу зайнятості, то слід відзначити, що переважає жіноче безробіття – 62% від загальної кількості. За статистикою ООН жінки виконують 67% всіх робіт у світі, а їх дохід становить лише 70% від заробітку чоловіків. Ця ситуація є стабільною впродовж останнього десятиліття [23, с. 109-112]. Вищезазначені чинники дестабілізують суспільство в цілому, а тому особливу увагу слід зосередити на фактичному впровадженні в життя позитивних норм і подоланні латентних порушень щодо можливості реалізації рівних прав.

Особливої уваги заслуговує вітчизняне дослідження, що підтвердило всі світові закономірності «Меж зростання» (1972) Д. Медоуза в Україні [12]. Зокрема, у 1964 р. в Маріупольському регіоні почали проявлятися перші рецидиви повоєнного відродження промислових потужностей без урахування екологічного навантаження, коли забруднення навколишнього середовища почало впливати на зростання смертності населення. За результатами досліджень Д. Медоуза такий вплив, як правило, фіксується через 20 років, хоча може проявитись і через 15 років. Підсумки досліджень у Маріупольському регіоні підтвердили висновок дослідницької групи Д. Медоуза і встановили, що жіночий організм витримував забруднення до 1970 р., коли чоловічий не витримував екологічне навантаження, починаючи з 1964 р.

На вимогу Резолюції Пекінської конференції з метою реалізації державної гендерної політики у 1996 р. було створено відповідний

центральный орган виконавчої влади – Міністерство України у справах сім'ї та молоді. Відповідно до трьох рівнів захисту прав людини (національного, регіонального, міжнародного) воно стало основною складовою національного механізму впровадження державної політики щодо підвищення ролі жінок у національно-культурному, соціально-економічному та духовному розвитку суспільства. Починаючи з 1999 р., міністерство неодноразово зазнавало реорганізацій у Державний комітет у справах сім'ї та молоді, далі в 2000 р. – Державний комітет з питань молодіжної політики, спорту і туризму, і зрештою в 2001 р. відновлювалась діяльність Державного комітету у справах сім'ї та молоді.

З 2001 р. в структурний підрозділ Державного комітету у справах сім'ї та молоді виокремилось управління з гендерних питань і сімейної політики, що складалось із наступних відділів: забезпечення гендерної політики, реалізації сімейної політики і сектор взаємодії з жіночими громадськими організаціями. На правах консультативно-дорадчих органів при комітеті діяли Координаційна рада у справах жінок, Гендерна рада та Координаційна рада з гендерних питань і проблем сім'ї.

Наступний етап реорганізаційного процесу пов'язаний з Указом Президента від 2004 р., що стосувався чергового перетворення Державного комітету у справах сім'ї та молоді на Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді. Впродовж 2005 р. двічі відбувались зміни в структурі цього органу виконавчої влади. По-перше, мало місце злиття Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту із Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді, в результаті якого в структурі Кабінету Міністрів з'явилося Міністерство України у справах молоді та спорту. Такі зміни обґрунтовувались необхідністю більш ефективної діяльності виконавчої влади. По-друге, Міністерство України у справах молоді та спорту зазнало чергового перейменування в Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.

У 2008 р. ліквідовано відділ з впровадження гендерної рівності, який перевели в сектор гендерної політики, а в 2009 р. скасували і сектор, додавши до назви відділу з протидії торгівлі людьми назву сектору. У квітні 2010 р. у складі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту створено Департамент сімейної та гендерної політики [15, с. 17].

На початку 2011 р. відбувся черговий етап реорганізації центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, а також підвищення ефективності державного управління. В ході цього етапу утворено Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [20]. Таким чином, вкотре випали з поля зору інтереси жінок, втрачено дієвість системи оперативного реагування на факти порушення жіночих людських прав. Проте успішний досвід скандинавських держав, зокрема Норвегії, яка є одним із світових лідерів

за часткою зайнятості жінок у всіх сферах життєдіяльності, підтверджує доцільність функціонування тут профільного Міністерства у справах дітей, рівноправності та інтеграції. Успішний зарубіжний досвід свідчить про доцільність запровадження моделі антидискримінаційної політики, яка передбачає законодавчу заборону прямої або опосередкованої дискримінації в публічній сфері; можливість припинення дискримінації в судовому або квазісудовому порядку, поновлення прав жертви та отримання компенсації [4, с.17].

Послаблення гендерного аспекту державної політики повинно компенсуватись активізацією діяльності традиційних, феміністично орієнтованих та соціально-економічних жіночих громадських організацій та об'єднань ділових жінок [18, с. 9-12]. Вони повинні координувати свої дії у розв'язанні гендерних конфліктів та сприяти гендерній рівності. Це повинна бути комплексна стратегія глобального підходу до стимулювання тенденцій гендерної рівноваги і розробки превентивних заходів щодо правопорушень у цій сфері. Важливо підкреслити, що на основі пілотажного дослідження, яке охоплювало студентів університету*, підтверджено, що жінки є частиною колективу, яка переважно цементує його й орієнтує на добрі міжособистісні стосунки (див. Таблиці 1 і 2).

Таблиця 1

Ваша стаття

		Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	чол	31,6	31,6	31,6
	жін	68,4	68,4	100,0
	Total	100,0	100,0	

Тому під тиском громадянського суспільства повинна запрацювати Загальнодержавна цільова соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., мета якої передбачає гендерне інтегрування в усі сфери життєдіяльності суспільства. Реалізація цієї мети дозволить покращити політику і практики щодо: утвердження гендерної рівності, зміцнення існуючих та створення нових механізмів з недопущення дискримінації за ознакою статі, розширення застосування позитивних дій, забезпечення економічної незалежності кожної статі, створення для більш широкої участі жінок у прийнятті суспільно важливих рішень, для поєднання професійних і сімейних обов'язків, викорінення гендерного насильства та подолання гендерних стереотипів.

* У статті використані дані пілотажного соціологічного дослідження за 2011 р. Науково-дослідного Інституту церковно-канонічних та державно-правових проблем Української Академії наук в Івано-Франківському університеті права ім. Короля Данила Галицького.

Таблиця 2

Дайте оцінку вашим відносинам з товаришами по роботі

	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
В середньому задовільні (на рівні 4 по семибальній шкалі)	5,3	8,3	8,3
В цілому добрі (на рівні 5 по семибальній шкалі)	10,5	16,7	25,0
Дуже добрі (на рівні 7 по семибальній шкалі)	47,4	75,0	100,0
Total	63,2	100,0	
System	36,8		
Total	100,0		

Комплексне та поетапне впровадження Програми дозволить мінімізувати ризики її невиконання через неочевидність змін та їх ефективності, зменшення недовіри до реформ, вдосконалити шляхи розв'язання нагальних проблем. Результати виконання програми передбачають створення Національного гендерного бюро, інституту радників керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади з гендерних питань, гендерних центрів при органах місцевого самоврядування. Новелою національного законодавства є встановлення гендерного співвідношення на рівні не менше 30% і не більше 70% однієї статі на керівних посадах у центральних та місцевих органах виконавчої влади, серед депутатів Верховної Ради України, 50% на 50% серед депутатів обласних, районних, міських, селищних і сільських рад.

Очікувані результати Програми передбачають гендерну рівновагу, яка забезпечить підвищення відповідальності чоловіків, наприклад, у сімейних відносинах, у сфері виховання дітей тощо. Адже в об'єктивній дійсності мінімілізується саме чоловічий фактор, що негативно впливає на результат сімейної політики, освітньо-виховної сфери.

Водночас, ми пропонуємо приєднатись до міжнародних програм дослідження становища жінок у світі, які проводять міжнародні неурядові організації, серед яких Курс прав людини для молоді і провести всім, хто прочитає цю статтю стандартизований самоаналіз разом із своїми друзями, щоб подискутувати з приводу одержаних результатів, використовуючи анкету К. Комса [11].

1. Що визначає жіноче повноваження як місцевих керівників і національних лідерів?

2. Що визначає жіноче повноваження в сфері прибуткового покоління?

3. Що визначає жіноче повноваження в правах щодо її тіла – гендерне насильство і репродуктивне здоров'я?

Українське суспільство вже доросло до розуміння того, що вирішити актуальні проблеми неможливо виключно патріархальними методами. Жіноча активність поступово набирає сили, насамперед у політичній сфері. Однак рівноправ'я всіх членів суспільства – і жінок, і чоловіків, державні гарантії їх захищеності стимулюватимуть соціальні ініціативи, громадянську активність у напрямку зростання рівня і якості життя.

Література:

1. **Балакірєва О.** Громадська думка про статево-рольові стереотипи в гендерному світогляді / О. Балакірєва // Гендерний аналіз українського суспільства. – К. : ПРООН, 1999. – С.103–112.

2. **Бесараб В.** Гендерні аспекти державної служби / В. Бесараб // Вісник державної служби. – 2005. – № 4. – С. 45–51.

3. **Васильєв А.** Теоретико-методологические основы концепции преобразования и сохранения труда, как проявление естественно-исторических закономерностей (сборник очерков по социально-экономической теории). – Мариуполь: “Азовпроект”, 1998. – 267 с.

4. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник / Гол. ред. Зайчук В. – К.: К.І.С., 2005. – 186 с.

5. В Україні жінки керують лише 6% великого бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dt.ua/online/articles/76906.

6. Гендерний аналіз українського суспільства / Наук. ред. Т.Мельник. – ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – 294 с.

7. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1834-2006.

8. Загальна Декларація прав людини ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/udhr/>.

9. Кількість жінок-парламентаріїв у світі досягла 19 %, в Україні – лише 8 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dt.ua/online/articles/76906.

10. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_

11. **Комса К.** Курс з прав людини для молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humanrightsfor youth.org/training-course/>.

12. **Медоуз Д.** Пределы роста / Д. Медоуз. – М., ИКЦ “Академкнига”, 2007. – 342 с.

13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_

14. **Оксамитна С.** Гендерні відносини крізь призму громадської думки / С. Оксамитна // Гендерна перспектива / Упор. В. Агєєва. – К.: Факт, 2004. – С. 135–146.

15. Організаційні та правові елементи інституційного забезпечення гендерної рівності в Україні / За ред. О. Манакової-Гончареко. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2001. – 144 с.

16. Пекінська декларація Всесвітньої конференції зі становища жінок від 15 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1990.shtml.

17. Резолюція № 1325 Ради Безпеки ООН щодо жінок, світу та безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>.

18. **Смоляр Л.** Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі / Л. Смоляр // Перехрестя. – 2000. – № 5. – С. 8–12.

19. **Смоляр Л.** Фемінізм в Україні: традиції і сучасність // Віче. – 1995. – №9. – С. 81–92.

20. Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/12584.html.

21. Ющенко підписав закон про гендерну рівність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ua.for-ua.com/ukraine/2008/.../140811.html.

22. **Bohachevska-Chomiak M.** Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939. – Edmonton, 1988. – I–XXV. – 460 p.

23. **Говорова Н.** Гендерные аспекты занятости: новые тенденции, старые проблемы / Н. Говорова // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 6. – С. 107–114.

УДК 316.324.8

Глобальність як системна ознака інформаціонального суспільства

Олександр Городецький,
кандидат філософських наук,
доцент Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Стаття присвячена ідентифікації сутності інформаціонального суспільства, виявленню особливостей функціонування держави та деяких інших політичних інститутів у його межах.

Ключові слова: глобальність, національна держава, державний суверенітет, мережеве суспільство, інформаціональний спосіб розвитку, масова демократія, мозаїчна демократія.

The article deals with identification of the essence of informational society as well as with determination of peculiarities of state functioning and of some other political institutions within its boundaries.

Keywords: globality, national state, state sovereignty, network society, informational mode of development, mass democracy, mosaic democracy.

Вчення про інформаціональне суспільство, обґрунтоване у роботах М. Кастельса (M. Castells), – насамперед у його відомій трилогії «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» [1], що вперше видана у 1996–1998 роках, – є перманентним продуктом генезису постіндустріалізму, його своєрідною актуальною версією, орієнтованою на ретельний аналіз суперечливого глобального світу та виявлення наріжних тенденцій його функціонування й розвитку.

Теоретична розробка означеної дослідницької традиції в українському соціокультурному середовищі охоплює фактично останнє десятиліття і була ініційована фахівцями економічної науки – Л. Винариком, А. Щедріним, Н. Васильєвою, Л. Мельником, поширившись невдовзі на

проблемний простір соціально-філософської (О. Зоценко, Н. Лазарович), соціологічної (Є. Головаха, А. Горбачик, С. Макеев) та, власне, політичної науки (О. Картунов, О. Голобуцький, Г. Бортко, Н. Ротар, Р. Войтович, А. Колодюк, Д. Дубов [2]). При цьому прикладний політологічний дискурс актуалізованої тут проблеми найвиразніше репрезентований, на нашу думку, у творчому надбанні наукового журналу «Інформаційне суспільство», який перманентно видається із 2004 року у Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка [3].

Відзначаючи глибoku теоретичну проникливість праць згаданих вітчизняних спеціалістів та їх орієнтованість на поступове практичне освоєння проблеми у межах української держави, розробку національної стратегії, яка б наблизила Україну до стандартів європейського та світового виробництва, соціального, політичного, культурного життя, все ж таки зауважимо, що якимось непомітно із царини політологічного аналізу при цьому випало центральне, по суті, поняття досліджуваної парадигми – «інформаційне суспільство», введене у науковий обіг М. Кастельсом, яке, на його думку, є сучасною і, що важливо, найближчою перспективною формою соціальної комунікації у світі. Інформаційне суспільство як концепт (і теорія) сучасної української політичної науки, на жаль, практично не застосовується та належного обґрунтування не має. Такий стан справ певною мірою спричинений тим, що на сьогодні (себто понад 10 років після виходу у світ згаданої трилогії М. Кастельса) ми не маємо її перекладу українською мовою, що утруднює політологічний аналіз суспільства у контексті інформаційного підходу.

Отже, метою цього викладу є спроба ідентифікувати найважливіші атрибутивні риси інформаційного суспільства, з'ясувати зміст та особливості політичного процесу, що відбувається у його логічних та історичних межах, розглянути найбільш істотні метаморфози політики і влади, актуалізовані цією історичною фазою суспільного життя. Гадаємо, що така робота не лише сприятиме формуванню «ідеального типу» (М. Вебер) згаданого суспільства, а й буде корисною з точки зору становлення методології системного аналізу означеного феномену.

Інформаційне суспільство є своєрідною теоретичною конструкцією для позначення соціальної і політичної реальності та водночас вельми складною формою практичної людської комунікації, сутність якої неможливо виявити й описати, обмежуючи дослідницькі процедури рамками окремої національної держави. **Інформаційне** суспільство віддзеркалює системні (наднаціональні) властивості функціонування економіки, політики, культури, освіти, науки тощо, які виникають (продукуються) у межах глобальної системи координат і по-різному виявляють себе у форматі окремих національних держав (що завжди детерміновано сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників). З огляду на таку причинність, навіть найрозвиненіші у технологічному вимірі країни сучасного світу навряд чи можна безапеляційно віднести всіма їх

органічними частинами виключно до інформаційного середовища (хіба – за ключовими ознаками), оскільки будь-яка з таких країн (Сполучені Штати, Іспанія чи Японія) певними структурними рисами ідентифікується часто із суспільством індустріальним, містить такі соціальні явища і процеси, що за своєю природою далекі від інформаційного способу розвитку і пов'язані, скажімо, з функціональною неграмотністю дорослої частини населення (наприклад, у Англії, Франції, США ці показники у 2010 році коливались від 5 до 14 % [4]), районами соціальної бідності на кшталт Мотт Хейвена, Моррисанії або Хантс Пойнт у Південному Бронксі, Камагасакі у Осаці тощо. З іншого боку, різна швидкість технологічної дифузії у світі, нерівномірність поширення інформаційних технологій серед сучасних країн, а також низка специфічних обставин внутрішнього життя і траєкторій національної політики свідчить про їх «фрагментарне» наближення до стандартів інформаційного суспільства.

Отже, перший висновок, який логічно випливає із вищенаведених аргументів: для ідентифікації інформаційного рівня розвитку країн у сучасному світі варто застосовувати принцип мозаїчної (диференційованої) оцінки суспільної структури, у межах якої багатогранне поняття «національна держава» є громіздким і не адекватним для його вимірювання. Інша справа – дискретні характеристики функціонування держави, пов'язані, скажімо, з інтенсифікацією міжнародних трансакцій, формуванням глобального ринку інформаційних технологій, робочої сили та інших товарів на основі розумного поступового демонтажу традиційних та штучних торговельних бар'єрів з оточуючим світом, підвищення ступеня відкритості національної економіки, запровадження високих стандартів соціального життя, уніфікація ведення бізнесу, сприяння у розвитку наднаціональних структур у царині регулювання економічних, культурних процесів, розв'язання екологічних, військових проблем, протидії світовому тероризму тощо. У цьому випадку, як бачимо, перестає діяти логіка біполярного світу, індустріальної епохи, коли у системі міжнародних відносин вирізнялось два ключових актора, дві соціально-політичні системи, структура та «наповненість» кожної з яких захищалась демонстрацією (чи імітацією) економічної могутності, ядерною зброєю та агресивною суспільною ідеологією. Надзвичайна жорсткість такої структури світового порядку, побудована на принципі, переінакшеному з Євангелія від Матвія – «хто не з нами, той проти нас», – є абсолютно неприйнятною для ідентифікації суб'єктів інформаційного середовища. Натомість у політичній науці та політичній практиці все більш уживаною стає методика ідентифікації інформаційного способу розвитку країн на основі кореляції її економічних, соціальних і політичних показників з універсальним індексом глобалізації, який впродовж останніх десяти років обчислюється спеціально для кожної країни авторитетними науковими організаціями (наприклад, Globalization Index, що розраховується журналом Foreign Policy з 2001 року, чи KOF Index Globalization, започаткований у 2002 році при Швейцарському

економічному інституті та Федеральному швейцарському технологічному інституті, які, при певній варіативності методик обчислення, дають у результаті обґрунтовані рейтинги країн щодо їх присутності та ролі в системі глобального світового порядку).

Поняття «глобалізація», «глобальний», «глобалізаційний» та інші у згаданому спектрі є досить місткими й різноманітними з точки зору їх змістовного навантаження. Тому апелювання лише до них, намагаючись чітко окреслити фундаментальні характеристики того чи іншого суспільства, без добору докладніших аргументів вважаємо легковажним дослідницьким прийомом. Це спонукає до своєрідного декодування концепту «глобальний» з метою докладного опису ознак інформаційного суспільства, уявляючи його як стійку та динамічну систему виробництва, соціальної структури, організації влади та політики, а також культурного життя. Зрозуміло, що виконання такого завдання неможливо помістити у формат окремої статті, отже ми змушені тут докладніше описати лише найважливіші інформаційні ознаки політики, пам'ятаючи при цьому, що вони мають системний характер, походячи з інтегративних властивостей усього суспільства.

Перше, що вирізняє інформаційне суспільство у царині політики, стосується істотних змін щодо ролі та функцій держави – центрального інституту політичної системи. Найвиразніша зміна полягає у певній втраті державою суверенітету у деяких сегментах організації суспільного життя (хоч як це парадоксально) – причому не лише у контексті глобалізації, а й локалізації (своєрідного діалектичного інваріанту глобалізації) – соціального процесу, в межах якого відбувається істотне зміцнення територіальних політичних еліт та зростання їх загального впливу у системі організації влади. Цей процес є актуальним сьогодні у багатьох країнах світу (наприклад, Іспанії, Франції), характерний він, по суті, і для усього пострадянського простору, і для України у тому числі.

З іншого боку, своєрідна девальвація державного суверенітету, його «розмивання» є результатом не лише цілеспрямованих, прагматичних дій зовнішніх і внутрішніх контрагентів держави, а й все частіше сьогодні пов'язана з тим, що сама держава, з метою збереження свого політичного статусу, отримання додаткових політичних дивідендів, добровільно і свідомо йде на обмеження власного суверенітету. Скажімо, прийнятий Верховною радою України Закон «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» містить доволі непопулярні у країні положення, ініційовані свого часу Євросоюзом та МВФ (зокрема, підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років та страхового стажу до 30 років (для чоловіків – до 35 років)), але реалізація таких вимог дозволяє Україні і в подальшому претендувати (та отримувати) кредити stand by.

Також відомо, наприклад, що однією із фундаментальних ознак і умов членства будь-якої країни у Євросоюзі є обмеження законодавчих

повноважень національного парламенту такої країни. Загалом можна сказати, що тенденція до скорочення національного суверенітету для країн, що знаходяться у зоні глобалізаційних процесів і, тим паче, своєю політикою здійснюють свідомий вибір у бік цих процесів, стає все більш очевидною. Сьогодні, у глобальному світі, національна держава перестає бути центральним актором політики; на її місце стає наднаціональна політична (чи бізнесова) організація, що перебирає на себе частину її функцій (і, відповідно, частину її суверенітету), що, важливо зауважити, не завжди відповідає автентичним інтересам національної держави.

Іншим аргументом, що працює проти національного суверенітету в сучасному світі, є глобальна економіка з мережевими принципами організації бізнесу та фінансово-кредитна, банківська системи у її межах. Навіть у першому наближенні стає очевидним той факт, що економічна раціональність змушує бізнес вийти за межі національної держави у пошуках аргументів для збільшення прибутків, власного організаційного вдосконалення, доступу до фінансових, технологічних, наукових ресурсів, нових ринків для здійснення товарних експансій. Мережевий принцип організації бізнесу, характерний для інформаціональних суспільств, дозволяє з легкістю «переступати» через державні кордони, поширюючись та набуваючи архітектури, подібної до бджолиного рою. Логіка такої тактики бізнесу пов'язана з його атрибутивною сутністю і націлена на максимальне скорочення швидкості реакції на споживчий попит, який сам є вельми динамічним явищем у сучасному світі.

Мережа – найоптимальніша організаційна форма побудови сучасного бізнесу, оскільки закладена у ній висока швидкість зворотного зв'язку на виявлену конфігурацію споживчого запиту є першою фундаментальною умовою підвищення швидкості й ефективності функціонування економіки. Мережа – це просторова безкінечність, мережа – це постійна відкритість для зовнішнього світу, мережа – це надзвичайна бізнесова швидкість, підсилена сучасними технологічними новаціями. Мережа виробництв, організацій, офісів фірм, компаній, автозаправних станцій, операторів мобільного зв'язку, магазинів, автомобільних салонів, інтернет-провайдерів, банків, туристичних агенцій тощо проникла, здається, у всі точки простору і часу в тотальних намаганнях реалізувати створювані ними послуги/товари, спираючись при цьому на швидкодіючі інформаційно-комп'ютерні технології, авторитет брендів та нестримність потоків рекламної інформації. Мережі «ловлять» свого споживача, вдовольняючи бізнесові апетити материнських центрів, не помічаючи на своєму шляху національних кордонів. Десятки, сотні, тисячі таких мереж перетинають територію будь-якої держави в Європі чи світі, репрезентуючи у кожній із них свою неординарну фінансову, організаційну, технологічну потужність, що є ефективним інструментом у комунікації із державною владою і впливу на державну владу. І чим глобальнішим є такий вплив, тим меншим є суверенітет національної держави, тим меншою є сфера економічних

процесів, у межах яких вона залишається ключовим політичним актором. Щоби пересвідчитись у справедливості цієї тези, досить згадати, як впливає, скажімо, на українську владу та актуальну політику української влади газова труба, причому обидва її кінці – той, що починається у Газпромі, і той, що закінчується у Європі.

Інша істотна метаморфоза, що відбувається у сфері політичної комунікації інформаційного суспільства, пов'язана з процесами функціонування демократії. Демократія індустріального та демократія інформаційного способу розвитку істотно різняться між собою як, зрештою, і ці рівні еволюції суспільства загалом.

Будь-яка історична форма розвитку демократії детермінована системними, інтегративними ознаками суспільства та технологіями суспільного виробництва, і відтак демократія «перебирає» на себе ті засадничі характеристики, що формують сфери виробництва, соціальних відносин та культури. На ґрунті такої закономірності стає зрозумілим, що виникнення індустріального суспільства в історичному і логічному форматах означало долання локальності, як наріжного принципу архітектури аграрного суспільства, і запровадження масовості, як нового фундаментального принципу організації соціального життя. Масовість є інтегративною характеристикою індустріальної технологічної системи, індустріального способу розвитку, починаючи від конвеєрного (масового) виробництва та логічно поширюючись на сфери споживання (масового), культури (масової), засобів інформації (масової), демократії (масової), політичних партій (масових) тощо. При переході до інформаційного суспільства змінюється його системна сутність, яку, думається, достатньо повно можна відобразити в означеному контексті за допомогою діалектично протилежних понять/явищ – таких як демасофікація, персоналізація та локалізація, попри те, що суспільство стає одночасно інформаційним і глобальним. Розглянемо цю суперечливу, на перший погляд, тезу предметніше.

Придивившись до професійних характеристик і структури робочої сили індустріального суспільства (економіки «фабричних труб», як його влучно іменує Е. Тоффлер), можна стверджувати, що з точки зору освітніх та функціональних характеристик працівників, скажімо, гірничої чи металургійної галузі їх праця є, в абсолютній більшості випадків, взаємозамінною. Цього не можна сказати про сучасну суперсимволічну економіку (Е. Тоффлер), засновану на інформаційно-комп'ютерних технологіях, яка потребує рафінованих, з точки зору професійної підготовки, спеціалістів, здатних оперувати такими технологіями. В умовах стрімкої спеціалізації виробництва та бізнесу попит на інтелектуалів-робітників (вважай – інженерів), здатних виконувати складні технологічні операції, швидко збільшується. Тому, насамперед, для країн «ядра» (І. Валлерстайн) є характерним сьогодні перехід до персоніфікованого принципу підготовки працівників фірм, служб (у

першу чергу у технологічно складних галузях), що тягне за собою загалом істотне омолодження технологічного персоналу інформаційної економіки (наприклад, середній вік команди американських інженерів, яка керувала космічним проектом «Аполлон - 17», складав всього лише 26 років [5]). Персоналізація трудових функцій у високотехнологічних галузях бізнесу є досить дорогим соціальним процесом, але й, одночасно, засобом ефективного соціального захисту, гарантією зайнятості. У цьому сенсі персоналізація (як інваріант демасофікації) – природний процес у межах інформаційної економіки; у соціальній структурі суспільства персоналізація праці корелює з поняттям «корпоративна група», що об'єднує працівників мережевої організації або її частини (у сучасній соціології тенденція до зростання соціального різноманіття суспільства є встановленою і добре відомою), а у політиці варто вживати термін демасофікації, який свідчить, що у людей, належних до різних соціальних, корпоративних груп, потреби та інтереси загалом, а також – щодо організації влади, апріорі будуть відмінними.

Отже масовість, як фундаментальна ознака індустріальної системи, заперечується мозаїчністю в інформаційному суспільстві. Тому нам важко погодитись з окремими твердженнями Р. Войтовича, які можна знайти у цікавій та неординарній його статті «Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних глобалізаційних умовах». Зокрема, автор вважає, що «пов'язувати особливості становлення та функціонування масового суспільства, виходячи із розуміння індустріального типу суспільства, цілком неправильно, скоріше за все воно відповідає сучасним глобалізаційним умовам суспільного розвитку» [6]. Думається, все ж таки, що «сучасним глобалізаційним умовам» відповідає принцип структурної різноманітності, мозаїчного суспільства, оскільки інформаційний спосіб розвитку заснований на застосуванні знання (інформаційних технологій) до вироблення нових знань (інформаційних технологій) і емпіричним образом такого суспільства може слугувати функціонування одного із добре відомих світових технологічних центрів (інноваційних кластерів) під назвою Кремнієва долина (Silicon Valley) у Філадельфії, звідки, як зауважує М. Кастельс, власне, і почалася сучасна інформаційна революція, що призвела до розвитку інформаційного суспільства. Феномен же масового суспільства логічно та історично корелює з індустріальним способом розвитку і його хронологічні рамки охоплюють межі від початку мануфактурного виробництва (у XVI столітті) до 70-х років XX століття.

Мозаїчність, як загальний принцип організації інформаційних суспільств, стосується усіх проявів життєдіяльності людини. Таке суспільство долає феномен масового споживання за рахунок мобільних технологій виробництва і диференціації споживацьких інтересів. У цьому легко переконатись, звернувши увагу на варіативність товарних пропозицій виробників, орієнтованих на адекватне вдоволення

конфігурацій споживацького попиту різних категорій населення. Скажімо, лише в Україні відомим брендом Toyota у 2011 році запропоновано у торговельній мережі 17 моделей легкових автомобілів, які враховують інтереси найрізноманітніших категорій споживачів – жінок (Toyota Yaris), бізнесменів (Toyota Camry), комерсантів (Toyota Hiace), прихильників спортивного (Toyota MR 2, Toyota Supra) або екстремального стилю (Toyota Land Cruiser) їзди, сім'ї (Toyota Duet), шанувальників довкілля (Toyota Prius) тощо.

Так само ознаки демасофікації наявні й у сфері політичної комунікації інформаційних суспільств, розвитку демократії. Роль масових партій у політичному житті зводиться нанівець; натомість виникають десятки нових, які декларують наближеність до локальних соціальних утворень (щоправда організаційна та політична слабкість таких партій робить актуальним питання утворення міжпартійних союзів у певних точках траєкторій політичного процесу).

Інтенсивність глобалізаційних процесів актуалізувала також проблему збереження особистісної автентичності людини з характерною для неї культурою, способом життя, ментальністю, мовою, що також руйнує феномен масового суспільства, відтворюючи форми первинної ідентичності, пов'язані з належністю людини до етнічних спільнот. Перехід від тотального до фрагментованого суспільства, заснованого на відродженні національних, етнічних форм соціальної солідарності, є однією із закономірностей розвитку країн пострадянського простору та виразним проявом демасофікації.

Отже, перейдемо до прикінцевих положень цього викладу.

1. Поняття «інформаційне суспільство» продуковане у межах постіндустріальної парадигми М. Кастельсом з метою теоретичного аналізу тих глобальних змін у всіх площинах сучасного життя, що пов'язані із системним впровадженням інформаційно-комп'ютерних технологій. Цей концепт набуває коректного й адекватного застосування виключно в системі координат вивчення способів суспільного розвитку (аграрного, індустріального та інформаційного) і аж ніяк не тотожний способам виробництва, змістовно та логічно є суміжним до них поняттям. У сучасній українській політичній науці поки що теоретична розробка цього актуального і перспективного наукового дискурсу (як і системне використання самого концепту) не відстежується.

2. Девальвація державного суверенітету, як ознака інформаційного суспільства, здійснюється через посередництво політичних та економічних механізмів. При цьому ключовими акторами, з якими національна держава вступає у сферу перерозподілу власної влади, є наддержавні політичні утворення у Європі та світі (а сьогодні, в тому числі, і Ватикан претендує на таку роль у глобальній політиці), а також транснаціональні корпорації, що вибудовують глибоко проникаючу у світовий економічний простір

мережеву архітектуру бізнесу, яка використовується як своєрідний інструмент впливу у діалозі з державою.

3. Масова демократія (як і інші параметри масового суспільства) є явищем, історично і логічно пов'язаним з індустріальним способом розвитку; інформаціональне суспільство актуалізує феномен мозаїчної демократії, яка є гомоморфним образом сучасного глобального світу.

Література:

1. **Castells M.** The Rise of the Network Society. Second Edition. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2000. – XXIX+594 pp.; Castells M. Siła Tożsamości. Wiek Informacji: Ekonomia, Społeczeństwo i Kultura. Tom II / przekład z ang. S. Szymański, red. naukowa M. Maroda. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 464 s.; Castells M. End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. III. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2000. – XV+448 pp.

2. **Картунов О.** Ідеї прийдешнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 1 (22). – С. 48-56; Голобуцький О. Перспективи інформаційної трансформації політичних інститутів в Україні // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 93-106;; Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 78-92; Колодюк А. Проблематика переходу до інформаційного суспільства // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 6 (9). – С. 129-137; Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 1 (22). – С. 57-65.

3. Інформаційне суспільство. Науковий журнал. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/is/index.html.

4. Всемирный доклад по мониторингу Образование для всех за 2010 год “Охватить обездоленных”. – Париж: Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, 2010. – 575 с. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001866/186606r.pdf>

5. Remarks by the President at the National Academy of Sciences Annual Meeting. The White House. Office of the Press Secretary. April 27, 2009. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-the-National-Academy-of-Sciences-Annual-Meeting/

6. **Войтович Р. В.** Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних глобалізаційних умовах. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/FILOSOFIYA/06vrvsgu.pdf>.

УДК 327:323.173

Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності

Руслан Ключник,
аспірант кафедри політології
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Розкрито причини і наслідки сепаратизму в сучасному світі. Подано класифікацію чинників сепаратизму у різних регіонах світу.

Ключові слова: сепаратизм, федералізм, політична криза, екстремізм, сецесія.

The reasons and consequences of separatism in the modern world are exposed. The classification of the factors of separatism in the different regions of the world is given.

Keywords: separatism, federalism, political crisis, extremism, secession.

Більшість держав сучасного світу є багатоетнічними. Тому перед державною владою постає потреба врахування етнонаціональних особливостей при проведенні внутрішньої політики. Будь-яка етнічна група прагне реалізувати свої інтереси у політичній, економічній, культурній сферах. У сучасному глобалізованому світі це прагнення притаманне дедалі більшій кількості етносів, а відтак актуалізується проблема сепаратизму.

Мета цієї статті – з'ясувати причини та наслідки сепаратизму в сучасному світі в умовах глобалізації.

Даній проблематиці присвячена значна кількість публікацій. Питанням сепаратизму приділяли увагу М. Ламенш, О. Шевчук, М. Штабенів, В. Юрченко та інші вчені.

Термін «сепаратизм» (від лат. *separatus* – окремий) – це рух за територіальне відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономного

статусу за національними, мовними, релігійними ознаками [1, с. 600]. Виникнення сепаратистського руху можливе за наявності двох умов: дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух.

Найяскравішим свідченням ескалації сепаратистських настроїв у світі є зростання кількості суверенних і визнаних світовою спільнотою держав, які є членами ООН. У 1945 р. їх налічувалося 51, а до 2011 р. їх чисельність зросла до 192, тобто майже вчетверо [2]. Таким чином, сепаратизм можна вважати однією з планетарних мегатенденцій сучасності.

За останні двадцять років у світі розпалася велика кількість держав: СРСР, Чехословаччина, Югославія, Судан, а також створені передумови для розпаду ще ряду країн. В той же час тенденції до інтеграції у світі значно слабші: за цей час не було жодного випадку об'єднання кількох країн в єдине державне утворення.

Серед причин, що породжують сепаратизм, можна виділити лінгвістичні, релігійні та економічні чинники. У різній пропорції всі вони впливають на процес самовизначення етнічних груп. Юридичним підґрунтям цього процесу є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, перша стаття якого забезпечує усім народам право на самовизначення. В силу цього права народи «вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [3]. Так, згідно з даним Пактом, сецесія може тлумачитися як реалізація права на самовизначення.

До країн, в яких основним джерелом сепаратизму є економічні чинники, можна віднести Бельгію, Італію та Данію. Основною проблемою цих країн є нерівномірний економічний розвиток, наслідком якого є спроба більш розвинених регіонів відокремитися або отримати більші повноваження в економічній сфері.

Передумови протиріч між бельгійськими Фландрією та Валлонією, які після Другої світової війни перетворилися на потужний дестабілізаційний фактор, були закладені у середині XIX ст. З перших років існування Бельгії провідну роль в її розвитку відігравала Валлонія, натомість після Другої світової війни економіка Фландрії випередила традиційну індустрію Валлонії. Економічна перевага Фландрії, що спричинила зростання фламандської національної свідомості, разом з демографічною перевагою викликала піднесення масового національного руху.

Це створило умови для федералізації Бельгії, яка завершилася у 1993 р. підписанням Сен-Мішельських угод провідними політичними об'єднаннями фламандців та франкофонів. Ці домовленості були закріплені в оновленій Конституції Бельгії 1994 р., яка передбачає два типи суб'єктів федерації: громади і регіони, причому їх кордони не співпадають. Таким чином, Бельгія реалізувала на практиці модель децентралізованої держави, заснованої на принципах етнічного та лінгвістичного плюралізму. Проте на початку XXI століття ідея регіоналізму, підкріплена ідеологією

націоналізму, поставила під сумнів майбутнє королівства як єдиного державного утворення.

Федеральні вибори у Бельгії 2003 р. засвідчили зростання популярності у Фландрії радикальних правих сил, зокрема партії Фламандський інтерес (Vlaams Belang), яка виступає за більш жорстке імміграційне законодавство та не приховує амбіцій щодо утворення незалежної держави Фландрії з включенням до неї Брюсселя.

В останні роки центральним предметом конфлікту, який є причиною нового загострення політичної кризи, є статус двомовного виборчого і судового округу Брюссель-Хал-Вілворде. Даний округ являє собою своєрідну «гібридну цілісність», що об'єднує 19 комун регіону Брюссель і 35 комун від провінції Фламандський Брабант. Протягом останніх років фламандська більшість у загальнобельгійському парламенті неодноразово ставила питання про поділ цього округу. Фламандські активісти виступають за збереження двомовного статусу лише за містом Брюссель та його найближчими передмістями, а також «фламандизацію» решти округу. Валлонці вважають такий проект неприйнятним, оскільки він, на їхню думку, суперечить Конституції та попереднім угодам, укладеним між представниками валлонської та фламандської громад.

Сьогодні Фландрія інвестує у власний «Фонд майбутнього», спрямований на фінансування нових компетенцій, які вона сподівається отримати в результаті реформи федерації. Головне, чого прагнуть сьогодні фламандці, – регіоналізація ринку праці та зміни податкового законодавства, а саме – збільшення частки податків, які наповнюють місцевий бюджет, і скорочення фінансування Брюсселя та дотаційної Валлонії. За підрахунками експертів, ці реформи принесуть Фландрії від 360 до 500 млн доларів [4, р. 8]. Виступаючи донором для Валлонії і Брюсселя, Фландрія природним чином домагається і політичного домінування на федеральному рівні.

Німецький експерт М. Штабенів виокремив три основні причини бельгійської політичної кризи: культурно-мовні протиріччя між франко- та нідерландофонами, економічні протиріччя між багатого фламандською північчю і бідним валлонським півднем та кризу міжпартійної коаліційної структури, яка дозволяла створювати загальнобельгійський коаліційний уряд [5, s. 1].

Парламентські вибори 13 червня 2010 р. підтвердили прогнози експертів щодо розвитку ситуації в країні: найбільшу кількість місць у нижній палаті парламенту отримали представники сепаратистського Нового фламандського альянсу. Король Альберт II доручив лідеру валлонських соціалістів Елію ді Рупо координувати переговорний процес, який у вересні 2010 р. зайшов у глухий кут. Станом на 1 серпня 2011 р. ситуація у Бельгії залишається невизначеною.

Схожі причини має сепаратистський рух в Італії. Розрив між індустріально розвиненою Північчю і аграрним Півднем є значно більшим,

ніж у Бельгії, до того ж ситуація у південних регіонах обтяжена діяльністю мафії. Ліга Півночі (Lega Nord), що виступила з гаслами федералізації країни та перегляду розподілу доходів на користь промислово розвиненої Півночі і його подальшого дистанціювання від слабшого Півдня, отримала на виборах 1992 р. 8,6%, а у 1996 р. вже 10,1% голосів. На виборах до Європарламенту 2009 р. Ліга Півночі отримала 10,2% голосів виборців [6]. Найрадикальніші представники Ліги Півночі обґрунтовують необхідність створення незалежної держави Паданія зі столицею у Мілані. В останні роки Ліга Півночі позиціонує себе як консервативна політична сила. Для привернення уваги до своєї діяльності партія створила збірну Паданії з футболу, яка проводить матчі переважно з командами інших невизнаних держав та регіонів.

На відміну від Бельгії та Італії, сепаратистський рух у Данії є менш інституціоналізованим. Острів Гренландія, що входить до складу королівства, 21 червня 2009 р. проголосив розширену автономію: відтепер судова система і поліція контролюється громадою [7]. Втім, Копенгаген контролює зовнішні зносини автономії та оборону острова. Основою для сепаратистських настроїв жителів острова стали відкриті у його надрах корисні копалини; відтак громада острова прагне розпоряджатися ними на свій розсуд. Крім того, у разі здобуття незалежності Гренландія отримає право на власну зону впливу в Арктиці. Слід зазначити, що підстави для відокремлення Гренландії від Данії набагато менш обґрунтовані, ніж сепаратистські прагнення Фландрії та Паданії: острів залежить від дотацій Копенгагена. Таким чином, наразі питання відокремлення острова залишається на рівні передвиборчої риторики гренландських політиків.

На нашу думку, прикладом успішної сецесії країни з економічних причин є вихід Чорногорії зі складу Сербії у 2006 р. Нова держава спромоглася успішно використати вигідне географічне положення (сприятливий клімат, наявність виходу до моря) для розвитку міжнародного туризму. Сучасна Чорногорія є розвинутою державою, яка претендує на вступ до ЄС та НАТО.

До країн, в яких основним джерелом сепаратизму є лінгвістичний фактор, можна віднести Іспанію, Велику Британію, Сербію, Грузію та багато інших. Спільним для цих держав є наявність численних народностей, які розмовляють різними (часто неспорідненими) мовами і створюють для захисту своїх інтересів політичні партії та громадські організації.

Регіоном, сецесія якого частково визнана світовою спільнотою, є Косово, територія якого населена переважно албанцями. 17 лютого 2008 року парламент Республіки Косово проголосив незалежність від Сербії. При цьому Белград відмовився визнати незалежність Косово, оскільки, за законодавством Сербії, парламент регіону не має повноважень її проголошувати. Таким чином, Белград вважає цю територію автономним краєм Косово і Метохія. Незалежність Косово визнано США та більшістю європейських держав; 22 липня 2010 р. Міжнародний суд ООН визнав

правомірність проголошення незалежності краю [8]. Проте позиція Росії і Китаю не дозволяє новій державі отримати членство в ООН.

Слід зазначити, що визнання Косово створило прецедент порушення Гельсінкського заключного акту 1975 р. ОБСЄ, що декларує непорушність і взаємне визнання державних кордонів у Європі [9, с. 6]. У серпні 2008 року після збройного конфлікту незалежність Абхазії та Південної Осетії від Грузії було визнано Росією, а пізніше низкою інших держав. Таким чином, спрацював «ефект доміно»: після часткового визнання незалежності Косово активізувалися сепаратистські рухи в інших країнах.

У Великій Британії сепаратистські настрої поширені у Шотландії та Північній Ірландії. Шотландія, яка з 1707 року входить до складу королівства, отримала у 1999 році власний парламент, реалізувавши на практиці принцип *home rule* – самоврядування. На парламентських виборах 5 травня 2011 року Шотландська національна партія, яка відстоює право регіону на референдум з питання незалежності, отримала 69 місць у місцевому парламенті [10]. Таким чином, наразі створюються передумови для сецесії Шотландії.

Натомість північноірландський сепаратизм має, окрім етнолінгвістичного, й релігійне забарвлення: більшість населення регіону є католиками. Інтереси найрадикальніших з них захищала Ірландська республіканська армія (ІРА), яка влаштовувала теракти на всій території Великої Британії. Радикальні екстремісти проголосили своєю метою вихід Північної Ірландії зі складу Сполученого Королівства і приєднання її до Республіки Ірландія. Після розпуску ІРА інтереси сепаратистів представляє радикальна політична партія Sinn Féin.

Так, Королівство Іспанія, яке є унітарною державою, наразі намагається подолати відцентрові тенденції, що склалися у Країні Басків та Каталонії. Населення цих регіонів переважно говорить відповідно баскською та каталанською мовами, володіючи при цьому іспанською. Баскські сепаратисти, які мають на меті створення незалежної держави, заснували 1959 року екстремістську організацію Euskadi Ta Askatasuna (ЕТА), ідеологія якої була синтезом лівого радикалізму та націоналізму. Бойовики ЕТА організовували диверсії, теракти, замаху на політичних лідерів. Останньою масштабною акцією терористів був вибух біля поліцейської казарми у місті Бургос 29 липня 2009 року. 10 січня 2011 року ЕТА оголосила про припинення збройної боротьби, проте ситуація у регіоні залишається напруженою: протягом останніх років екстремісти неодноразово заявляли про припинення терору, проте пізніше поверталися до збройної боротьби [11].

На відміну від басків, каталонці не вимагають незалежності регіону, проте наполягають на максимальній автономії, і реалізують свої вимоги виключно мирними методами. У 1979 році Каталонія отримала власний уряд, а за результатами референдуму 2006 року його повноваження були розширені. Слід зазначити, що каталонський сепаратизм, окрім

лінгвістичного, має економічне підґрунтя: населення регіону складає 16% населення королівства, але виробляє 23% ВВП; економічне зростання Каталонії – 3,3% на рік [12]. Тож прагнення жителів регіону до розширення автономії є обґрунтованими. Каталонія, на відміну від інших регіонів європейських держав, має власний інтернет-домен .cat, зареєстрований у вересні 2005 року.

Нарешті, потужним чинником сепаратизму у сучасному світі є релігійні відмінності між регіонами однієї країни. Як приклади можна навести Тибет у Китаї, Таміл-Ілам у Шрі-Ланці, а також нове державне утворення Південний Судан.

Буддійський регіон Тибет у 1912 р. проголосив незалежність від імперії Цінь, а у 1951 р. був анексований КНР. Духовний лідер тибетців Далай-лама XIV був змушений у 1959 р. залишити Лхасу й емігрувати до Індії, де очолив уряд Тибету у вигнанні. Тибетські політики та міжнародні правозахисники стверджують, що політика Китаю по відношенню до Тибету, його культури і релігії не відповідає нормам права та спрямована на асиміляцію жителів шляхом нав'язування китайської мови та атеїзму. Керівництво КНР встановило жорсткий контроль над буддійськими монастирями, а також закрило деякі культові споруди і демонтувало пам'ятники, пов'язані з історією і культурою регіону.

У відповідь на репресії тибетці розгорнули масовий національно-визвольний рух, що досяг піку напередодні Олімпіади 2008 року у Пекіні. 14 березня 2008 р. буддійські монахи організували марш протесту проти китайської окупації, увечері того ж дня у різних містах Тибету розпочалися масові заворушення, що завершилися зіткненнями з поліцією та регулярними частинами китайської армії. У більшості західних держав було проведено акції «Free Tibet» («Вільний Тибет»): у Сан-Франциско, Лондоні і Парижі активісти громадських організацій намагалися блокувати естафету Олімпійського вогню, що супроводжувалася співробітниками китайської поліції, для привернення уваги до проблеми Тибету. У багатьох країнах було організовано пікетування китайських посольств і консульств [13].

Останні події в регіоні свідчать про нове загострення відносин між Пекіном та Лхасою. 23 квітня 2011 р. у Тибеті загинули двоє осіб під час штурму буддійського монастиря китайською армією. Центр тибетської культури та інформації в Москві у липні 2011 р. повідомив про ув'язнення тибетського письменника Таці Рабтена, що свідчить про продовження політичних репресій [14]. Новий голова уряду у вигнанні Лобсанг Сангай, обраний на цю посаду 27 квітня 2011 р., заявив про наміри регіону продовжувати подальшу боротьбу за незалежність. О.В. Шевчук зазначає, що тибетська проблема є загрозою цілісності китайської держави, а відповідно і дестабілізуючою детермінантою системи безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону [15, с. 511]. Отже, проблема Тибету залишатиметься актуальною й надалі.

Іншою країною, яка виявилася розколотою за релігійною ознакою, стала Шрі-Ланка. Більшість населення країни (сингали) сповідують буддизм, у той час таміли, що населяють північ острова, є індуїстами. Радикально настроєні таміли створили у 1976 р. воєнізовану організацію «Тигри визволення Таміл-Ілама», яка у 1983-2009 рр. взяла участь у чотирьох війнах проти урядових військ. Повстанці мали на меті відокремлення північної і східної частин острова і створення там окремої держави. Тамільські сепаратисти використовували найрадикальніші методи: теракти з участю смертників та масові розстріли мирних жителів. Бойові групи «тамільських тигрів» мали на озброєнні кулемети, танки та легку авіацію; для пересування країною використовували автобуси і моторні човни. 14 травня 1998 р. терористи захопили місто Анурадхапура і розстріляли 146 мешканців [16]. Атаки «тамільських тигрів» припинилися у 2009 р., коли урядові війська стратили лідера організації та захопили військові бази повстанців.

На нашу думку, сепаратистські настрої у Судані, які призвели до проголошення незалежної держави Південний Судан, також є яскравим прикладом релігійного сепаратизму. Найбільша країна Африки до 1955 р. була англо-єгипетським протекторатом і була поділена на мусульманську Північ і християнський Південь. Це призвело до двох громадянських воєн, які тривали у 1955-1972 і 1983-2005 рр. і супроводжувалися геноцидом південних племен. Суданські араби не змогли нав'язати іслам неарабським народам Півдня і були змушені підписати у 2005 р. «мирну угоду Найваша», визнавши автономію південних провінцій протягом наступних шести років [17]. 9-16 січня 2011 р. було проведено референдум про незалежність Південного Судану, 98,83% його учасників (3792518 осіб) проголосували за відокремлення [18]. Офіційний Хартум визнав результати волевиявлення, і незалежність країни було проголошено 9 липня 2011 р.

Розглянувши різні прояви сепаратистських тенденцій в сучасному світі, можна зробити певні висновки.

1. Відцентрові тенденції у Європі мають здебільшого економічне та лінгвістичне забарвлення, тоді як поза її межами сепаратизм набуває яскраво вираженого релігійного змісту.

2. Релігійний сепаратизм є найбільш радикальним (використовує незаконні методи, аж до тероризму), в той час як економічний – найбільш поміркованим і знаходить вияв виключно у легальних методах боротьби.

3. Вибухи сепаратизму виникають за ефектом доміно: одне вогнище викликає появу інших у різних місцях планети.

4. Деякі сепаратистські рухи мають багатовимірну природу: етнічні, економічні та релігійні фактори одночасно сприяють виникненню відцентрових тенденцій в одній країні.

5. Сепаратизм, окрім негативних, може мати й позитивні наслідки: приклад сецесії Чорногорії демонструє, що відокремлення частини держави може дати поштовх до більш раціонального використання її

ресурсного потенціалу, що, у свою чергу, забезпечує стрімке економічне зростання.

Література:

1. Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп., перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

2. Рост численности членов ООН с 1945 года [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/members/growth.shtml>.

3. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] / Организация Объединенных Наций. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml.

4. **Lamensch M.** Riche, la Flandre prepare l'avenir [Text] / M. Lamensch // Le Soir. – 2008. – 3 jan. – P. 8.

5. **Stabenov M.** Belgiens Kernfrage [Text] / M. Stabenov // Frankfurter Allgemeine. – 2007. – 20 dez. – S. 1.

6. Risultati elezioni amministrative [Risorsa elettronica] / Lega Nord. – Modalita di accesso: http://www.leganord.org/elezioni/2011/amministrative/risultati_elezioni.asp

7. Оппозиция выиграла выборы в Гренландии [Электронный ресурс] / Независимая газета. – Режим доступа: <http://news.ng.ru/2009/06/03/1244009117.html>.

8. Международный суд ООН: провозглашение независимости Косово правомерно [Электронный ресурс]. – РИА Новости. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20100722/257402916.html>.

9. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный Акт [Текст]. – Хельсинки, 1975. – 59 с.

10. Националисты Шотландии обещают референдум по независимости [Электронный ресурс] / РИА Новости. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20110506/371617418.html>

11. ETA decreta un alto el fuego permanent, general y verivicable [Recursos electrynicos] / El Mundo. – Acceder al modo: <http://www.elmundo.es/elmundo/2011/01/10/espana/1294656456.html>.

12. Global trends [Electronic resource] / ACC 10. – Access mode: <http://www.acc10.cat/en/foresight/projects/trends.jsp>.

13. Tibet: India expresses distress, urges dialogue [Electronic resource] / The Hindu. – Access mode: <http://www.hindu.com/2008/03/16/stories/2008031659170800.htm>.

14. Китайский суд приговорил тибетского писателя к четырем годам тюрьмы [Электронный ресурс] / Сохраним Тибет. – Режим доступа: <http://savetibet.ru/2011/07/03/tibet.html>.

15. **Шевчук О. В.** Проблема Тибету у контексті реалізації КНР стратегії регіонального лідерства [Текст] / О. В. Шевчук // Гілея: науковий вісник. – 2010. – Вип. 40. – С. 510-519.

16. From Anuradhapura to Anuradhapura [Electronic resource] / The Hindu. – Access mode: <http://www.hindu.com/2006/06/17/stories/2006061703841000.htm>.

17. **Юрченко В. П.** О подписании мирного соглашения в Судане [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/21-01-05.htm>.

18. Results for the Referendum of Southern Sudan [Electronic resource] / Southern Sudan Referendum 2011. – Access mode: <http://southernsudan2011.com/>

УДК 321.7:327:316.7

Транснаціональна демократія і охорона громадського здоров'я

Тетяна Семигіна,

кандидат політичних наук,
доцент Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Сучасна політична наука розглядає транснаціональну демократію як гібридну форму демократії, що синтезує ідеї різних нормативних підходів. Агентами розвитку транснаціональної демократії виступають міжнародні структури та організації. Реалізація ними глобальних ініціатив, зокрема в сфері охорони громадського здоров'я України, сприяє поширенню дискурсу щодо прав вразливих груп людей та демократизації процесів ухвалення, впровадження й оцінювання політичних рішень.

Ключові слова: транснаціональна демократія, дискурсивна демократія, глобальні ініціативи в сфері охорони громадського здоров'я.

Modern political science considers transnational democracy as a hybrid form of democracy that synthesizes ideas of different normative approaches. International organizations and structures serve as agents for the development of transnational democracy. They implement global initiatives, for example in sphere of public health in Ukraine, that promote discourse on human rights of vulnerable groups, as well as democratization of the policy processes.

Keywords: transnational democracy, discursive democracy, global initiatives in public health.

Глобалізаційні процеси сприяють утворенню світ-системи, в якій влада національних держав та їхній суверенітет зазнають змін. Це, в свою чергу, впливає на систему політичних відносин, у яких дістало поширення поняття «транснаціональний», що вийшло за межі позначення діяльності міжнародних корпорацій. Правники

почали вести мову про «транснаціональну організовану злочинність», «транснаціональне громадянство», політологи – про «транснаціональні партії» та «транснаціональну демократію», фахівці в інших галузях – про глобальні ініціативи, що мають пріоритет над ініціативами національними. Політичні інновації спонукають до глибшого осмислення процесів взаємовідносин між національними і наднаціональними політичними інститутами, сучасних тенденцій урядування і впливу глобальних ініціатив на сфери політики.

Тенденції розвитку демократії та демократичних процесів у сучасному глобалізованому світі аналізували чимало зарубіжних та українських науковців, зокрема, Е. Мак-Грю, А. Шапіро, К. Хатчкінс, Д. Хелд, К. Хекер, В. Бебик, Н. Латигіна та інші. Проте ці дослідники переважно акцентують увагу на загальних характеристиках глобалізації та теоретичних аспектах цієї проблеми, розглядають позитивні й негативні риси ліберал-інтернаціоналізму та дорадчої демократії, загальні риси транснаціональної демократії. Водночас деякі теоретичні та практичні виміри транснаціональної демократії вивчені недостатньо.

Ця стаття має на меті визначити сутність транснаціональної демократії шляхом аналізу нормативних теорій, на які вона спирається, охарактеризувати інституційний вимір транснаціональної демократії, проаналізувати конкретні приклади прояву транснаціональної демократії, зокрема, в сфері охорони громадського здоров'я.

Насамперед зазначимо, що в українському науковому дискурсі транснаціональну демократію подекуди визначають, як «демократію без кордонів» або глобальну демократію, демократію, яка стала глобальним стандартом [4; 6; 8].

Проте в західній політичній думці в обігу дещо інше тлумачення транснаціональної демократії. Так, австрійський вчений Г. Кюхлер характеризує транснаціональну демократію як гібридну форму демократії, називаючи її також пост-національною та демократією на мета-рівні [15]. Визначення «транснаціональна», за його твердженням, описує демократію поза межами суверенної національної держави в цілому і не є субкатегорією організації міжнародних відносин.

Д. Бохмен виразно відносить транснаціональну демократію до різновиду *космополітизму*, що підтримує нові політичні інституції для забезпечення глобальної справедливості та гуманності. За тлумаченням цього вченого, термін «транснаціональний» означає, що держави продовжують відігравати роль у політичному житті та транснаціональній політичній спільноті, будучи одними зі структур політичного простору. У той же час конкретні особистості чи суверенні держави не є фундаментальними складовими транснаціональних політичних структур. Це також не демократія без кордонів, це радше *демократія крізь кордони*, демократія не однієї спільноти, а множини багатопланових спільнот, не одного народу (*demos*), а різних народів (*demoi*). Тобто державні кордони, за визначенням

Д. Бохмена, не відокремлюють демократію всередині певного суспільства від демократії поза цим суспільством, не вирізняють тих, хто має нормативну владу та комунікативну свободу вимагати справедливості, від тих, хто такого не має [9].

Відомий дослідник питань глобалізації та транснаціональної демократії Д. Друзек наголошує, що в сучасному світі багато що залежить від комунікативної практики і глобальних ідей, які поширюються за допомогою медіа [11]. Тому формування та утвердження ідей транснаціональної демократії цей вчений пов'язує з *дискурсивною демократією*, що узасаджена в ідеях німецького філософа та соціолога Ю. Габермаса стосовно комунікативної дії, хоча й не заперечує впливу космополітизму, що має свою теоретичну й емпіричну нішу. У той же час Друзек упевнений, що неоконсерватори не зацікавлені у поширенні демократії понад чи крізь кордони національних держав.

Друзек звертає увагу на те, що транснаціональна демократія не є демократією виборчою, вона не інституціоналізована у певних формальних структурах чи організаціях. Натомість вона набуває форми компетентного децентралізованого контролю за змістом та важливістю глобального публічного дискурсу. На думку цього науковця, у сучасному світі важливими дискурсами виступають: «ринкова свобода», «сталий розвиток», «права людини», «ісламський радикалізм»; вони дають змогу втілювати концепцію «урядування без уряду», описану ще 1992 року [12]. За визначенням української дослідниці О. Гребіневич, транснаціональну демократію слід розглядати саме як дискурсивну, при цьому нормативним ядром легітимізації світового укладу постають права людини [2]. Відтак практично усі науковці пов'язують становлення ідей транснаціональної демократії із міжнародними соціальними рухами, у тому числі за права тих чи інших груп людей, глобальним феміністичним рухом, рухом за захист довкілля тощо.

Частина дослідників транснаціональної демократії розглядає її у контексті *плюралістичної демократії*. Так, американський дослідник міжнародних відносин Р. Кієгейн розуміє демократію на міжнародному рівні як форму «добровільного плюралізму за умов максимальної прозорості» [14, 88]. Завдяки головним принципам класичного плюралізму така демократія характеризується наголосом на політичних і громадянських правах, представництвом завдяки організованим інтересам, рівномірним розподілом влади, обмеженою державною владою та врядуванням на основі консенсусу. Фактично йдеться про формування глобального (транснаціонального) громадянського суспільства, що його, зокрема, описували український політолог В. Бебик [1], численні американські дослідники, наприклад, Д. Лезерман та Д. Веббер [10]. Водночас слід пам'ятати, що громадянське суспільство, зокрема й глобальне, також розуміють як суспільну форму дискурсивних практик (або «символічного

світу»), в основі якої нарощують значення громадянської культури населення та демократичні цінності.

Ще одні прихильники ідей транснаціональної демократії, *ліберал-інтернаціоналісти*, обстоюють побудову міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права та співпраці між державами. Вони вважають, що торгівля та міжнародна економічна взаємозалежність створять світ, у якому держави врешті-решт відімруть. Крім того, частина з них, у тому числі теоретики Д. Айкенберрі та Е.-М. Слотер, наполягають на створенні нової міжнародної організації – «ліги» демократичних країн світу, здатної просувати ліберальні ідеї на міжнародному (наднаціональному) рівні [3]. Однак ліберал-інтернаціоналісти, як відзначає український науковець Н. Латигіна [4], схильні недобачати структурну нерівність влади в глобальній системі і зокрема нерівність впливу інституцій транснаціонального громадянського суспільства та тиску глобального капіталу. На думку цієї дослідниці, обстоювання прозорості та підзвітності не достатньо для боротьби з такою нерівністю доступу і впливу.

У сучасних зарубіжних та українських джерелах дедалі більшої популярності набуває позиція британського науковця Е. Мак-Грю, висловлена у його книзі «Транснаціональна демократія: теорія та перспективи». За твердженням дослідника, ідею цієї демократії не можна витлумачити з позицій лише однієї теорії чи концепції. Вона розкривається комплексно, за допомогою описаних раніше нормативних теорій (космополітична демократія, дорадча або дискурсивна демократія, радикальна плюралістична демократія, ліберал-інтернаціоналізм). Кожна із цих теорій, на думку автора, сама по собі являє «загальний синтез нормативних аргументів, що відображають спільне розуміння головних визначальних принципів транснаціональної демократії» [5, с. 32]. Спільною ознакою перелічених теорій Мак-Грю вважає спробу надати значення, так би мовити актуалізувати повною мірою ідеї транснаціональної демократії і з'ясувати нормативні принципи, моральні ідеали та інституційні умови, які необхідні для її ефективної реалізації. Саме така спільність теорій дає підстави науковцю наголосити, що за умов сучасної глобалізації транснаціональна демократія – потрібний, бажаний і політично здійснений проект.

Ключовими суб'єктами (акторами) політики за умов транснаціональної демократії, за оцінками зарубіжних науковців, виступають:

- структури глобального чи регіонального урядування, в яких більшість належить демократичним країнам [17];
- міжнародні (наднаціональні) представницькі інституції [16];
- міжнародні організації, які стають аренами, де виражаються інтереси національних держав [13].

Цікава тенденція намітилась у Європарламенті, де з часів Маастрихтського договору формування політичних груп відбувається

не на основі національної чи національно-територіальної приналежності, а за політичними інтересами. Унаслідок такого рішення почали діяти транснаціональні партійні «клуби», частина з яких функціонують як позапарламентські міжнародні організації, що користуються спільними фінансами, бюрократичним апаратом, виборчими стратегіями. Зокрема, це партії європейських соціалістів, об'єднання ліберальних партій і об'єднання християнсько-демократичних партій [7, с. 276].

В сфері охорони громадського здоров'я, зокрема, в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, до глобалізованих суб'єктів можна віднести: ЮНЕЙДС (UNAIDS) та інші структурні підрозділи ООН, Глобальний Фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією, Світовий Банк, організації «Лікарі без кордонів», СНІД Фонду «Схід-Захід» (AFEW), Міжнародний фонд «Відродження» (фонд Д. Сороса) та допомогіві організації економічно розвинутих країн – USAID, DFID тощо. Не всі ці організації є новими політичними інституціями, створеними для протидії епідемії, для деяких з них царина ВІЛ/СНІДу стала продовженням попередньої діяльності. Ретроспективний аналіз політики цих міжнародних організацій засвідчує, що вони не лише підтримували розвиток в Україні медичних і соціальних послуг, а й вплинули на становлення громадських організацій, що надають послуги ВІЛ-позитивним людям та здійснюють профілактичну роботу, а також на розвиток активістських груп, груп взаємодопомоги та правозахисної практики. Слід нагадати, що міжнародні організації виділяють Україні суттєве фінансування, яке дорівнює чи навіть перевищує частку національних витрат на заходи протидії епідемії ВІЛ/СНІДу. Згадані міжнародні та донорські організації виступають донорськими структурами не тільки у фінансовому, а й у політичному плані, оскільки слугують носіями нових, більш демократичних моделей політичної поведінки, сприяють упровадженню ідей демократії та учасницької політичної культури, більшій прозорості та підзвітності політики охорони здоров'я. Всі вони, без винятку, обстоюють глобальну ідею захисту прав та протидіють дискримінації людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом, і представників тих груп, які мають найвищі ризики підхопити цю інфекцію.

Своєрідною точкою відліку у формуванні глобалізованого контролю в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу можна вважати 2001 рік, коли Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІДом, у якій визначені ті заходи, що мають вживатись урядами в сферах права, політики та практики, аби захистити права людини й досягнути пов'язаних з ВІЛ цілей у площині громадського здоров'я. Україна підписала цю декларацію і відтак кожні два роки, як і інші країни, змушена готувати та публікувати національною та англійською мовами звіт про виконання цієї декларації, проводити спеціальні дослідження для оцінки ефективності здійснюваних заходів

у цій сфері. Це виглядає досить інноваційно на тлі загальної практики непрозорості і непублічності української політики.

У розвиток ідей дорадчої та плюралістичної демократії 2004 року ЮНЕЙДС, яка є спеціалізованою структурою ООН, запропонувала «триєдині принципи», згідно із якими кожна країна, що має на меті забезпечення адекватної відповіді на епідемію, повинна створити: єдину національну стратегію з ВІЛ/СНІДу, що об'єднувала б усіх партнерів під національним керівництвом, єдиний національний координуючий орган, котрий би забезпечував виконання зазначеної стратегії в усіх секторах, а також єдину систему моніторингу та оцінки дієвості заходів політики. Ці принципи поступово втілюються як в Україні, так і в інших державах. З часу оголошення епідемії в нашій країні ухвалено шість національних (державних) програм протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, при чому останні з них окреслюють заходи, як державних, так і недержавних організацій, не перекладаючи боротьбу з ВІЛ/СНІДом винятково на плечі Міністерства охорони здоров'я.

Донедавна в Україні на національному рівні функціонувало кілька координаційних комітетів (при Президенті України та при Кабінеті Міністрів України, що відбивало суперечливі стосунки між різними гілками вищої влади в останні роки), в яких – на вимогу міжнародних організацій – трохи менше половини місць віддано представникам недержавних структур. Також в останні роки за ініціативою реципієнтів коштів Глобального фонду система моніторингу та оцінки заходів із протидії епідемії ВІЛ/СНІДу набула легітимного (через відповідні рішення Кабінету Міністрів та Міністерства охорони здоров'я України) та організаційно-інфраструктурного (через надання повноважень на здійснення моніторингу та оцінки спеціально створеним для цього центрам) вимірів.

Проведений аналіз засвідчує, що міжнародні організації та втілювані ними глобальні ініціативи, зокрема в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, сприяли розвиткові в Україні елементів дискурсивної демократії, коли права голосу набули ті, хто перебував у маргінальному становищі в суспільстві. Зокрема, активну роль відіграла у цьому створена 2004 року Коаліція ВІЛ-сервісних організацій, яка об'єднує 77 організацій із 22 областей України. Ця організація проголосила стратегічним напрямом своєї діяльності забезпечення рівноправної участі НДО в процесі планування, розробки, реалізації та моніторингу політики держави в подоланні епідемії ВІЛ/СНІДу та контролю туберкульозу в Україні, тобто вона здійснює функції представництва організованих інтересів, що можна вважати виявом плюралістичної демократії.

Отже, в Україні в сфері протидії соціально небезпечним хворобам спостерігаються нові зразки політичного мислення і поведінки, що стають основою для формування політичних традицій, притаманних учасницькій політичній культурі. Відбувається це переважно унаслідок

поширення в українському середовищі наднаціональних уявлень щодо соціально-політичних взаємодій у сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, інституціоналізації нових координаційних структур та системи моніторингу й оцінки заходів із протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, а також деінституціоналізації виняткової відповідальності Міністерства охорони здоров'я за всі питання охорони громадського здоров'я. Такі тенденції значною мірою обумовлені впливом глобальних структур та глобальних ініціатив.

Слід відзначити, що різні структури пропонують підходи до протидії епідемії. Так, структури ООН обстоюють позицію універсального доступу до лікування та профілактики ВІЛ, Глобальний Фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом і малярією зосереджує увагу переважно на вразливих групах, насамперед споживачах ін'єкційних наркотиків, котрі виступають рушійною силою епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні, й активно лобіює відповідні програми, що наштовхнулись на опір частини фахівців та силових структур. Світовий Банк орієнтував свою програму на цільову профілактику серед працездатного населення, передовсім, на роботу з ув'язненими. Попри окреслені відмінності діяльність цих глобальних акторів політики єднає зацікавленість у розвитку та становленні громадянського суспільства в Україні, демократизації процесів ухвалення, впровадження та оцінювання політичних рішень у сфері охорони громадського здоров'я, що можна вважати виявом транснаціональної демократії, зокрема такої її складової як плюралістична демократія.

Узагальнюючи думки, викладені в цій статті, слід звернути увагу на модерне розуміння транснаціональної демократії як демократії скрізь (понад) кордони, що набула форми неінституціоналізованого формального глобального контролю за діяльністю суверенних держав. Аналіз політичної практики, зокрема, в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні, засвідчує значний вплив глобалізованих суб'єктів політики на зміст і реалізацію конкретних заходів політики, поширення ідей плюралістичного урядування та дискурсу щодо прав людини.

Література:

1. **Бєбик В.** Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – №2. – С. 140-156.
2. **Гребіневич О. М.** Ціннісно-нормативна легітимація політичної системи: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2006. – 20 с.
3. **Каган Р.** Слово в захисту лиги демократій // STRATEGiU: Политическое Экспертное Сообщество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://strateger.net/The_case_for_a_league_of_democracies?s

=0b5e43a448643f2cd6a32ab8e2dd23df.

4. **Латигіна Н. А.** Сучасні тенденції розвитку демократії у світовому політичному просторі // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 42. (підсерія «Курасівські читання»). – С. 240-251.

5. **Мак-Грю Е.** Транснаціональна демократія: теорія та перспективи. – К.: Смолоскип, 2006. – 156 с.

6. **Палас Н.** Транснаціональна модель демократії та вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 145-150.

7. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

8. **Угрин Л., Поліщук Х.** Проблеми нівелювання демократичного ідеалу в процесі глобалізації // Вісник Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка / Серія: Міжнародні відносини. – Львів, 2004. – № 12. – С. 34-46.

9. **Bohman J.** Introducing Democracy across Borders: from dêmos to dêmoi // Ethics & Global Politics. – 2010. – Vol.3. – No. 1. – PP. 1-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.sfu.ca/coaction/index.php/egp/article/viewArticle/4849/5343>.

10. Charting Transnational Democracy: Beyond Global Arrogance/ Ed. by Leatherman J., Webber J. – US: Palgrave MacMillian, 2005. – 320 p.

11. **Dryzek J.** Transnational Democracy in an Insecure World: Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott Wardman Park, Omni Shoreham, Washington Hilton, Washington, DC, Sep 01, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.allacademic.com/meta/p39856_index.html.

12. Governance Without Government: Order and Change in World Politics // Ed. by Rosenau J. N., Czempel E.-O. – New York: Cambridge University Press, 1992. – 328p.

13. **Hirsh J.** The democratic potential of non-governmental organizations // Transnational Democracy: Political spaces and border crossing / Ed. by J. Anderson. – London: Routledge, 2002. – P. 195-214.

14. **Keohane R. O.** International Institutions: Can Interdependence Work? // Foreign Policy. – 1998. – Spring. – Issue 110. – P. 82-97.

15. **Köchler H.** The European Constitution and the imperatives of transnational democracy // Year Book of International Law and Contributors. – Singapore, 2005. – P. 88-100.

16. **McGrew A.** Democratizing global institutions: possibilities, limits and normative function // Transnational Democracy: Political spaces and border crossing / Ed. by J. Anderson. – London: Routledge, 2002. – P. 149-170.

17. Our Global Neighborhood: The Report of the Commission on Global Governance. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 432 p.

УДК 32:316.72

Засади типології національної політичної культури

Олег Рудакевич,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного
економічного університету

У статті розкрито авторські підходи до типології національної політичної культури. Визначено критерії, що відображають сутнісні риси національних спільнот та ідентифікують типологічні ознаки політичної культури. На цій основі охарактеризована українська політична культура.

Ключові слова: національна політична культура, критерії типології національної політичної культури, тип національної політичної культури.

The author's point of view towards typology of national political culture is revealed in the article. Criteria that reflect essential features of national communities and identify typological features of political culture are defined in the article. Ukrainian political culture is characterized due to these foundations.

Keywords: national political culture, criteria for typology of national political culture, type of national political culture

Важливим способом проникнення в сутність тієї чи іншої політичної культури є її типологічна ідентифікація. На вибір критеріїв типології вирішальним чином впливає специфіка політичного суб'єкта, який є творцем, носієм і користувачем політичної культури – суспільного класу, етнічної групи, нації в цілому. Однак логічно припустити, що в типології національної політичної культури доречним є використання також універсальних критеріїв розрізнення культурних феноменів, які пов'язані з сутнісними ознаками політики, суспільно-політичних станів, процесів, історичних епох тощо.

Політична наука нагромадила певний досвід обґрунтування загальних типологій політичної культури. Г. Алмонд, зокрема, використовуючи такі типологічні ознаки як історичний тип суспільства, в якому функціонує політична культура, рівень її модерності, гомогенності, конфліктності, відповідності політичному режиму та географії поширення, виокремив чотири типи політичних культур: англо-американський, континентально-європейський, тоталітарний індустріальний, доіндустріальний змішаний. Ці типи, як і обґрунтовані ним та С. Вербою парохіальний, підданський та активістський ідеальні різновиди політичних культур, поєднання яких характеризує реальне політичне життя (в тому числі у формі так званої «громадянської культури») набули нормативного характеру в політологічній літературі [5, р. 16-19; 337-374].

У. Розенбаум, творчо розвиваючи ідеї Г. Алмонда щодо політичних субкультур, виділив «фрагментовані» та «інтегровані» типи політичної культури. «Фрагментована політична культура, – зазначив він, – є культурою, в рамках якої в населення відсутня згода щодо шляхів розвитку суспільства» [7, р. 37]. Вона характерна для країн з істотним соціальним, етнонаціональним та конфесійним плюралізмом, що обумовлює конфліктність у процесі формування націй. Моделюючи політичну культуру США, Д. Елазар виокремив у її структурі індивідуалістичну, моралістичну й традиційну політичні субкультури, синтез яких і сформував політичну культуру цієї країни [6, р. 258]. Російський учений К. Гаджієв вважає доцільним виділяти, насамперед, типи політичних культур на основі розрізнення політичних режимів, що породили і забезпечують їх функціонування – ліберально-демократичну, авторитарну і тоталітарну [2, с. 84-103].

Головний недолік названих та інших загальних типологій політичної культури полягає в тому, що вони не звертають належної уваги на суто національні ознаки політико-культурних систем. Метою даної статті є обґрунтування специфічних критеріїв класифікації національних політичних культур і означення на їх основі типологічних ознак вітчизняної культури.

Для обґрунтування специфічних критеріїв типології національних політичних культур, насамперед, слід чітко визначити природу і сутність національного феномену та національної політичної культури, дати дефініцію і розробити базову модель такого типу культурних систем. Ця модель включатиме політико-культурні елементи, яким властива універсальність, тобто які притаманні кожній зі зрілих національних спільнот. Народи, які стали на шлях формування суверенних націй, включатимуть ці універсалії в свій арсенал у вигляді орієнтацій та ідеалів. Однак необхідно мати на увазі, що універсалії національної політичної культури в кожній спільноті проявлятимуться своєрідно – в національній формі. На їх зміст впливає ментальність і світогляд народу, його історична

пам'ять, політичний статус, місце і роль на міжнародній арені, геополітичні й геокультурні чинники, актуальні проблеми життєдіяльності тощо.

Нація – це соціум, у якому діалектично поєднані етнічний та політичний способи самоорганізації суспільного життя. Вона існує як суверенний народ чи такий, що прагне стати ним, розбудувавши власну державу. Національна політична культура є системою власне політичних і політизованих цінностей, а її ядром – нація як цінність, тобто спільнота, що забезпечує свободу й благополуччя своїм членам. Ця культура є інформаційно-семіотичною основою функціонування національної політичної системи, процесу її відтворення і трансформації. Вона спрямовує розвиток народу на задоволення його життєвих потреб, втілення цінностей та ідеалів, що виражені в національній ідеї.

Базова модель національної політичної культури являє собою єдність властивих нації цінності-мети, цінностей-засобів та цінностей-умов її реалізації. Базовою цінністю-метою виступає сама нація, яка забезпечує своїм членам свободу, рівність та гідний рівень життя. Цінностями-засобами національної політичної культури служить мова, система культури народу, національна самосвідомість, національна держава, політичний режим, що відповідає цілям та умовам життєдіяльності народу, політична система нації загалом. Базовими цінностями-умовами виступають національна єдність, міжетнічний та міжконфесійний мир, національна безпека, толерантні і взаємовигідні стосунки з іншими народами. Система політичних цінностей нації повинна відповідати імперативу моральності й життєвим інтересам народу, його історичним традиціям, ментальності та вимогам часу. Основні компоненти базової моделі національної політичної культури відображені в її імперативах, що обґрунтовані нами в монографії «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (2010) [3, с. 200-209].

Вищесказане, а також зміст інших сутнісних рис національних спільнот, дозволяє запропонувати такі специфічні критерії типології національної політичної культури:

- тип національної спільноти: політична культура етнічної, політичної, змішаної (етнополітичної чи політикоетнічної) нації;
- відповідність політичної культури національним потребам та інтересам: національно-адекватна політична культура, протонаціональна, квазінаціональна, ворожа (антинаціональна) політичні культури;
- стан та політичний статус нації: політична культура суверенної, усталеної нації; політична культура поневоленої нації; культура національно-визвольної боротьби; політична культура нації, що відроджується; політична культура нації, що трансформується тощо;
- співвідношення загальнонаціональних, групових та особистісних цінностей в національній політичній культурі: індивідуалістична, групоцентрична, націєцентрична політичні культури;

- тип національної самосвідомості та національної ідентичності: національна політична культура з нігілістичною, адекватною (нормальною), гіпертрофованою етнонаціональною ідентичністю;
- різновид національної ідеології, що домінує в суспільстві: національно-демократична, національно-радикальна (націоналістична), націонал-комуністична, націонал-соціалістична, ліберал-космополітична політичні культури;
- рівень етнонаціональної гомогенності або плюралізму: політична культура моноетнічної нації, переважно моноетнічної нації, нації з наявністю двох домінуючих етносів тощо;
- тип етнополітичних відносин, що домінує в національному організмі: культура національного домінування (шовіністична або імперська), національна політична культура етнотолерантного чи етноконфліктного характеру;
- цивілізаційна належність нації: національна культура західноєвропейського, східноєвропейського православного типу тощо.

Базові цінності політичної культури нації (етнічної, політичної, змішаної) відображаються в національній ідеї, яка містить настанову на формування певного типу нації й постійно актуалізує її. В Україні, наприклад, іде змагання між політичними силами, які відстоюють різні моделі модерної української нації. При цьому, у вітчизняному соціумі, в тому числі в науковому середовищі, немає єдності в розумінні сутності самого національного феномену. Автор статті відстоює точку зору, згідно з якою будь-яка нація є етнонаціональною спільнотою, яка постала і функціонує завдяки дії національного принципу – діалектичного поєднання етнічної та політичної самоорганізації соціуму [4, с. 79-120].

Особливістю політичної культури етнічної нації є те, що вона має глибоке історичне коріння, давні традиції; її основні політичні орієнтації закріплені в ментальних архетипах, а тому функціонують на глибинній підсвідомій основі. За таких умов політична культура характеризується високим рівнем гомогенності, стабільності й наступності. В її функціонуванні важливу роль відіграють політизовані елементи первинної етнічності – мова, давні традиції, релігія, історична пам'ять тощо.

Політична культура громадянської нації має ознаки, значною мірою протилежні до вищеописаних. Вона характеризується вищим рівнем раціональності, є здебільшого гетерогенною, менш стійкою, адже позбавлена тривалої історичної основи. Спільне проживання кількох етнічних груп в одному політичному союзі формує прошарок спільних (загальнонаціональних) цінностей та ідеалів, який, особливо в молодих націях, є відносно тонким. Більш помітну роль у політичній культурі громадянської нації відіграють етногрупові політичні культури, які конкурують між собою та із загальнонаціональними цінностями й орієнтаціями.

Етногромадянські нації поєднують у різному співвідношенні риси етнічної та громадянської націй та їх політичних культур. Якщо етнополітична нація сформована на основі культури автохтонного етносу, в загальнонаціональній політичній культурі домінуватимуть саме його цінності (культура титульного народу). В сучасному українському суспільстві розвиваються два основні етнополітичні процеси: відродження української етнічної нації, яка зазнала руйнації в минулі епохи, зростання самосвідомості та самоорганізація національних меншин та не менш складний процес формування модерної української нації на засадах конституційних цінностей.

Стосовно типології національної політичної культури за критерієм відповідності життєвим національним потребам, слід мати на увазі, що такі потреби мають об'єктивний характер, а їх осмислення є непростим завданням національної еліти. Підтвердженням цієї тези є змагання політичних сил вітчизняного соціуму навколо питання про вступ України в НАТО. Якщо у наших західних сусідів перемогла свідома настанова на входження в євроатлантичний альянс, що сприяло їх вступу в Євросоюз й утвердженню демократії, то в Україні нині відсутнє розуміння вигоди від такого членства.

В умовах втрати національного суверенітету іноземний політичний режим нав'язує поневоленому народу чужі його інтересам цінності та ідеали і намагається сформувати культуру, яка закріпить ці інтереси в його свідомості та поведінці. Ця культура (точніше, антикультура) певний час інерційно продовжує функціонування і після відновлення незалежності і суверенітету народу та його держави.

Протонаціональна політична культура властива націям, які стали на шлях суверенного розвитку, але ще не сформували повноцінний арсенал національної політичної культури. Серед причин такого стану, крім фактору часу, на її становлення істотно впливає недостатнє усвідомлення власних національних потреб та інтересів. У такій ситуації спостерігаються тривалі дебати не лише навколо доцільної форми державного правління, державного устрою тощо, а й щодо національної ідеї.

Квазінаціональна політична культура властива політичним силам, які реалізують цінності й настанови, що не відповідають національним прагненням, традиціям, мріям та ідеалам. Основними причинами такого явища є інерційне функціонування цінностей панівних іноземних режимів та брак досвіду врядування в умовах суверенного буття.

Очевидно, політична культура зрілої, усталеної і суверенної нації відрізняється від культури нації, що відроджується, і тим більше – від політико-культурної системи поневоленого народу. Мова йде не лише про відмінності в змісті ідеї нації та національної ідеї, а й про наявність (чи відсутність) національно свідомої еліти, сформованість і ефективність інфраструктури політичної культури, дієвих інститутів, які покликані протидіяти ворожій пропаганді.

Окремим типом є політична культура нації, що модернізується. У ній поєднуються традиційні, значною мірою архаїчні цінності та вартості модерної доби. Її характерними ознаками є також прояви амбівалентності – одночасне сповідування протилежних за змістом і спрямуванням настанов, орієнтацій та моделей поведінки. На заваді успішному формуванню модерної політичної культури стоять також некритично запозичені культурні зразки зарубіжного досвіду та непродумані, поспішні рішення владної еліти щодо засад національної політичної системи.

Розглядаючи політичні цінності як важливу складову національної політичної культури, ми обґрунтували модель її ціннісного трикутника [3, с. 293–299]. Суть ідеї в тому, що у функціонуванні національного організму певним чином поєднуються індивідуальні, групові та загальнонаціональні ціннісні орієнтації. Домінування однієї з цих груп обумовлює его-, групо- чи націєцентричний характер національної політичної культури. Групоцентрична національна політична культура має фрагментарний і поляризований характер, а націєцентрична – гомогенний та інтегрований. Важливо зазначити, що демократичність національної політичної культури завжди визначатиметься місцем і роллю у системі її цінностей прав і свобод людини й громадянина та прав етнічних (національних) меншин.

Можливість різного співвідношення парохіальної, підданської та активістської політичних культур з основними видами етнічної ідентичності – етнічною індіферентністю, позитивною (нормальною) етнічною ідентичністю та етнічною гіперідентичністю – в суспільних процесах наводить на думку про можливість кількох варіантів їх поєднання, а отже, існування відповідних типів національних політичних культур. Найбільш імовірними є типи, що поєднують: а) змішану, т. зв. «громадянську культуру», з позитивною (нормальною) етнонаціональною ідентичністю; б) активістську культуру з етнічною гіперідентичністю.

Національна політична культура значною мірою залежить також від домінуючого типу національної ідеології та її поєднання з іншими політичними доктринами: лібералізмом, консерватизмом, комунізмом, соціалізмом тощо. Оскільки крайніми полюсами національної ідеології є національна демократія та інтегральний націоналізм, резонно виділити відповідні типи національних культур. До інших ідеологічних типів національної політичної культури слід віднести націонал-комуністичний, націонал-соціалістичний та ліберал-космополітичний різновиди.

Ще одним специфічним критерієм типології національних політичних культур виступає тип держави, яка вирізняється структурою ареалів корінних етнічних територій, а також кількісним співвідношенням представників етнічних спільнот. Спираючись на дослідження з етнополітичної географії М. Дністрянського [1, с. 59–60], можна висловити думку, що окремими типами національних політичних культур є культури таких держав: моноетнічних (Норвегія, Португалія, Угорщина та ін.);

переважно моноетнічних (Білорусь, Румунія, Україна та ін.); з наявністю двох домінуючих етнічних ареалів (Бельгія, Кіпр та ін.); поліетнічних держав з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів, при кількісному переважанні одного з них (Велика Британія, Іспанія, Росія та ін.); поліетнічних держав з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів за відсутності домінуючого народу (Індія, Пакистан, Нігерія та ін.); поліетнічних держав переселенського типу з расово-змішаним населенням і порівняно великою часткою аборигенів (Болівія, Мексика, Перу та ін.); поліетнічних держав переселенського типу з расово-змішаним населенням і відносно невеликою часткою аборигенів (Австралія, Канада, США та ін.). Корінні народи, які населяють державу, та етнічні групи, що проживають на її території, володіють специфічними політичними субкультурами, які, в свою чергу, входять до складу загальної політичної культури нації і впливають на неї.

Розмаїття етнополітичних відносин породжує різні види етнополітичної культури, яка істотно впливає на загальну політичну культуру народу. Своєрідною є політична культура нації, якій властиві рівноправні й толерантні міжетнічні відносини. Конфліктний характер етнополітичних відносин також відобразиться на змісті й характері національної політичної культури. В поліетнічних країнах з панівною етнічною групою (нацією) формується політична культура етнополітичного домінування (імперська, шовіністична тощо).

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що типологія національних політичних культур, побудована на особливих рисах національних спільнот, має широкий набір критеріїв та ознак. Якщо охарактеризувати через призму цих ідентитетів сутнісні ознаки сучасної української політичної культури, то виявиться її складний, суперечливий зміст і характер. З одного боку, вона є політичною культурою української етнічної нації, що відроджується, з іншого – культурою, що нагромаджує (хоч і повільно) елементи культури української модерної нації етнополітичного типу.

Українська політична культура характеризується істотним егоїзмом та групоцентризмом, що обумовлює її фрагментарний характер і стоїть на заваді національній консолідації. Українську політичну культуру характеризує також низький загальний рівень національної самосвідомості, нігілістичний тип національної ідентичності, протиставлення і зіткнення національно-демократичної та націоналістичної ідеології з ліберально-космополітичною політичною культурою. В Україні продовжує функціонувати потужний пласт комуно-радянських, імперських поглядів та моделей поведінки; відсутня належна толерантність в етнополітичних відносинах. Існують також ознаки цивілізаційного розколу, пов'язаного з дією ментальних та історичних чинників.

Подальше дослідження засад типології національної політичної культури доцільно зосередити на теоретичному обґрунтуванні методики

цього процесу та типологічній характеристиці основних політичних субкультур українського суспільства.

Література:

1. **Дністрянський М. С.** Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія / М. С. Дністрянський. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 490 с.
2. Политическая культура: теория и национальные модели / [К. С. Гаджиев, Д. В. Гудименко, Г. В. Каменская и др.] – М.: Интерпракс, 1994. – 352 с.
3. **Рудакевич О. М.** Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. – 456 с.
4. **Рудакевич О. М.** Національний принцип: етнополітична концепція нації: монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.
5. **Almond G. A.** The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.
6. **Elazar D. J.** Cities of the Prarie: The Metroholitain Frontier and American Polities / D. J. Elazar. – N.J., 1970.
7. **Rosenbaum W. A.** Political Culture: Basic concepts in political science / W. A. Rosenbaum – N. Y.: Praeger publ., 1975. – 182 p.

УДК 32:316.72

Динаміка економічних цінностей в умовах ринкових трансформацій

Юрій Шайгородський,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті досліджується динаміка економічних цінностей в умовах сучасних ринкових трансформацій. Автор торкається проблеми ролі політичних міфів у формуванні економічної культури. Спираючись на аналіз соціологічних даних, розкривається зв'язок цінностей і ціннісних орієнтацій із рівнем економічної культури. Пропонується авторське визначення поняття „економічна культура”.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, політичний міф, економічна культура, ринкові трансформації.

The article examine the dynamics of economic values in the current conditions of market transformation. The author touches upon the problem of the role of political myths in shaping economic culture. Based on the analysis of sociological data reveals communication of values and values of the level of economic culture. The author proposes a definition of „economic culture”.

Keywords: values, value orientations, political myth, economic culture, market transformation.

Сучасний світ змінюється через динамічну трансформацію політичних, економічних, соціальних сфер життєдіяльності. В цих умовах під дією низки факторів змінюється і світосприйняття. Сутнісною характеристикою і квінтесенцією нинішнього етапу розвитку, іманентною ознакою буття, є протікання останнього під дією потужного вихору глобалізаційних змін. Перехід від закритого типу суспільства до відкритого, який стимулюється, головним чином, економічним глобалізмом, утверджує превалювання цінностей економцентризму, впливає на рівень економічної культури.

Дослідники зазначають, що характерною ознакою сьогодення є розбалансованість системи цінностей, деформація ціннісних орієнтацій особистості, моральний занепад і зниження рівня загальної культури суспільства, комерціалізація людських стосунків. З цією тезою можна погоджуватися чи заперечувати її, але не враховувати особливостей процесів, що відбуваються, залишити поза дослідницькою увагою їх вплив (взаємовплив) на формування суспільних цінностей, ціннісних орієнтацій особистості не можливо.

Процеси демократизації суспільних відносин обумовлюють переоцінку особистістю структури своїх цінностей, наповнення її новим змістом. У межах нової соціальноекономічної парадигми розвитку суспільства на перший план виходять особистісні потреби й інтереси, що стимулює як творчу активність громадян, так і сприяє абсолютизації егоцентричних настроїв, формує своєрідне поле економічної культури.

В умовах сучасних суспільних трансформацій актуалізується проблема світоглядної переоцінки цінностей, що суттєво позначається на формуванні ціннісних орієнтацій особистості, призводить до змін у суспільній свідомості та особистісному світосприйнятті. Зміни на рівні індивідуального світогляду відбиваються на політичному, економічному, соціальному житті. Це взаємообумовлений процес, коли „трансформуються політичні та економічні цілі, релігійні норми і сімейні цінності, що, в свою чергу, впливає на темпи економічного зростання, на стратегічні плани політичних партій та на перспективи демократичних інститутів” у цілому [1, с.23].

Епоха осмислення ринкових відносин в нашій державі є досить складною. Її складність обумовлена не лише економічними та організаційними труднощами, але й соціальними колізіями, що супроводжують процес становлення ринку, формування нової економічної культури. На Заході цей процес тривав кількасот років, протягом яких утвердилися законодавче поле економічного життя, норми і правила, моральні засади, які регламентували поведінку людей, формували певні особистісні риси.

Інакше розвивалась ситуація в Україні. У своїй більшості люди виявилися неготові працювати за умов, що пропонував їм ринок. Потребував він і змін норм і правил поведінки людини в нових економічних умовах, створення нових типів організації нових підходів до управління і нових критеріїв оцінки трудової діяльності, загалом – нової економічної культури. Для українського суспільства перехід від адміністративної до ринкової економіки означав докорінну зміну способу життя. Значна частина населення до цього не була готовою. Нові умови потребували підвищення кваліфікації, а досить часто і відповідної перекваліфікації, підвищення інтенсивності праці, трудової мобільності, психологічної готовності до змін. Більшістю людей болюче сприймалися приватизаційні процеси та механізми їх реалізації. Невдоволення викликали їх перші результати, що досить швидко позначилися на рівні життя різних верств і

соціальних груп. Зростала кількість людей, яким було важко адаптуватися до ринкових відносин. Це стосувалося насамперед малокваліфікованих робітників, частини службовців, працівників управлінського апарату, наукових працівників, викладачів та деяких інших категорій населення. Необхідність докорінної зміни соціальних установок дезорієнтувала частину молодих людей, життєві плани яких вибудовувались на зовсім іншому ґрунті.

Ринкова утопія, яку поділяли як пострадянські, так і неоліберальні західні ідеологи ринку, будувалась на ідеї, схожій на маоїстську міфологему „великого стрибка” (або хрущовську стратегію, яку один західний політик охарактеризував як прагнення „перестрибнути прірву за два стрибки”), що передбачала алхімічне переплавлення свинцю номенклатурно-олігархічно-тоталітарно/авторитарної державності на золото західної демократії, де двигуном для такої миттєвої трансформації мала стати ринкова економіка, доброзичлива невидима рука ринку, покликана захистити економічну сферу від надмірного державного втручання і тим самим забезпечити автономію громадянського суспільства, розірвати зачароване коло злиття суспільства і держави.

Сучасні дослідники все частіше звертаються до вивчення впливу на великі групи населення макросоціальних стресових ситуацій, соціально-політичних проблем. Розпад СРСР – яскравий приклад суспільної аномії – втрати здатності до самовідтворення структурної єдності соціальних і економічних відносин, розбалансування ціннісної структури. З одного боку, аномія – це об’єктивно існуючий в суспільстві конфлікт, з іншого – комплекс переживань, що відчують у зв’язку з цим люди як соціальні суб’єкти. Саме з трансформаційними процесами, станом суспільства пов’язується розповсюдженість і посилення депресивних станів людей, суттєвий ріст психічних розладів, що спостерігаються протягом останніх десятиліть в постсоціалістичних країнах [2].

Аномія виявляється, передусім, у падінні моралі, у втраті „еталонності” ціннісної системи старшого покоління, у неповазі до закону, у розповсюджені правопорушень, жорстокості, економічних злочинів. Зміна соціально-економічних умов призводить до того, що механізм відтворення цінностей, орієнтації на них перестає бути провідним, поступаючись місцем адаптаційним механізмам. Через адаптацію відбувається процес своєрідного пристосування до нової, у тому числі економічної реальності. Разом з тим, уже з дитинства молоді люди починають засвоювати цінності „нового” зразка, які возвеличують настанову на швидке збагачення, принижують значення професіоналізму та знань, умінь та інтелекту, корисності праці в цілому. Варто погодитись із твердженням про те, що однією з визначальних рис сучасних молодих людей є схильність до соціального утриманства, як специфічного ставлення до суспільства та інших людей, що виявляється в установках особистості („всі винні мені”) та її поведінці („вимагаюча” поведінка) [3]. Специфікою соціального

утриманства є його спрямованість на отримання максимальних вигод для себе, для реалізації власного життєзабезпечення, що досягається шляхом використання інших людей та суспільства загалом при найменших затратах і зусиллях зі свого боку.

Для наших сучасників характерною стає специфічна система життєвих переконань, яка характеризується через негативний образ соціального світу, переконаність у тому, що будь-які соціальні норми є відносними, консервативність життєвих поглядів та особливі критерії справедливого поділу. Крім того, для них більш важливими є матеріальні цінності, прагнення до матеріально забезпеченого життя, розваг, менша важливість щасливого подружнього життя, творчості та щастя інших людей, низький рівень громадської активності. Також ціннісному полю молодих людей властиві низький рівень розвитку особистісної зрілості, а саме таких її показників як децентрація, глибинність переживань, життєва філософія, толерантність, автономність та контактність; надання переваги суперницькому способу вирішення конфліктів.

За таких обставин предметом дослідження науковців різних галузей все частіше стає динаміка ціннісних змін і ціннісних орієнтацій. Важливою ознакою цих змін стала раціоналізація життєвих смислів [4]. Показником її вважається зростання частки населення, яка у вирішенні своїх проблем покладається на себе, а не на державу. Таку переорієнтацію соціологи трактують неоднозначно. Інколи це сприймається як звуження життєвого простору, зменшення індивідуальних можливостей. А іноді – і як важливий аргумент на користь доцільності особистісної інноваційної практики за умов соціально-економічної нестабільності [5, с. 41].

На динаміку ціннісних орієнтацій українських громадян неабияк вплинуло різновекторне спрямування політичного та економічного розвитку України. Задекларований європейськоінтеграційний напрям суперечливо узгоджувався з ностальгією за „соціалістичними цінностями” у масовій свідомості. Як результат, у 90-х роках XX століття відбулося становлення „подвійної інституціональної системи” з її відмітними орієнтаційними ознаками [6, с. 41–42].

Світова економічна криза, яка виникла наприкінці 2008 року і нині набирає обертів, показала утопічність ідеї невтручання демократичної держави в економіку. Банки, корпорації заволали про допомогу з боку держави, навіть про часткову націоналізацію.

Утопічність чисто ринкового проекту полягала не тільки у міфологемі надзвичайно коротких термінів трансформації (як і в будь-якому міфі, така трансформація мала бути ледве не миттєвою), не тільки в тому, що позбавлена соціально-політичної конкретики номенклатура (що на фольклорно-міфологічній шкалі розташовувалась на найнижчій позначці „зла”) мала дивовижним чином стати демократією (яка на цій же шкалі містилася на верхньому щаблі як в соціально-політичному, так і в ціннісно-етичному смислі, тобто посідати місце „добра”), але й у відомій нам з

радянських часів передумові „формування нової людини”. Розмови про формування нової універсальної людини час від часу відновлюються в сучасній Україні без аналізу політичних і економічних факторів. Як слушно зауважує М. Михальченко, „ці тези часто „не працюють” на пострадянському просторі. Наприклад, реформування економіки не супроводжується демократизацією суспільства... Економічні і політичні реформи не вдається синхронізувати, оскільки кожна з цих змін можлива тільки в тому разі, коли вже відбулася інша, тобто вони детермінують одна одну і виступають у якості власної необхідної передумови” [7, с. 35-36].

Економічна криза розвіяла пропагандистські міфи про те, що в розвинених країнах процвітає демократія і відбувається сталий економічний розвиток. Значною мірою міфами виявилися й твердження про самоорганізуючу роль ринку та про доцільність невтручання держави в економіку.

Міф про можливість швидких політичних і економічних змін, про можливість реалізації реформ протягом кількох років домінував не лише в масовій свідомості, але й в середовищі політичних і економічних еліт. Оптимістичними, принаймні щодо України, виявилися прогнози часової тривалості докорінних змін і з боку західних політологів і соціологів. Так, на думку Р. Дарендорфа, системні зміни у постсоціалістичних країнах мали відбутися протягом семи — восьми років, і їх результатом мало бути завершення становлення ліберальної демократії [8, с. 562]. Ще один досить реалістичний прогноз щодо тривалості посткомуністичних трансформацій належить З. Бжезинському. На всі фази посткомуністичної трансформації він виділяє від 9 до 30 років [9, с. 106-110].

Економічні проблеми, незбалансованість соціальної політики, посилення негативних тенденцій розвитку соціального захисту, сфери зайнятості населення, невизначеність загальних векторів соціально-політичного розвитку впливають на оцінку людей процесів і явищ, що асоціюються з економічними складовими суспільства. Ринкова „ейфорія” — відчуття піднесення, безпідставного оптимізму щодо можливостей виключно ринкового регулювання економічної сфери суспільства досить швидко минула. Домінуючою, протягом останніх років, залишається орієнтація на поєднання можливостей державного управління і ринкових механізмів господарювання. Значна кількість громадян вважає за необхідне повернення до планової економіки, основою якої є повний державний облік і контроль. Кількість прихильників „всевладдя ринку”, у порівнянні з початком 90-х років минулого століття, скоротилась (табл. 1).

Таблиця 1

Участь держави в управлінні економікою (у %)

	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Треба мінімізувати участь держави – все регулює ринок	6,5	6,1	5,7	4,7	6,6	5,3
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	46,1	45,5	46,2	49,5	49,9	48,4
Треба повернутись до до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю	29,3	31,6	29,3	29,6	28,8	31,6
Важко сказати	17,8	16,5	17,1	14,6	13,7	13,8
Не відповіли	0,3	0,3	1,8	1,6	1,0	0,8

Складено за: [10, с. 484].

Разом з тим, суттєвих змін у сприйнятті людьми інститутів ринкової економіки – приватного підприємництва і приватної власності не відбулося (табл. 2.). Більшість опитаних схвально ставиться до підприємництва, за умови ефективного контролю за цим видом економічної активності з боку держави.

Таблиця 2

Динаміка ставлення населення
до приватного підприємництва в Україні (у %)

	1992	1994	1995	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Повністю або скоріше схвалюю (сума відповідей)	52,7	33,6	40,9	46,1	45,3	51,8	48,2	47,2	54,4	53,8	53,9
Зовсім або скоріше не схвалюю (сума відповідей)	14,6	30,9	32,7	27,3	26,9	22,3	22,8	22,9	19,7	19,5	19,7

Складено за: [10, с. 482].

Наведені дані засвідчили і іншу тенденцію. Кожен п'ятий із опитаних негативно відноситься до розвитку приватного підприємництва. Разом з тим, бажаючих відкрити свою власну справу (підприємство, фермерське господарство тощо), стати приватним підприємцем, за результатами опитування, – вдвічі більше (табл. 3).

Таблиця 3

**Бажання відкрити свою власну справу
(підприємство, фермерське господарство тощо) у %**

	2004	2005	2006	2008	2010
Не бажають відкрити свою власну справу (сума відповідей ні або скоріше ні)	41,7	41,3	40,9	40,7	37,6
Бажають відкрити свою власну справу (сума відповідей так або скоріше так)	41,3	43,8	45,6	45,8	49,3

Складено за: [10, с. 485].

Очевидно можливість підприємництва у значної кількості опитаних асоціюється з певним рівнем свободи, незалежності, у меншій – з можливістю реалізації власних можливостей. Побічним свідомством такого висновку можуть слугувати результати опитування, що відображають ставлення до роботи у якості найманого працівника на приватних підприємствах (табл. 4).

Таблиця 4

**Згода працювати у приватного підприємця
(за результатами опитування, у %)**

	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Згодні працювати у приватного підприємця (сума відповідей так або скоріше так)	43,9	52,9	50,6	53,9	45,6	42,2	39,7	36,4	36,8	41,0	41,3
Не згодні працювати у приватного підприємця (сума відповідей ні або скоріше ні)	35,1	31,5	35,0	32,2	31,3	36,8	40,4	48,6	48,0	44,4	43,5

Складено за: [10, с. 484].

У масовій свідомості так само окреслюються подвійні стандарти (одночасне існування різних зразків поведінки – публічної і приватної), подвійних ринкових відносин (легальних і тіньових), подвійної моделі управління (відкритої демократичної та закритої корупційної) тощо.

Все це вкотре спонукало як самих громадян, так і дослідників до перегляду ціннісної картини та виокремлення ціннісних пріоритетів на особистісному і суспільному рівнях. Як свідчить досвід різних періодів суспільних трансформацій, сім'я і найближче оточення (друзі, знайомі) є найважливішими цінностями для дорослого населення України [11]. Саме вони є одними з визначальних факторів людського життя. Дослідження ціннісних орієнтацій населення України (у тому числі й молоді) демонструють усталену тенденцію до пріоритетності сім'ї як особистісної цінності. Це цілком зрозуміло, оскільки сім'я забезпечує базисні потреби людини. Рейтинг найважливіших складових життя (за результатами дослідження) представлено в табл. 5.

Таблиця 5

**Рейтинг найважливіших складових життя
(за результатами опитування)**

Складова	1996	1999	2006
Сім'я	86	82	91
Робота	47	60	44
Друзі, знайомі	34	39	41
Вільний час	25	24	30
Релігія	19	20	20
Можливість мати власний бізнес	13	16	20
Хобі	15	20	18
Політика	6	11	9

Складено за: [11].

Важливе місце у ціннісній системі населення, окрім родини та відносин з близькими людьми, також посідає робота, покращення власного добробуту і матеріального стану, що, в свою чергу, обумовлює формування нових моделей поведінки українства.

В контексті аналізу становлення нової системи цінностей, розвитку економічної культури громадян нашої країни, показовими є результати дослідження рівня задоволеності своєю роботою (табл. 6).

Таблиця 6

Рівень задоволення роботою (за результатами опитування)

	1992	1994	1995	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Повністю або скоріше не задоволений	23,9	23,5	22,3	23,7	26,5	22,0	22,6	17,6	18,1	19,7	17,3	15,7
Повністю або скоріше задоволений	32,4	20,8	22,6	19,1	15,2	13,5	16,8	21,9	21,7	22,6	28,8	21,9

Складено за: [10, с. 467].

Показово, що зменшується кількість не лише тих, хто повністю незадоволений своєю роботою, але й тих, хто нею задоволений. Одним з вагомих чинників незадоволення роботою є рівень матеріальних статків, що безпосередньо пов'язується з рівнем заробітної платні. Серед країн Європи, за результатами міжнародного порівняльного дослідження, Україна посідає чи не останнє місце щодо оцінки стану сімейного доходу громадян. Подані в табл. 7 дані засвідчують певні суперечності стосовно визначення роботи як основної цінності та можливості задовольнити особистісні потреби, зокрема матеріальні.

Таблиця 7

Рівень життєвого „комфарту” (за результатами міжнародного порівняльного соціологічного дослідження), у %

Країна	Дозволяє жити комфортно	Можна жити на цей дохід	Відчуваються певні труднощі	Відчуваються серйозні матеріальні труднощі
Австрія	39,3	46,8	7,9	2,7
Німеччина	28,7	52,5	13,6	3,8
Польща	5,0	53,8	35,4	5,2
Португалія	8,4	54,7	25,3	10,2
Угорщина	8,0	56,3	24,7	10,1
Україна	0,9	18,5	46,2	32,4

Складено за: [12, с. 37].

Серйозні матеріальні труднощі виводять на передній план таку модель поведінки, як прагнення будьякою ціною поліпшити свій добробут. З огляду на статус зайнятості, найбільше тих, хто обирає таку модель,

серед роботодавців – 71,4 %, серед самозайнятих – 65,2 %, серед найманих працівників – 66,2 %, серед тих, хто не працює – 59,6 %. Незалежно від віку більше половини українських громадян вважають, що в мотивації сучасної особистості переважають прагнення підвищення добробуту [13, с. 160–161]. Власне у такий спосіб українство демонструє нестабільність своїх моральних цінностей. З іншого боку, це допомагає швидше адаптуватися до ринкових умов, за яких на товар перетворюються, на жаль, моральні цінності, ідеали, переконання.

За нових ринкових умов формуються й нові моделі поведінки, на які впливають певні соціальні параметри – вік, стать, освіта, місце проживання тощо. Особливо яскраво вони проявляються в моменти погіршення економічної ситуації. Зважаючи на економічну нестабільність останніх років, такі моделі можна розглядати як сформовані стереотипи поведінки з урахуванням особистісної оцінки ситуації (табл. 8).

Таблиця 8

**Стереотипи поведінки населення
(з урахуванням особистісної оцінки ситуації), %**

Моделі поведінки	Стать		Вік		
	Чоловіки	Жінки	До 30-ти років	30-54 р.	55 р. і старші
Більше працюватимуть	29,5	26,0	35,2	34,7	13,2
Переїдуть в іншу місцевість	7,7	4,4	10,5	6,7	1,4
Виїдуть з країни	10,5	7,7	17,5	9,0	2,8
Впадуть у відчай	3,4	5,2	3,3	3,9	5,8
Протестуватимуть	16,3	12,3	11,3	15,4	13,9
Нічого не робитимуть	12,6	18,8	9,0	9,3	31,0
Не визначилися	33,4	34,4	30,3	34,1	36,3

Складено за: [13, с. 162].

Значний відсоток респондентів, які вважають прийнятною для себе першу модель (більше працюватимуть) є своєрідним підтвердженням високого ціннісного рейтингу роботи. Видається досить оптимістичною чітко окреслена тенденція, яка закріплює прямий зв'язок між кількістю та інтенсивністю трудових зусиль, з одного боку, і рівнем свого економічного (матеріального) успіху, з іншого.

Варто відзначити й важливість такої інструментальної цінності, як освіченість. По-перше, люди з вищою освітою проявляють найбільшу економічну активність. Майже 42 % саме з цієї категорії при погіршенні економічної ситуації мають намір більше працювати.

Дослідники переконані, що “всупереч поширеній думці і негараздам на ринку праці в країні існує досить тісний зв’язок між рівнем освіти та матеріальним становищем громадян” [14, с. 135].

Вважається, що з підвищенням рівня освіти зменшується ризик втрати роботи. Водночас, вища освіта є і важливим чинником конкурентоспроможності в сучасних соціально-економічних, ринкових умовах. Освіченість нині більше сприймається як товар. Крім того, рівень освіти стає показником життєвої успішності. Результати соціологічних досліджень різних років свідчать, що 37 – 51 % тих, хто вважає, що не зміг досягти успіху в житті, як на причину, вказує на те, що не одержав вищої освіти (32 %), не набув професіоналізму та високої фахової підготовки (17 %) [11, с. 10].

Відбуваються суттєві зміни, які призводять до переосмислення та переоцінки соціально-політичної, економічної, правової ситуації в країні. Доказом цього є, зокрема, різне ставлення та різні моделі економічної поведінки людей. Адже впровадження ринкових механізмів пов’язано зі зміною не лише економічних, але й всієї системи соціальних відносин. Змінюється спосіб життя людей, “параметри” їх економічної культури, і це, зазвичай, призводить до зміни ціннісних орієнтацій, мотивацій поведінки, процесу соціалізації особистості.

Сутнісні ознаки ринкових відносин – економічний лібералізм, конкуренція, прагнення до отримання прибутку – неоднозначно впливають на ціннісні орієнтації особистості. З одного боку, вони, безперечно, стимулюють ініціативу, енергію людей, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчої активності особистості. Разом з тим, не варто забувати або не звертати уваги й на інший бік впливу ринкових цінностей. Йдеться про те, що розвиток економічного лібералізму та конкуренції заради прибутку, як це проілюстровано в дослідженнях К. Хорні, Е. Фромма, Р. Мертон та ін., призводить до таких наслідків, як подвійна мораль, загальне відчуження, психічні фрустрації, неврози тощо. Цінності особистості неначе пропускаються крізь ринкове сито й набувають характеру ринкових цінностей. Не лише матеріальне, а й духовне життя суспільства та особистості вибудовуються за законами ринкових відносин і економічного обміну.

Аналіз особливостей становлення економічних цінностей, розвитку економічної культури, дозволяє нам визначити поняття „економічна культура” як процес і результат засвоєння економічних знань, навичок, формування здібностей, що регулюється цінностями і нормами. Економічні цінності орієнтують особистість у своєрідному „економічному полі” і регулюють її поведінку, виконують функції економічної соціалізації. Саме ціннісні орієнтації, які забезпечують освоєння людиною економічного простору, визначають її роль і місце в цьому просторі, є своєрідним „ядром” економічної культури особистості.

У рамках нової соціальноекономічної парадигми розвитку суспільства відбувається зміна системи суспільних цінностей і ціннісних орієнтацій особистостей. Процеси демократизації та ринкові відносини спонукають до перегляду цінностей, до побудови нової їх ієрархії. Відбувається це переосмислення, як на рівні окремих громадян, так і на рівні суспільства таких понять, як держава, економіка, свобода, гроші, особистість, демократія, право тощо. Крім того, активно переглядаються життєві стратегії, цілі та орієнтації. Масова свідомість збагачується такими цінностями, як свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнюються і, так звані, традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо.

В умовах ринкових відносин особистість змушена постійно переглядати свої ціннісні орієнтації, що посилює загрозу утворення екзистенціального вакууму. Власне ринкові відносини та пов'язані з ними цінності не можуть бути самодостатніми, тобто виступати як вищі цінності. Вони є лише засобом особистісного розвитку. Зрештою, ринкові цінності як такі, що націлені на матеріальне збагачення, є, звичайно, необхідними. Але вони мають бути допоміжними засобами для цінностей духовного розвитку особистості.

Література:

1. Башкирова Е. Лабиринты посттоталитарного сознания / Е. Башкирова, Ю. Федоров // Pro et Contra. – 1999. – Т. 4. – № 2. – С. 23-128.
2. Александровский Ю. Социальные катаклизмы и психическое здоровье / Ю. Александровский. - Наука и жизнь. – 2008. - №1. - С. 42-43.
3. Кліманська М. Б. Психологічні чинник схильності молоді до соціального утриманства : автореф. дис....канд. психол. наук : спец. 19.00.05 - Соціальна психологія, психологія соціальної роботи / Марина Борисівна Кліманська, – К., 2007. – 20 с.
4. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян / Н.И. Лапин // Социологические исследования. – 1996. – № 5. – С. 3–23.
5. Злобіна О. Особистісна складова суспільних змін: соціологічний контекст / О. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 32–45.
6. Головаха Є. Основні етапи і тенденції українського суспільства: від перебудови до „помаранчевої революції” / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32–51.
7. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.

8. **Шаповаленко М. В.** Режимные изменения и посттранзитный синдром в Украине / М. В. Шаповаленко // Развитие демократии та демократична освіта в Україні: матеріали II між нар. конф. (Одеса, 24-26 травня 2002 р.) / [укладач Л. Марголіна] ; Канад.-укр. проект „демократична освіта”, М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Одеська національна юридична академія. – К.: Ай Бі, 2003. – С.558–567.

9. **Бжезінський З.** Фази перетворень / З. Бжезінський // Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств [В. Полохало (кер. авт. колективу)]. – К.: Політична думка, 1995. – С. 104–110.

10. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [за ред. Ворони В. М., Шульги М. О.]. – К., ІС НАНУ, 2008. – 656 с.

11. **Балакірева О.** Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. Балакірева // Український соціум. – 2007. – № 2 (19). – С. 7–19.

12. **Головаха Є.** Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с.

13. **Пилипенко В.** Людина за ринкових умов: вербальна поведінка та оцінка реформ / В. Пилипенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 153–165.

14. **Лібанова Е.** Ринок праці та соціальний захист : [навч. посіб.] / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 491 с.

УДК 32:623.764

Актуальні проблеми участі України в створенні європейської протиракетної оборони

Ігор Романенко,
доктор технічних наук,
професор
Національного університету оборони України,

Федір Саганюк,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

Валерій Кулагін,
старший науковий співробітник
центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

У статті проаналізована договірно-правова база розвитку протиракетної оборони, висвітлена позиція США та Росії стосовно її створення в Європі, обґрунтовуються деякі підходи щодо участі в цьому процесі України.

Ключові слова: протиракетна оборона, НАТО, безпека.

Contractual legal basis of the development of missile defense is analysed in the article. The position of USA and Russia regarding the creation of missile defense in Europe is disclosed. Some approaches to the participation of Ukraine in this process are considered.

Keywords: missile defense, NATO, security.

НАТО запропонувало Україні вивчити можливість участі у створенні протиракетної оборони альянсу. За заявою заступника Генсека НАТО з політичних питань, НАТО хоче бачити Україну в цьому проекті.

З боку України досягнуто домовленості про створення експертної групи, яка має вивчити це питання і надати висновок, що Україна може привнести в цей процес. Саме дослідженню цієї проблеми і присвячена дана стаття.

Зазначена проблема зараз дискутується в Україні, в тому числі і в ряді ЗМІ та публікацій. Деякі погляди на цю проблему окреслені у публікаціях фахівців [1-9]. Проте суттєвих наукових обґрунтувань оптимальних шляхів та механізмів вирішення цієї проблеми з боку України з урахуванням нових безпекових реалій та її позаблоковості наведено недостатньо.

Ціль даної статті – проаналізувати договірно-правову базу цієї актуальної для України проблеми, дослідити найбільш можливі і прийнятні підходи щодо ефективного її вирішення Україною.

Договірно-правова спадщина

Україна є правонаступником Договору про обмеження систем протиракетної оборони від 26 травня 1972 року. Договір був безстроковим, але підлягав перегляду через кожні п'ять років. Він передбачав певні обмеження. Сторони Договору зобов'язувалися не створювати, не випробовувати й не розгортати системи (компоненти) ПРО морського, повітряного, космічного або мобільно-наземного базування [1]. На цій підставі Україна до певного часу брала участь у системі попередження про ракетний напад (СПРН).

13 грудня 2001 року США вийшли із цього Договору, а через рік, тобто 17 грудня 2002 року розпочали активне розгортання власної системи протиракетної оборони.

26 вересня 1997 року США, Велика Британія, Росія та Україна підписали «Меморандум про правонаступництво за Договором щодо ПРО». А у січні 2001 року він ратифікований Верховною Радою України, однак так і не встиг побачити світ, оскільки утратив чинність внаслідок того, що США в односторонньому порядку вийшли з нього.

Нині тривають активні дискусії й певні дії з приводу можливого розгортання так званого «третього операційного району» наземного бойового сегмента Національної протиракетної оборони США на території Чехії та Польщі.

Системи загальносвітової та європейської безпеки, які сформувалися в роки блокового протистояння, зазнали істотних змін. У зв'язку з цим напрацьована раніше договірна база із контролю над озброєннями втратила свою актуальність. Тому більшість розвинених країн світу почала на свій розсуд формувати нові архітектури безпеки, зокрема на європейському континенті.

Роль США в даному процесі

Недавно агентство Міністерства оборони США оголосило про чергові випробування американського мобільного комплексу ПРО THAAD.

Всього з листопада 2005 року в рамках програми розробки мобільного протиракетного комплексу США здійснено 11 пусків. Черговий запуск запланований на поточний рік.

Комплекс ТНААД є важливою складовою частиною створюваної багаторівневої системи ПРО США (BMDS). ТНААД призначений для оборони військ, населених пунктів та особливо важливих об'єктів від оперативно-тактичних і балістичних ракет середньої дальності. Агентство по ПРО МО США розробляє цю систему для захисту об'єктів на території країни від балістичних ракет усіх діапазонів на всіх ділянках траєкторії. Комплекс має забезпечувати захист від перспективних керованих гіперзвукових ударних систем. Згідно з концепцією бойового застосування, комплекс ТНААД має зайняти проміжне положення між ракетними комплексами морського базування «Іджіс» / «Стандарт-3» «Блок-1А» і ЗРК «Петріот» РАС-3. Як система вищого ешелону, ТНААД забезпечить поразку ракет супротивника з більшою ймовірністю, на більшій висоті і дальності, ніж системи нижчого ешелону «Петріот», що є на озброєнні.

Двоступінчаті ракети-перехоплювачі, вага кожної з яких становить 630 кг, оснащені кінетичною боеголовкою, що забезпечує поразку методом прямого удару, і є єдиною системою озброєння, здатною здійснювати перехоплення балістичних ракет, як у космічному просторі, так і в атмосфері.

Контракт на виробництво перших систем ТНААД було укладено з «Локхід Мартін» у січні 2006 року. Угода включає постачання двох батарей ТНААД у складі 48 ракет-перехоплювачів, шести пускових установок, двох блоків зв'язку й управління пуском, допоміжного обладнання та запчастин загальною вартістю 619 179 000 дол.

Першу батарею «Альфа» комплексів ТНААД США сформували ще в травні 2008 року у Форті Блісс (штат Техас) [2].

У січні 2007 року заступник глави американського Агентства з ПРО бригадний генерал Д. О'Райлі підтвердив, що США вивчає можливість співробітництва з Україною в рамках програми створення системи ПРО. Він повідомив, що Україна зацікавлена в цій програмі й зверталась до США стосовно можливості такого співробітництва, тому що Україна досвідчена у сфері ракетних технологій. За доповіддю МО США Сенату Україна віднесена до категорії країн, з якими США «здійснюють переговори або працюють у галузі технологій».

24 лютого 2011 року Генсек НАТО Расмуссен нагадав, що на саміті в Лісабоні (Португалія) до співробітництва в цьому проєкті запрошена й Росія.

Позиція Росії

На саміті в Лісабоні НАТО і Російська Федерація не домовилися про співпрацю у сфері протиракетної оборони. Росія заявила, що чекає від партнерів по НАТО прямої і недвозначної відповіді де вони бачать місце

Росії у системі європейської ПРО, а якщо не домовиться з альянсом про співпрацю, то буде змушена прийняти рішення з розміщення ударного ядерного ракетного угруповання.

Росія приступила до експертного аналізу висунутої на Лісабонському саміті ініціативи про секторальний підхід до побудови євроПРО. Вона впевнена, що проект євроПРО може відбутися тільки за її участю, бо без участі РФ – це не євроПРО, а ПРО НАТО в Європі. Водночас Росія інтенсивно розпочала створювати власну систему ПРО. До 2012 року планується створити систему повітряно-космічної оборони РФ (ПКО).

Однією з найважливіших складових єдиної системи ПКО РФ стануть війська ППО Сухопутних військ, вирішуючи у взаємодії з іншими структурними елементами ПКО завдання протиповітряної і нестратегічної протиракетної оборони об'єктів інфраструктури держави, угруповань військ (сил) і об'єктів ЗС. Особлива роль і значення з'єднань і частин військової ППО в системі ВКО визначається їх високою мобільністю, що дозволяє оперативно переносити зусилля на загрозові напрямки, що дуже важливо з урахуванням просторів країни і динаміки сучасних військових конфліктів.

Військова ППО Сухопутних військ включає зенітні ракетні, зенітні ракетно-артилерійські, зенітні артилерійські та радіотехнічні з'єднання, частини і підрозділи. У рамках переходу армії до перспективного обрису всі вони переведені у категорію постійної готовності. На їх озброєнні знаходяться такі ефективні мобільні засоби ППО як С-300В, Бук-М2, Панцир-С1, Тор-М2У, Тунгуска, Стріла-10М, Шилка, а також сучасні комплекси засобів автоматизації і радіолокаційні станції. Багато із них за бойовими властивостями перевершують зарубіжні аналоги [3].

У перспективі планується переозброєння полку зенітно-ракетних військ на Далекому Сході комплексом (ЗРС) С-400 «Тріумф», у Санкт-Петербурзі – комплексами С-300. На Курилах з'єднання розгорнуть комплекс ЗРК «Бук». Небо Москви захищатимуть чотири полки ЗРК С-400.

Росія також почала виробництво дослідних зразків перспективної системи протиракетної оборони, частина з яких вже проходять випробування на полігоні Сари-Шаган в Казахстані.

У липні 2010 року головнокомандувач ВПС Росії заявив, що РФ почала створювати нову зенітну ракетну систему С-500 концерном ППО «Алмаз-Антей». Вона стане основним компонентом протиракетної оборони Росії. При цьому, як заявив головнокомандувач РФ, російська ПРО матиме мало спільного з аналогічною системою, що створюється в США. Очікується, що перші комплекси С-500 будуть прийняті на озброєння РФ у 2015 році.

Одночасно Росія планує нарощувати можливості наземного і космічного ешелонів Системи попередження про ракетний напад (СПРН) за рахунок додавання до неї елементів нового покоління. Основним напрямом розвитку СПРН є розгортання на території Росії радіолокаційних станцій модульного типу.

На сьогодні Росія створила і поставила на чергування першу РЛС «Воронеж-М» у Ленінградській області. Друга РЛС дальнього виявлення дециметрового діапазону хвиль «Вороніж-ДМ» будується в районі Армавіра. Зараз ведеться її дослідна експлуатація спільно з фахівцями заводу-виробника. Обидві станції за своїми технічними характеристиками перевершують РЛС попереднього покоління – «Дніпро», «Дар'ял» та «Волга».

Найближчими роками усі застарілі РЛС у СПРН планується замінити новими радіолокаційними станціями, що забезпечують спостереження за повітряним простором на дальності понад 6 тисяч кілометрів. Крім цього планується розвиток космічного ешелону СПРН.

РЛС «Вороніж-М» була створена ще в 2005 році і заступила на дослідно-бойове чергування наприкінці 2006 року. На бойове чергування станція була поставлена в 2009 році. Ця РЛС розташована на території військової частини 73845 в селищі Лехтусі Ленінградської області. Армавірська РЛС перебуває в дослідній експлуатації ще з лютого 2009 року.

Високий ступінь заводської готовності нових РЛС дозволяє оперативно розгортати їх на новому місці або за потреби швидко змінювати місце розташування.

Будівництво для розгортання нових радіолокаційних станцій високої заводської готовності, які повинні увійти до Системи попередження про ракетний напад, йде за графіком. Зокрема, РЛС в Калінінградській області вже працює, хоча її будівництво ще ведеться, а під Іркутськом ведеться монтаж ще однієї РЛС [3].

7 грудня 2010 президент Росії доручив об'єднати всі системи ППО і ПРО та системи попередження про ракетний напад під управлінням єдиного стратегічного командування. За словами начальника Генштабу Росії, об'єднана система дозволить Росії отримати «парасольку», яка закриє її від «ударів балістичних ракет та середньої дальності, крилатих ракет повітряного, морського та наземного базування, у тому числі з гранично малих висот, у будь-який час і в будь-якій обстановці».

Формат можливої участі України у створенні європейської ПРО

24 лютого 2011 року в Україні Генсек НАТО запросив усіх партнерів в Євроатлантичному регіоні приєднатися до процесу створення європейської протиракетної оборони. Генсек наголосив, що НАТО ухвалило рішення щодо розроблення ПРО на базі альянсу і прийняло рішення запросити до цього процесу усіх партнерів Євроатлантичного регіону і Росію. Україні запропоновано вивчити можливість участі у створенні протиракетної оборони альянсу. З боку України досягнуто домовленості про створення експертної групи, що проведе «експертні консультації», результатом чого може стати висновок, що Україна може привнести в цей процес [4, 5].

Раніше Міністр закордонних справ України заявив, що Україна буде готова взяти участь у створенні європейської протиракетної оборони,

якщо США і Росія між собою домовляться. Він нагадав, що в Україні є два об'єкти, які можуть використовуватися для потреб ПРО, успадкованих від колишнього СРСР: один у м. Севастополі та інший у м. Мукачевому. Українські радіолокаційні станції з лютого 2008 р. припинили передачу інформації в Росію у зв'язку з денонсацією відповідної двосторонньої угоди.

Україні від СРСР залишилися дві станції попередження про ракетний напад, які у подальшому були передані до ІКАО. З часом вони припинили функціонування й очікують своєї остаточної участі.

Україні варто врахувати і те, що ще у 2009 році Президент США Барак Обама оголосив про перегляд підходів до розміщення елементів системи ПРО в Європі й планується розмістити її елементи на півдні та на півночі континенту на кораблях. За розрахунками фахівців, потенційні траєкторії польотів іранських балістичних ракет, націлених на Європу, про які часто йдеться у заявах політиків США, мають проходити саме акваторією Чорного моря. А відповідно до конвенції Монтре з 1936 року кораблі країн нечорноморського басейну не можуть постійно перебувати в цій акваторії. Їм визначено такий термін перебування – три тижні, чим Україні доцільно скористатися для посилення участі у ПРО.

Разом з тим видно, що питання про участь України у створенні європейської системи ПРО порушується в основному з урахуванням її геополітичного положення. Тому формування власної системи ПРО чи участь у створенні європейської системи ПРО стає важливою складовою національної безпеки України. У зв'язку з цим постає питання – яку систему чи структури ПРО може мати Україна?

По-перше, інформаційну, яка базуватиметься на сукупності модернізованих РЛС та РТС. Перспективним може бути і повернення до ідеї розгортання в Україні системи дальнього радіолокаційного виявлення типу «Хоккей», яка може базуватися на літаках АН-74, АН-148 тощо. Інформація про ракетний напад противника може надаватися цими засобами на АСУ ЗС України.

У зв'язку з наведеним, на думку експертів, співробітництво США з Україною може здійснюватися також в галузі залучення української промисловості до виконання підрядних робіт із протиракетної оборони або у використанні українських радіолокаційних станцій.

По-друге, залучення до цієї системи певних засобів ураження у якості яких можуть бути модернізовані до протиракетних спроможностей зенітно-ракетні та авіаційні комплекси.

По-третє, переорієнтація вітчизняного ОПК за сприяння інших учасників ПРО для вирішення означеної проблеми у воєнно-технічному плані.

На думку фахівців, з цього питання не зашкодили б і переговори про потенційний внесок європейських учасників НАТО в уже наявні спільні надбання. Тим паче що в активі є і досвід спільних проектів зі США

та Росією, у тому ж таки «Морському старті» (Sea Launch). Експерти переконують про можливість створення спільної системи обміну інформацією, отриманою від наземних і космічних засобів попередження. Загалом, реалізація такого проекту дала б суттєву перспективу цілому ряду підприємств українського ОПК, які могли б брати участь у модернізації згаданої платформи, починаючи з постачання засобів гідролокації до створення морської версії системи пасивної радіоелектронної розвідки типу «Кольчуга» [6].

Тут варто зважити і на те, що до недавнього часу згідно з угодою між Україною і Російською Федерацією, в Україні, у Береговому, поблизу міста Мукачєвого, Космічні війська збройних сил Росії мали окремий вузол радіотехнічної розвідки, РЛС «Дніпро» системи попередження про ракетний напад (СПРН) та контролю космічного простору (СККП). Цей об'єкт доглядали військовослужбовці 1 дивізії протиракетного нападу, яка входила до складу 3 армії ракетно-космічної оборони Росії. Вона ж відповідала за роботу Окремого радіотехнічного вузла ракетної оборони-4 та РЛС «Дніпро» і СККП у містечку Миколаївка на західному побережжі Криму. Інформація цих станцій передавалася на центральний командний пункт ракетно-космічної оборони, що знаходився у підмосковному м. Солнечногорську.

У подальшому, у зв'язку з активізацією Україною інтеграційних процесів щодо вступу до НАТО та невизначеністю власної позиції стосовно розташування третього позиційного району американської ПРО в Європі, на початку 2008 року Росія ухвалила Закон «Про денонсацію угоди між урядами Російської Федерації та України про засоби систем попередження щодо ракетного нападу й контролю космічного простору».

Офіційне трактування такого кроку обґрунтовувалося тим, що технічні ресурси радіолокаційних станцій були вичерпані ще в 2005 році і їх внесок у вирішення поставлених завдань став мінімальним, а Україна практично самоусунулася від виконання своїх обов'язків з підтримання постійної бойової готовності радіолокаційних вузлів на своїй території. У ситуації, яка склалася, російська сторона вирішила доцільним відмовитися від використання цих вузлів [7].

Разом з тим Росія виявляла намір модернізувати згадані вище українські РЛС, але цей задум з різних причин не був здійснений. Зараз, на думку фахівців, з причини виводу з ладу ряду блоків і механізмів цих РЛС така модернізація є проблематичною.

У нинішній ситуації, що склалася, оскільки Україна перебуває в силових полях Заходу та Сходу, будь-яке протистояння між США і РФ може викликати небезпеку виникнення ситуацій, у яких наша держава може перетворитися на театр воєнних дій. Саме тому надзвичайно важливим є питання, як повинна реагувати Україна на нові ініціативи США, тобто Україні вкрай необхідно сформулювати свою позицію стосовно розгортання елементів системи ПРО США на європейському континенті.

Висновки та пропозиції

На початку ХХІ століття США зробили чергову спробу створити стратегічну протиракетну оборону. Ця спроба породила багато негативних проблем, передусім політичного характеру, усунути які на цей час неможливо. Практична реалізація планів щодо створення третього позиційного району американської ПРО на європейському континенті багато в чому залежить від досягнення певних домовленостей із Росією.

Україна з розумінням ставилася і ставиться до будь-яких новацій, спрямованих на зміцнення стратегічної стабільності у світі і сприяє активізації переговорних процесів у цих напрямках. У той же час вона дотримується думки, що існування Договору щодо ПРО 1972 року залишається умовою для існування інших домовленостей в області контролю над озброєннями.

Питання прийняття рішення щодо участі України в процесі розгортання ПРО в Європі принципово важливі, оскільки відповідають її геополітичній ролі. Розміщення системи ПРО в Східній Європі має певну вигоду для України в тому сенсі, що в цьому проекті може бути використаний наявний її технологічний потенціал. З 2005 року триває ґрунтовне вивчення такої можливості. Можливий шлях участі України в системі ПРО – ракетносії й системи керування космічного базування. Однак тут існує й перешкода, яка полягає в тому, що нині участь українських підприємств у роботі над системами ПРО унеможливлена українсько-російською угодою про військово-технічне співробітництво і заборобою передачі спільної для обох сторін секретної інформації.

З урахуванням наведеного, українські фахівці в галузі військового кораблебудування вбачають суттєву можливість розширення функціонування платформи «Морський старт» (Sea Launch), а також можливого розміщення морської протиракетної платформи в Чорному морі на базі недобудованого ракетного крейсера «Москва». За ціною це питання може бути вигіднішим, ніж будівництво нової морської платформи. Звісно, тут особливої актуальності набуває залучення до проекту країн НАТО і Росії [8].

Україні також варто залучити вітчизняні станції раннього попередження про ракетний напад до забезпечення необхідною інформацією країн НАТО, які будуватимуть європейську протиракетну оборону. Тим більше, що Росія, аби уникнути залежності від об'єктів, розташованих поряд з її національними кордонами, розпочала створення власних таких станцій.

Тут може йтися про модернізацію СПРН у Севастополі. Проект використання взаємозалежної системи радарів, розмішених у Росії, Азербайджані та в Україні, уже був запропонований Росією ще у 2007 році, але не прийнятий тоді адміністрацією США.

Разом з тим потрібно враховувати і те, що елементи ПРО інших держав згідно з Конституцією України не можуть бути розміщені на території України. Головне в цій ситуації – не дозволити перетворити Україну

на полігон для з'ясування стосунків між США, Росією та Західною Європою. Однак, перебуваючи «на лінії вогню», Україні рано чи пізно все-таки доведеться визначитися, під чиєю «протиракетною парасолькою» перебувати [9].

З метою вирішення зазначеної у статті проблеми необхідно більш детально дослідити її і вивчити з урахуванням позаблокового статусу та сучасних керівних офіційних поглядів України, які будуть викладені в оновленій Стратегії національної безпеки України та Воєнній доктрині України, можливо шляхом проведення ґрунтовних науково-дослідних робіт.

Література:

1. Збірник діючих договорів, угод і конвенцій, укладених СРСР з іноземними державами. Вип. XXVIII. – М.: 1974. – С. 31-35.
2. США випробували комплекс протидії ракетної оборони THAAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ropnano.ru/news/index.php?task=view&id=701>.
3. Військова ППО увійде в створювану ВКО, повідомляє Міноборони РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://army.lv/ru/s-300v/2801/28046>.
4. НАТО за участь України в розвитку системи протиракетної оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://un.ua/ukr/article/314806.html?TV_iframe=true&height=650&width=500.
5. НАТО запропонувало Україні долучитися до системи ПРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2011/02/24/274142>.
6. **Бадрак В.** Новий погляд на протиракетну оборону. Гімнастична стратегія [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня.

УДК 327(44)

Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі

Валерія Авраменко,
здобувач кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті розглядається особлива позиція Французької Республіки щодо НАТО та її вплив на європейські країни від часів Міттерана до наших днів.

Ключові слова: Франція, НАТО, зовнішня політика.

This article concerns a particular position of France Republic in question of NATO and its influence on European countries from the time of Mitteran to nowadays.

Keywords: France, NATO, foreign policy.

Пошуки відповідей на виклики глобалізованого світу початку ХХІ століття визначають еволюцію економіки, суспільства, державних інститутів, зовнішньої політики кожної країни. Крах біполярної системи поставив під питання зовнішньополітичну концепцію Франції, основи якої були закладені генералом де Голлем та зберігалися тією чи іншою мірою при усіх його наступниках. Основою цієї концепції була ідея «величі». Французькі лідери, реально оцінюючи міжнародну ситуацію, розуміли, що конкурувати зі США та СРСР і в подальшому з Росією самотужки Франція уже не в змозі. Проте відмовлятися від ролі світового лідера французи також не збиралися. Свою роль, велич та міць президенти П'ятої республіки вбачали у створенні єдиної, сильної, об'єднаної Європи.

Серед дослідників зовнішньополітичного курсу загалом та північноатлантичної політики Франції зокрема варто виділити А. Каспі, Б. Мотфферранда, В. Горбуліна, Ж. Б. Дюрозеля, О. Тумаркіна, Д. Муазі, П. Гербе, К. Дурандін, К. Сівкова, Б. д'Абовілля, Ф. Бозо.

Метою дослідження є аналіз зовнішньополітичного курсу країни в контексті північноатлантичної політики за президентства Ф. Міттерана, Ж. Ширака і Н. Саркозі, а також розгляд процесу реінтеграції Французької Республіки до військової структури НАТО.

За час першого семирічного президентства Франсуа Міттерана (1981-1987) відносини між Францією та Росією дещо погіршилися. Підставою стало введення військ у Афганістан, події у Польщі та розгортання нових радянських ракет середньої дальності. Однак головною причиною дистанціювання від СРСР було прагнення першого президента-соціаліста П'ятої республіки не втратити довіру США та ФРН, які не дуже зраділи приходу до влади у Франції союзу лівих сил за участі комуністів в уряді.

Наприкінці 80-х ситуація почала змінюватися головним чином через політичні процеси в країнах Центральної та Східної Європи, пов'язані з перебудовою та гласністю в СРСР. Відкритість на Схід стала головним пріоритетом для другого президентства Міттерана.

На початку 90-х років перед Францією постали принципово нові проблеми міжнародного характеру, пов'язані з об'єднанням Німеччини. У зв'язку із розпадом СРСР відбулися докорінні зміни у відносинах між Заходом і Сходом, де Франція займала особливе місце. Нарешті конфлікт у Перській затоці виявив претензії США на одноосібне світове лідерство, ускладнивши політику Франції стосовно арабських держав. Проте на той період найголовнішою проблемою Франсуа Міттеран визначив об'єднання Німеччини. Спільна діяльність Ф. Міттерана та канцлера ФРН Г. Коля зіграла історичну роль. Головними досягненнями Міттерана у процесі об'єднання Німеччини можна вважати непорушність кордонів по Одру-Нейсе, підтримка з боку Німеччини французької ініціативи нового прориву у справі європейської інтеграції – введення єдиної європейської валюти та перехід від економічного об'єднання до політичного союзу. Маастрихтський договір від 7 лютого 1992 року справедливо називають творінням Міттерана та Коля. Таким чином прагнення до створення єдиної Європи на противагу потужності та впливовості США на світовій арені почали втілюватися у життя [1].

Припинення протистояння часів «холодної війни» Ф. Міттеран вдало використав для висунення ідеї, котра цілком логічно вписувалася в традиційну французьку домінанту щодо посилення європейської стратегічної автономності. Пропозиція створити європейську конфедерацію з політико-юридичним підґрунтям мала на меті заснувати структуру, де б усі європейські країни сприймалися за принципом рівності.

Спонукальним мотивом прихильного ставлення Франції до Росії в питанні розширення НАТО, крім бажання не загострювати взаємин із нею, було також прагнення дещо загальмувати вступ нових членів до НАТО, принаймні допоки не активізується реформування цієї організації у напрямку посилення в ній ваги європейців, бо саме зміцнення ролі європейців у НАТО було пріоритетним для Франції.

Усвідомлюючи необхідність тримати курс, заданий попередником, Жак Ширак виділив позицію своєї країни на користь міжнародного права з метою підтримати дипломатичний вплив Франції у світі. З моменту свого обрання президентом Республіки він оголошує, що призначення Франції – знову стати «маяком для всіх народів світу». П'ятий президент П'ятої республіки виконував свої функції в контексті американського унілатералізму, помірною за президентства Біла Клінтона (1993-2001) та абсолютною після теракту 11 вересня 2001 року, коли президентом США було обрано Джорджа Вальтера Буша [2].

Першою важливою міжнародною акцією Ж. Ширака стало поновлення влітку 1995 року французьких підземних ядерних випробовувань на атоллі Муруроа в Тихому океані. Не зважаючи на заперечення держав тихоокеанського регіону та світової спільноти, президент Франції заявив, що його країна має завершити серію робіт щодо модернізації атомної зброї, для чого їй необхідно провести ще декілька експериментальних вибухів. На початку 1996 року Ж. Ширак оголосив про завершення випробувань.

Франція продовжувала брати активну участь у процесі євроінтеграції. Разом із іншими країнами Європейського Союзу вона підписала у жовтні 1997 року Амстердамський договір, що доповнював Маастрихтський документ. Він передбачав розширення повноважень та зміцнення ролі Європейського парламенту і подальший розвиток співробітництва країн, що входять до ЄС, у зовнішній, оборонній та кримінально-правовій галузях.

У другій половині 90-х років продовжувалося зближення Франції з США. По суті, розпочався процес інтеграції військових сил країни до структур НАТО. Франція брала участь у військовій операції держав Північноатлантичного блоку у Косово в 1999 році, підтримала військову присутність США в Афганістані у 2001-2002 роках.

З приходом до влади президента Ширака Франція зробила кілька кроків з нормалізації відносин з НАТО і повернення до цієї організації. На початку грудня 1995 р. було оголошено про три ініціативи в цьому напрямку: французький міністр оборони повинен був регулярно брати участь у заходах, що проводяться НАТО, разом зі своїми колегами; Франція знову повинна була зайняти своє місце у Військовому комітеті; вона мала намір покращувати робочі відносини зі штаб-квартирою Верховного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі і з командуваннями, підпорядкованими організації. Французьке керівництво заявило про свій намір брати участь у роботі з оновлення альянсу і вирішення проблем гармонізації дій ЗСЄ і НАТО.

Задум Парижа полягав не в тому, щоб зовсім витіснити американців з Європи, а в тому, щоб європейці могли колективно проявляти себе і відстоювати свої погляди в рамках НАТО шляхом створення всередині блоку «європейської компоненти». Ж. Ширак запропонував американцям передати командування силами НАТО в Середземномор'ї європейцям при збереженні ними спільного стратегічного командування Європою та

Атлантикою. Проте Сполучені Штати не погодилися під приводом того, що Середземномор'я і Близький Схід входять у зону їх інтересів. У результаті французи призупинили реінтеграцію у військову організацію альянсу [3].

У травні 2007 року, коли Ніколя Саркозі був обраний президентом Франції, багатьом експертам та політичним спостерігачам здавалося, що передвиборча риторика не буде мати нічого спільного з майбутньою діяльністю на посту глави держави. Проте вже у листопаді 2007 року в ході візиту до Вашингтону французький президент оголосив нові зовнішньополітичні пріоритети своєї країни, які означали кардинальну зміну курсу зовнішньої політики Франції. Нові атлантичні пріоритети Парижу означали тотальний розрив з традиційною «голлістською» концепцією попередніх президентів. Замість трикутника Франція – Німеччина – Росія Н. Саркозі ініціював формування нової геополітичної конфігурації Париж – Вашингтон – Лондон. У січні 2008 року президент Франції виступив з ініціативою створення англо-французького військового союзу, аргументувавши свою пропозицію наявністю у двох європейських країн запасів ядерної зброї.

Головним напрямком зовнішньополітичного курсу Саркозі залишився північноамериканський. На відміну від своїх попередників Ніколя Саркозі виступив за повний перегляд принципів відносин зі США. Він виступає за підвищення значення ціннісної спільності двох країн, наголошує на необхідності спільного розгляду цілей та прагнень на світовій арені, тіснішого об'єднання західної півкулі, що означає активну взаємодію європейських країн і США. На саміті НАТО в Бухаресті Н. Саркозі підтримав розгортання елементів системи ПРО в Європі, визнаючи зростаючу загрозу розповсюдження ракетних технологій [4].

11 березня 2009 року Президент Франції Ніколя Саркозі під час конференції «Франція, європейська оборона і НАТО у XXI столітті» в Парижі проголосив про відновлення участі Франції у військових структурах Альянсу Північно-Атлантичного Договору. Це рішення не стало спонтанним і неочікуваним. Воно було заплановане ще минулого року, оголошене під час проведення Бухарестського саміту НАТО та підтверджене під час Мюнхенської конференції.

Франція фактично мала своїх представників у всіх органах НАТО, за винятком двох спеціалізованих інституцій: Комітету оборонного планування і Групи ядерного планування. А повна реінтеграція надає їй можливості брати участь у процесах військового планування, впливати на оборонні плани, брати участь у визначенні нових завдань НАТО, впливати на співробітництво і взаємодоповнюваність між ЄС і НАТО, робити вклад у визначення потреб в можливостях країн-членів НАТО на середньострокові і довгострокові періоди, брати участь у плануванні всіх без винятку сценаріїв врегулювання криз та в роботі Союзницького командування трансформації і Союзницького командування операціями [5].

Головною умовою Єлисейського палацу на переговорах щодо повернення у військовій структурі Північноатлантичного альянсу було призначення французького представника на одну з двох ключових військових посад цього військово-політичного блоку, а саме – на посаду начальника Стратегічного командування ОЗС НАТО з питань трансформації, штаб-квартира якого розташована в Норфолку (американський штат Вірджинія). За інформацією французької преси, така домовленість була досягнута між США та Францією. Крім цієї посади французьким генералам надали ще й керівництво постійним Об'єднаним Штабом об'єднаних сил НАТО в Лісабоні [4].

4 лютого 2009 року президент Франції Н. Саркозі та федеральний канцлер ФРН А. Меркель опублікували у газеті Le Monde спільну статтю під назвою «Безпека – наша спільна місія», в якій викладено основні ідеї спільного франко-німецького бачення майбутнього Альянсу та всього комплексу трансатлантичних відносин. Резонанс статті підсилено очевидними концептуальними змінами у зовнішній політиці США з приходом до влади Президента Обами [6].

Стаття містить основні елементи, які визначатимуть підходи Франції та ФРН до системи європейської безпеки в найближчому майбутньому, а саме: визнається складність стратегічної обстановки та визначається основне коло загроз, до якого входять конфлікт на Кавказі (перший збройний конфлікт в Європі у XXI ст.), подальша невизначеність на Близькому Сході, ядерна програма Ірану, міжнародний тероризм, конфлікти в Африці, а також світова фінансова криза. В цих умовах, на думку авторів статті, необхідно продемонструвати єдність і ширше розуміння проблематики міжнародної безпеки – розуміння, яке виходило б за рамки військової сфери. Автори переконані в тому, що подальше поглиблення франко-німецького партнерства є шляхом до посилення ролі Європейського Союзу у підтриманні безпеки в Європі та світі. Вони підкреслюють неефективність односторонніх рішень і дій та закликають до «духу партнерства» у трансатлантичних відносинах. Н. Саркозі та А. Меркель констатують, що стратегічне партнерство між НАТО та ЄС «не виправдовує сподівань», у першу чергу завдяки протиріччям між «деякими країнами» і заклик до перебудови відносин із Росією з метою ширшого залучення її до розв'язання проблем європейської безпеки. Також вони наголошують, що будь-яке розширення НАТО має сприяти загальним інтересам європейської системи безпеки, невід'ємною частиною якої є Росія. Лідери двох держав висловили прагнення зміцнювати режими контролю над озброєнням, особливо режим нерозповсюдження ядерної зброї та режим, запроваджений Договором про звичайні збройні сили в Європі.

Характеризуючи статтю в цілому, можна сказати, що вона є закликком до перенесення центру тяжіння прийняття політичних рішень стосовно європейської безпеки до Європи, активного залучення Росії до цього

процесу та корекції курсу НАТО з урахуванням нової стратегічної обстановки [7].

У французькому місті Довіль 18-19 жовтня 2010 року відбулася зустріч президента Росії Д. Медведева з президентом Франції Н. Саркозі та Федеральним канцлером Німеччини А. Меркель [8]. Зустріч у даному форматі відбулася після великої перерви – востаннє керівники Франції, Німеччини та Росії спеціально з'їжджалися на зустріч під Парижем у 2006 році.

Сторони в тристоронньому форматі провели поглиблений обмін думками про шляхи розвитку партнерства у формуванні загальноєвропейського простору безпеки і співпраці, а також про спільні виклики в цій сфері та вдосконалення механізмів реагування на них. Тема майбутньої архітектури європейської безпеки на саміті обговорювалася, але нові ініціативи президента Франції в розгорнутому вигляді не прозвучали [9].

Ніколя Саркозі залишається послідовним у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Під час візиту у посольство США у вересні 2011 року, де відбулася церемонія, присвячена пам'яті жертв терактів 11 вересня 2001 року, він заявив, що пишається тим, що став президентом, який повернув Францію в інтегроване командування НАТО, що це було зроблено як для максимальної користі НАТО, так і для максимальної користі Франції. Він наголосив на тому, що пішовши на цей крок, Франція не відмовилася від своєї незалежності, тому що вона не може розчинитися в НАТО, і що таким чином вона захистила свої інтереси та підтвердила ті цінності, якими вона керується. У ході переговорів з генсеком НАТО Андерсом Фогом Расмуссеном 3 вересня 2011 року французький президент висловився на користь розвитку військового співробітництва з Росією при створенні системи ПРО НАТО в Європі. Обговорюючи питання про укріплення оборонної спроможності Європи, Ніколя Саркозі підкреслює, що Франція має намір залишатися однією з найвпливовіших європейських держав у сфері оборони, особливо щодо удосконалення методів перекидання військ та укріплення власних сил ядерного стримування [10].

Висновки. Прагнучи до більш ефективного вирішення різноманітних проблем сучасного світу, Франція надає велике значення своїм відносинам, так само як і відносинам Європи, з різними полюсами сили на міжнародній арені.

Хоча вплив, який вона має на світове співтовариство, значною мірою змінився, але і на початку XXI століття Франція продовжує незмінно дотримуватися певних принципів. Прагнення до збереження незалежності, яке відображало категоричне неприйняття Францією концепції біполярного світу, не виключало пошуку союзників. Протягом всього періоду «холодної війни» Франція незмінно заявляла про свою підтримку Атлантичного союзу. Після історичного примирення з Німеччиною вона була одним з головних учасників європейського

будівництва. З часів президентства де Голля неучасть у військовій організації НАТО символізувала особливу лінію Французької республіки. Реінтеграція Франції у структури об'єднаного командування НАТО має історичне значення як для самої Франції, так і для європейської політики в цілому. Повернення Франції до об'єднаного командування НАТО – аж ніяк не політична імпровізація «атлантиста» Н. Саркозі, а неминуча корекція зовнішньої політики країни, викликана закінченням біполярної епохи в міжнародних відносинах. Збереження статус-кво стало неможливим. Атлантичний вектор Франції намітився ще Ф. Міттераном, а потім став очевиднішим під час президентства Ж. Ширака. Після закінчення холодної війни, об'єднання Німеччини, розширення НАТО і ЄС на Схід позаблокова політика Франції більше не вписувалася в загальний розклад політичних сил, а вплив країни в об'єднаній Європі почав помітно слабшати. Тому направлення зовнішньополітичної осі Парижу в бік атлантизму можна розглядати як прагнення країни уникнути військово-політичної ізоляції, як спробу переконати «нову Європу» в тому, що Франція поділяє її погляди і не протиставляє себе західній спільноті.

Повернення Франції в НАТО в повному форматі свідчить швидше про слабкість зовнішньополітичних позицій країни, ніж про силу. Якщо раніше Франція була особливим членом НАТО, то тепер вона стає рядовим учасником альянсу. Проте Франція втратила б свою ідентичність, якби змирилася з долею бути такою як усі. Справжня натура країни проявляється в її месіанізмі, прагненні служити прикладом для наслідування. Без цього немає «величі Франції», про яку говорив засновник П'ятої республіки. Це добре розуміє нинішній президент Н. Саркозі, який прагне за рахунок безпрецедентної політичної активності зміцнити вплив країни не тільки в рамках Європи, а й на глобальному рівні.

Література:

1. **Рудинский Ю. И.** Франция – в поисках новых путей. Под ред. Ю. И. Рудинского. – С. 441-476.
2. **Lombart L.** La politique exterieure du president Jacques Chirac dans un monde Americano-Centre. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.afri-ct.org/IMG/pdf/24_Lombart.pdf.
3. **Lambert C.** Politique etrangere pour la france. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.les4verites.com/La-politique-etrangere-pour-la-France-1440.html>.
4. **Игнатченко И. В.** Сарко примеряет треуголку Бонапарта. Политические амбиции Николя Саркози достигли Африканского континента. [Електронний ресурс] / И.В. Игнатченко – Режим доступу: http://nvo.ng.ru/wars/2011-07-22/12_france.html.

5. **Мартинюк В.** Вплив повернення Франції до військових структур НАТО на євроінтеграцію України [Електронний ресурс] / В. Мартинюк – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603276881>.

6. Меркель – Саркозі: Безопасность – наша общая задача. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/arch/press/04feb2009/merkesar.html>.

7. **Капітоненко М.** Нова роль НАТО в Європі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=355>.

8. Медведев, Меркель і Саркозі зібралися в Довілі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroatlantica.info/index.php?id=2660>.

9. **Ивахник А.** Итоги саммита в Довиле. Комментарий эксперта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2010/10/20/27338214.html>.

10. Саркозі гордиться тем, что вернул Францию в структуры НАТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2011/09/09/888379.html>.

Системний аналіз у політології

Сергій Телешун,

доктор політичних наук,

завідувач кафедри

політичної аналітики і прогнозування

Національної академії державного управління

при Президентові України

професор

Неліпа Д. В. «Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика». – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.

Становлення вітчизняної політології як науки та навчальної дисципліни протягом останніх десятиліть супроводжується активним формуванням її науково-теоретичної та методологічної бази, зокрема, на основі поступового вивчення та апробації методів, запропонованих вітчизняними й зарубіжними фахівцями. З цього погляду, актуальність монографії Дмитра Неліпи, в якій досліджується сутність та практичне застосування одного із найпоширеніших методів західних політичних наук – системного аналізу – є беззаперечною.

Як слушно відзначає автор, головною перевагою цього методу є те, що він дозволяє використовувати здобутки природничих наук для системного вивчення політичних явищ і процесів, розширюючи можливості політологічних досліджень. Однак системний аналіз поки що не отримав належної уваги серед українських дослідників, що, серед іншого, зумовлено відсутністю знань та навичок, необхідних для його практичного застосування. У монографії Дмитра Неліпи комплексно представлено як сутність даного методу, так і практичні поради щодо його застосування, що ще раз підкреслює її актуальність, наукову значимість та новизну.

Обрана автором структура монографії достатньо обґрунтована. У першому розділі висвітлено процес становлення системних поглядів на світобудову від Античності до наших днів. Також автор виокремлює основні поняття та категорії, які ґрунтуються на ідеї системності (системний підхід, загальна теорія систем, системна інженерія), і чітко показує різницю між ними, підкреслюючи особливості системного аналізу як загальнонаукового методу взагалі, так і методу політології зокрема. Поняття «система» як базове поняття системного аналізу докладно

аналізується в окремому підрозділі, де Дмитро Неліпа знайомить нас із ознаками систем, їх структурою, типами, функціями тощо.

Другий розділ присвячено процесу практичного застосування системного аналізу в політології. Варто ще раз підкреслити структурованість та чіткий виклад матеріалу.

Виокремлюючи три основні етапи використання системного аналізу, автор відповідно ділить цей розділ на три підрозділи, в кожному із яких представлено особливості та основні технології системного аналізу, які можуть застосовуватися на одному з етапів дослідження. Слід відзначити доступність викладу матеріалу, який стосується моделювання політичних явищ та процесів. Математичні формули, графіки та технології обробки даних не є характерними для вітчизняної політології, тому монографія, завдяки докладному їх опису та поясненню, може слугувати джерелом порад і рекомендацій, до якого можуть звертатися фахівці при виникненні проблем під час практичного використання цього методу.

У третьому розділі монографії автор приділяє увагу проблемам та перспективам застосування системного аналізу в українській політології. Розглядаючи основні перешкоди на шляху впровадження системного аналізу як методу теоретичних та практичних досліджень, автор досить обґрунтовано наголошує на історичних особливостях його становлення у вітчизняній політичній науці. Із цих особливостей випливають і головні перешкоди на шляху його поширення в Україні.

Завершується монографія висновками, які формують переваги застосування системного аналізу у політології, що робить дане дослідження завершеним та цілісним. Загалом, виконана робота вирізняється широтою спектру досліджуваних проблем. Тож публікація її результатів, що містять цінні висновки, є не лише науково-дослідницькою, а й має практичний характер, що сприятиме подальшій активізації впровадження системного аналізу у вітчизняну політологію як одну із ключових складових політичних наук в Україні.

Українське владознавство: історія та перспективи розвитку

Володимир Головченко,
доктор політичних наук,
професор кафедри країнознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

*Дем'яненко Б. Л. Розвиток кратологічних знань в Україні /
Дем'яненко Б. Л. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко
В. М., 2011. – 794 с.*

Становлення України як самостійної й суверенної держави помітно активізувало вітчизняні наукові дослідження щодо різних проблем трансформаційних перетворень, питань пізнання сучасного суспільства в контексті цивілізаційних змін, практики політичної та економічної модернізації. Нинішній поступ Української держави ставить перед вітчизняними суспільствознавцями невідкладні завдання як стосовно дослідження проблем сучасного державотворення, ефективності політичної влади, оптимального входження України в систему міжнародних відносин, так і значного посилення освітньої діяльності, а також залучення широких кіл громадськості до вивчення тих явищ і чинників, які детермінують формування базових складових демократичного розвитку та прискореного поступу в майбутнє.

Вирішити ці непрості і нагальні проблеми допомагає не лише відповідна навчальна та навчально-методична література з політології, а й монографічна література щодо такого складного, суперечливого й унікального феномену як політична влада. Сподіваємося, що належне місце у зазначеному процесі займе монографія «Розвиток кратологічних знань в Україні» здобувача наукового ступеня доктора політичних наук в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України Бориса Дем'яненка.

Необхідність концептуального дослідження генезису та особливостей розвитку знань про політичну владу в Україні викликана низкою обставин: по-перше, наявні концепції влади не вільні від недоліків, простежується некоректність дефініцій, непослідовність у викладі, протиріччя в логіці формулювання поняття, нерівномірне опрацювання проблемного поля; по-друге, при наявності значного обсягу літератури (насамперед зарубіжної)

з владознавчої тематики є мало монографічних праць, спеціально присвячених концептуальному аналізу кратологічних знань взагалі та знань про політичну владу в Україні періоду незалежності зокрема. У науковій літературі переважає розгляд окремих аспектів політичної влади без аналізу всього спектру проблем, що стосуються змісту поняття, тому з погляду концептуального аналізу політичної влади ці дослідження носять фрагментарний характер.

За радянських часів, окрім змістовних труднощів, теоретична інтерпретація політичної влади значною мірою залежала від політичних обставин та ідеологічного тиску, що перервали традицію вивчення цього явища і максимально ускладнили творчий обмін із зарубіжними дослідниками влади. Радянська наука визначала владу головним чином на макрополітичному рівні, обґрунтовувала її класову природу і зумовленість характером панівних економічних відносин.

Аналіз західних концепцій влади був здебільшого (за окремими винятками) поверхневим і ґрунтувався на обмеженій кількості джерел, що не дозволяло радянським науковцям робити достовірні висновки. Не претендуючи на всеосяжність охоплення зазначеної проблеми, монографія Бориса Дем'яненка є вдалою спробою в контексті сучасних парадигм політологічного розуміння влади виявити та осмислити особливості становлення й розвитку в Україні знань про політичну владу з позицій пошуку ефективної моделі державного управління, адекватної потребам кризового стану країни й сучасним історичним викликам.

На сторінках монографії детально і неупереджено відслідковується генезис політичної влади в Україні упродовж років незалежності. Автор зазначає, що при створенні Української держави у 1991-1992 рр., в країні була повністю збережена колишня компартійна вертикаль політичної влади. Практично скрізь на пострадянському просторі (зокрема і в Україні) єдиною силою, що мала навички організації та державного управління, виявилася та частина партійно-державної номенклатури, яка своєчасно перехопила ініціативу у національних і демократичних рухів, чи навіть стала їхньою частиною. Переважна більшість державних структур, створених у радянські часи, трансформувалися у «нові», залишаючись радянськими як за стилем, так і методами керівництва.

Упродовж 1990-х рр. в усіх сферах життя України переважали дезінтеграційні процеси. У політичній сфері посилилася конфронтаційність між гілками влади. Становище у владних структурах викликало серйозне занепокоєння: в Україні існували і діяли згідно з Конституцією вищі органи всіх гілок влади – з цього погляду кризи влади формально ніби не було. Насправді ж вона не тільки існувала, а й постійно загострювалася, це практично виявлялося: у крайній неефективності всіх гілок влади; у неузгодженості та суперечливості як різних гілок влади, так і їхньої внутрішньої організації, існувала невизначеність у розподілі функцій Президента України та Прем'єр-міністра України, спостерігалось дублювання та протидія президентського апарату та Кабінету Міністрів

України; у відсутності єдиної ефективної вертикалі виконавчої влади, несприйнятті нею дій Кабінету Міністрів України як базового органу виконавчої влади; у протистоянні місцевих рад та органів виконавчої влади, взаємному дублюванні функцій; у вкрай низькому авторитеті місцевих органів влади у трудових колективах, серед громадян, у слабкому впливі їх на ситуацію в регіонах; у зростаючій корумпованості владних структур усіх рівнів.

Автором детально проаналізована Конституція України в редакції 1996 р., де була чітко прописана жорстко централізована структура влади і різко обмежені права регіонів; закріплені досить широкі повноваження Президента України. Парламент (особливо після квітневого референдуму 2000 р.) виявився повністю залежним від Адміністрації Президента України. Найважливіші питання в Українській державі вирішувалися вузьким колом осіб, наближених до Президента, причому сам процес підготовки рішень знаходився в руках певного союзу державних чиновників, депутатів, представників великого бізнесу і просто впливових людей на правах «друзів» (радників) президента (прем'єра, спікера) – так званої групи впливу, чи клану, очолюваного олігархами. Але вказані групи впливу в Україні не були власне владою, вони лише «організовували» ухвалення владою тих чи інших рішень.

У другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. систему влади при її формальному розподілі на законодавчу, виконавчу та судову характеризувало явне домінування повноважень президентської влади, яка фактично підмінила собою виконавчу владу, частково виконувала навіть функції законодавчої (зокрема, через президентські укази) та мала серйозні важелі для тиску на судову владу. До реальних проблем, що вже існували у сфері розмежування владних повноважень між гілками влади на кінець 2004 р., долучилася ще й проблема підпорядкування владних структур по вертикалі.

Цікавим виглядає сюжет монографії, присвячений аналізу в системі української влади ще однієї ланки, яка разом із цілком легальними інститутами, фактично певною мірою була паралельним центром влади – це Адміністрація Президента. Функції та сфери впливу президентської адміністрації постійно розширювалися: якщо за президентства Л. Кравчука вона відігравала роль своєрідної технічної канцелярії, яка розробляла для глави держави проекти указів та забезпечувала діловодство, то за Л. Кучми Адміністрація Президента перетворилася на велетенського бюрократичного монстра, який впливав на всі провідні сфери життєдіяльності України.

Перспективним щодо подальшого дослідження виглядає становище української опозиції, яка, як справедливо відмічає автор, практично від самого початку існування вирізнялася певною амбівалентністю у відносинах із владою, що була викликана її «кровною спорідненістю» з останньою. Особливістю української опозиції можна вважати абсолютну розмитість,

нечіткість повноважень влади й опозиції та навіть проголошення владного ж суб'єкта про його жорстку опозиційність власне владі. В Україні ніколи не було (немає і нині) чітко структурованої, ідеологічно виразної опозиції, яка мала б із владою принципові радикальні світоглядні протиріччя та була б здатна запропонувати свою альтернативну, чітко сформульовану програму розвитку країни і суспільства.

Неупереджений аналіз президентської каденції Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка дав підстави автору констатувати факт, що в Україні немає чітких орієнтирів у виборі моделі президентства. Зберігається розрив між конституційними нормами та фактичним становищем Президента України у системі органів державної влади. Інститут президентства в Україні був і залишається гіпертрофованим – у своїй поточній діяльності він виходить за межі наданих йому повноважень. Очевидною є неефективність політичних інститутів (зокрема й інституту президентства) через невизначеність мети модернізаційного курсу країни. Залишається неясною подальша траєкторія розвитку інституту президентства – чи відбуватиметься його подальша демократизація, чи він дрейфуватиме у напрямку авторитаризму, досить поширеному на пострадянському просторі.

Актуальними видаються положення монографії щодо теоретичного і практичного значення одержаних результатів дослідження та можливості їхнього застосування при розв'язанні низки проблем політичної практики сучасної України, зокрема: подолання деструктивного впливу тоталітарної спадщини; ефективної боротьби зі стійкими і достатньо живучими посттоталітарними стереотипами в українському владному корпусі та реалізованому ним управлінському механізмові; розбудови ефективних політичних інститутів в Україні; цивілізованого розмежування владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою владами, а також між владними структурами різних рівнів; запобігання відчуження влади від народу, її приватного чи корпоративного застосування; впровадження ефективної виборчої системи (зокрема і на місцевих виборах), яка б відповідала викликам часу та об'єктивній логіці загального суспільно-політичного процесу; розвитку політичного дискурсу тощо.

Використання теоретичних положень і висновків, отриманих автором у результаті дослідження, може дати позитивний результат щодо оптимізації засад і стратегій політичного аналізу, підвищення дієвості політичних програм, цілеспрямованого реформування політичної системи України у відповідності до сучасних цивілізаційних вимог і глобалізаційних викликів, формування демократичної політичної свідомості і політичної культури суспільства.

Отже, ґрунтовний аналіз дає підстави стверджувати, що загалом монографія Бориса Дем'яненка «Розвиток кратологічних знань в Україні» заслуговує позитивної оцінки і може бути рекомендована для широкої викладацької, учительської та студентської громадськості, всім, хто цікавиться проблемами політичної влади.

Політичні знання чи політична наука?

Галина Зеленько,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І.Ф. Кураса НАН України

Political Science in Central-East Europe: Diversity and Convergence / Rainer Eisfeld Leslie A. Pal (eds.). Verlag Barbara Budrich Opladen & Farmington Hills, MI 2010, 317 p.

Тривалий час до словосполучення «політична наука» більшість людей ставилися скептично. Таке ставлення пояснюється превалюванням у масовій суспільній свідомості громадян посткомуністичних країн стереотипу, що політична наука – це знання, які слугують виключно інтересам влади, тому політична наука не може бути неупередженою й об'єктивною.

Подібні уявлення і стереотипи по суті стали рисою національної ідентичності й навряд чи варто вступати в полеміку, доводячи протилежне. Проте, читаючи названу монографію, яка підготована у межах науково-дослідного проекту Міжнародної асоціації політичної науки (IPSA), скептики мають змогу переконатися в тому, що політичні знання поступово проникають у суспільно-політичну практику посткомуністичних країн, а люди, які професійно займаються політичною наукою, поступово стають суб'єктами продукування політичних процесів.

Монографія структурована за географічним критерієм. Інтернаціональний авторський колектив за узгодженою і цілком логічною схемою охарактеризував стан політичної науки у 19 країнах: Албанія, Вірменія, Білорусь, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Грузія, Угорщина, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія та Україна. Автори відзначають високу взаємозалежність сучасної політичної науки в країнах регіону від попередніх методологічних підходів, які через те, що політологічними дослідженнями стали займатися дослідники – донедавна фахівці з наукового комунізму, плавно перекочували у галузь сучасних суспільних наук. Крім того, як слушно відмічено у дослідженні, політична наука часто використовується для обґрунтування легітимності гібридних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, яка хоча й в усіченій версії, але адаптована до процесів, що відбуваються у цих країнах.

Часто в країнах ЦСЄ політичні еліти та індивідуальні політичні гравці обирають боротьбу за інститути та владу, ніж конкуренцію за політичні альтернативи та голоси. Це продукує спрощений підхід до процесів демократизації у самій політичній науці. Різні траєкторії руху від комунізму, різні ідеологічні та інституційні наслідки, які класифікуються як «консолідація демократії», «дефективна демократія» та «конкурентний авторитаризм», накладають відбиток на вивчення політологічних дисциплін, породжують різноманітні модифікації концепцій, теорій, методологію і порядок денний досліджень.

Висока обумовленість та інерційність суспільних наук тоталітарним минулим, на думку авторів, призводить до того, що політичні студії переважно сфокусовані на проблемах «менеджменту» наявних систем влади. Тим часом як методологічні та мета-теоретичні дискусії майже відсутні, так само як і крос-національні та прикладні дослідження. Тривалий вплив марксистсько-ленінської ідеології продукує тенденції, які також багато в чому збігаються – майже відсутні критичні теорії політичного і суспільного розвитку. Радянський період антиемпіричного нормативізму спричиняє звикання, надмірне зловживання нормативним теперішнім, що особливо проявляється у Румунії, Сербії та Чеській Республіці. Виняток становлять тільки Університет у Любляні, де з 2006 р. існує дослідницький центр Критичної політології, та Університет Загреба, де дослідники процесів політичного транзиту в країнах ЦСЄ намагаються досліджувати довго-, середньо- та короткострокові наслідки дефіциту демократії.

Але зв'язки з західними університетами стимулюють влиття науковців з ЦСЄ до мейнстріму політологічних досліджень, які фокусуються на національних політичних системах, порівняльній політиці, європейських студіях та міжнародних відносинах. У країнах регіону збільшується кількість досліджень, які спираються на моніторинги громадської думки, опитування, пропозиції експертів та на прикладних дослідженнях. Поширенню цієї тенденції сприяє збільшення численних неурядових дослідницьких інститутів, аналітичних центрів, часто фінансованих тими західними фундаціями, які свою місію вбачають у сприянні еволюції громадянського суспільства та консолідації демократії.

Водночас автори монографії відмічають надзвичайно велику роль міжнародних донорських організацій (МВФ, Світовий банк, Фонд Сороса, Інститут Кеннана, Фонд Конрада Аденауера, інших неурядових організацій) у розвитку країн ЦСЄ, що, з одного боку, сприяє поширенню так званих «найкращих практик» в економічній політиці, розвитку інфраструктури, органів державного управління, охороні здоров'я, освітній сфері, що позначається і на розвитку політичної науки через поширення західних підходів і методик щодо політологічних досліджень. Каталізатором розвитку освітньої сфери і, зокрема, у галузі політичної науки, сприяло приєднання до Болонського процесу країн ЦСЄ.

Незважаючи на своєрідний вибух у розвитку політичної науки у країнах регіону, політологічні дослідження залишаються фрагментованими. Більш того, автори монографії відмічають дефіцит індивідуальної та інституційної співпраці, періодичних наукових видань, мережі дослідницьких центрів, професійної кооперації.

Окреслені проблеми характерні і для української політичної науки. Автор розділу професор Анатолій Круглашов, відзначаючи якісну еволюцію політичної науки в Україні, аналізуючи наявні у вітчизняній політичній науці дослідження, констатує вибірковість фінансування політологічних досліджень, що спричиняє диспропорцію у розвитку дослідницьких центрів у столиці та регіонах, у закладах Національної академії наук та університетах, відзначає надто формалізований підхід до підготовки дисертаційних досліджень, відсутність інноваційних підходів. Брак державного фінансування елементарних витрат на відрядження та участі у конференціях унеможливорює запозичення нових підходів, концепцій, теорій тощо.

Поряд із загальними «мегапроблемами», які характерні і для України, і для решти країн ЦСЄ, А. Круглашов виокремлює суто українські проблеми: відсутність у державному реєстрі сфери застосування політологів з кваліфікацією бакалавра, включення Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, політичної науки до так званих «дисциплін за вибором», хоча рівень розвитку українського суспільства демонструє потребу подальшої громадянської та політичної освіти.

У монографії порушуються проблеми, які є здебільшого спільними для політичної науки країн регіону. Ці проблеми стосуються інституціоналізації політичної науки загалом. В країнах регіону склалася парадоксальна ситуація, коли політична наука не інтегрована і не затребувана політичною владою, яка є об'єктом її вивчення. Автори монографії правомірно стверджують, що вирішення цієї проблеми лежить не у площині інституціоналізації, а має щонайменше дві причини. З одного боку, сама політична наука, яка наразі не в змозі своєчасно й адекватно реагувати на суспільно-політичні зміни. З іншого боку, політичні стратегії та концепції не мають довготривалого характеру через невизначеність усередині власне правлячих еліт і створюються в інтересах певних політичних корпорацій. Рецензована монографія дасть підстави політологам замислитися над можливостями спрямування своїх професійних зусиль і подальшої організації власної праці.

Про політику і політологію студентам-іноземцям

Юрій Смольніков,

кандидат історичних наук

доцент кафедри історії та культурології

Національного авіаційного університету

Политология: учебное пособие / [Л. С. Тупчиенко, Н. Г. Исхакова, Т. В. Ковалева и др.]; под ред. Л. С. Тупчиенко. – К.: НАУ, 2011. – 156 с.

Посібник, написаний колективом авторів Національного авіаційного університету для студентів-іноземців, являє собою стислий виклад ключових тем політичної науки. При підготовці посібника використані сучасні дослідження, матеріали та теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних політологів. Розділи посібника охоплюють основну політологічну проблематику, включену до навчальних освітніх програм з політології для вищої школи, зокрема: політологія як наука та навчальна дисципліна; історія світової та вітчизняної політичної думки, політична влада, політична система суспільства, держава в політичній системі суспільства, політичні партії, суспільні організації, об'єднання та рухи; політична ідеологія; політична культура; світова політика та глобальні проблеми сучасності.

Методично посібник написаний на належному рівні. Виклад матеріалу логічний і послідовний, відповідає сучасним вимогам підготовки навчальних матеріалів для студентів вищих навчальних закладів. До кожної теми подаються завдання для самоконтролю і список рекомендованих джерел для подальшого опрацювання. Незаперечною перевагою посібника є те, що автори постійно пов'язують навчальний матеріал із сьогоденням, таким чином спонукаючи студентів до самостійного аналізу політичних подій та критичного мислення.

На наш погляд, посібнику не вдалося уникнути й деяких вад. Зокрема, виходячи з того, що цільовою аудиторією посібника є іноземні студенти, які не спеціалізуються в гуманітарних предметах і мають природні труднощі з розумінням наукових текстів гуманітарного спрямування, було б доцільним викладати матеріали спрощеною мовою і більш короткими реченнями, а також включити до посібника словник політичних термінів для полегшення розуміння текстів. Практика викладання навчальних

матеріалів спрощеною мовою у підручниках для студентів вищих навчальних закладів є нормою в Сполучених Штатах Америки. Одним з головних критеріїв при підготовці підручників для вишів у США є турбота про легке сприйняття текстів студентами. На жаль, в Україні цьому не надається належної уваги. Мова викладання матеріалів у більшості вітчизняних підручників занадто наукова і перевантажена термінологією. Все це, звісно, ускладнює розуміння текстів. Попри це зауваження, яке характерне практично для всіх українських посібників з політології, які мені довелося проглядати, посібник для іноземних студентів Національного авіаційного університету в цілому залишає гарне враження.

Посібник може бути рекомендований студентам вищих навчальних закладів, а також усім тим, хто цікавиться політологією або бажає розібратися в складному різноманітті сучасного політичного життя, прагне навчитися самостійно аналізувати й оцінювати політичні події та явища, що відбуваються у країні і світі.

Авторська наука у підручковій інтерпретації: спроба рецензування непересічного видання

Микола Недюха,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

*Варзар І. М. «Політична етнологія. Пропедевтичний курс.
Авторський підручник». – К.: Персонал, 2011. – 354 с.*

У піковій точці епохи Великих наукових відкриттів (остання третина XVI – перша третина XVII ст.) викристалізувалася думка про існування двох категорій вчених. Перша категорія – це ті просунуті інтелектуали та всебічно освічені люди, чиї знання, здебільшого, все ж є не власними, а чужинськими надбаннями, іншоавторськими ідейними творіннями. Друга категорія вчених – це інтелектуальні новатори, першоавтори наукових знань, генератори нових для сучасників ідей, концепцій, теорій і нерідко – фундатори наукових шкіл та навчальних дисциплін. До другої категорії вчених сміливо відносимо Івана Варзаря, частковим свідченням чого слугує й щойно видана книга «Політична етнологія. Пропедевтичний курс. Авторський підручник». Вона підсумовує сорокарічний творчий шлях автора з відкриття (наприкінці 1970-х років) нового пізнавально-дослідницького напрямку, засадування у його руслі нової соціально-політичної науки та впровадження її у навчально-виховний процес вищої школи в якості нормативної навчальної дисципліни.

Книга Івана Варзаря – багатожарове явище: це і не «чистий» однопрофільний підручник, і не однопроблемний навчальний посібник, а полісенсовий теоретико-педагогічний трактат. Найбільш рельєфно в ній самоокреслюються три актуальні науково-методичні блоки: ідейно-теоретичний, політолого-етнологічний та навчально-методичний. У короткому викладі придивимось до кожного з них.

В *ідейно-теоретичному блоці* – під грифом «уперше» (уперше взагалі та, зокрема, у вітчизняних соціально-гуманітарних науках) – викладено оригінальну концепцію історіологічного розгортання суспільної життєдіяльності людей через осмислення ними своїх суспільних потреб та індивідуально-групових інтересів, на підставі чого вони мають можливість свідомо ставити перед собою відповідні цілі, завдання та проблеми повсякденного й перспективного буття;

– викристалізовано п'ять **сфер** та важко встановлювану кількість внутрісферних і міжсферних **галузей** суспільної життєдіяльності людей. Ця новела має суто соціоспецифічну аплікацію: сфери розташовані таким чином, що політична й економічна, духовна й культурна сфери ліберально роз'єднані, а прямо по центру «скріплені» етноісторичною сферою, – і усе це переконливо вказує на транзитний та поліетнічний характер нашого суспільства;

– сформульовано та методологічно засадовано півтора десятка нових теоретичних концепцій, які прояснюють логіку життєдіяльності людей у зазначених суспільних сферах і галузях життя;

– до пізнавально-дослідницького вжитку введено три десятка нових словесно-термінологічних понять і категорій;

– зрештою, на більш професійне «обслуговування» усього циклу сучасних соціально-гуманітарних наук висунуто два нові суспільствознавчі методи: **історіологічний метод і метод тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку**.

Під тим же грифом «уперше» у підручнику викладено питання про діалектичне співвідношення «науки» та «методології» у контексті будь-якого соціогуманітарного дослідження сучасності. На ілюстрування квантів «спільного» та «відмінного» між ними автор розробив багатий **ідейно-методологічний інструментарій**, який складається з семи дослідницьких принципів, п'ятих способів аналізу будь-якого досліджуваного суспільствозначного матеріалу, а також з уже названих двох дослідницьких методів.

Світове наукознавство вустами Р. Декарта сформулювало унікальну тезу про авторське новаторство в науці: «Не шукайте жодної іншої науки, окрім тієї, яку можна знайти у собі самому». Ця саєнтологема цілком аплікується до Івана Варзаря. Політична етнологія – це його і тільки його наука. Протягом багатьох років він «народжував» свою науку, про що неамбітно оповіщував світ численними різноформатними творами (статтями, брошурами, монографіями, посібниками), яких у нього на сьогодні набралось понад 200 одиниць.

У підручнику найбільш змістовним та смислобагатим є суто науковий, **політолого-етнологічний блок**. Цей блок авторської новизни складають три без сумніву цінні та досі не знані нами наукознавчі новели: 1) стисла **історія конститування політолого-етнологічного дослідницького напрямку** у контексті світової та вітчизняної соціально-гуманітарної думки; 2) докладний **нарис політолого-етнологічної теорії** як невід'ємної складової сучасної наукової теорії політики у багатонародній країні та – найголовніше – 3) так званий «**подвійний саєнтологічний квадрат**» **базування самої науки політичної етнології**.

Автор доводить, що по-справжньому наукою може вважатися лише та концептуалія, яка базується на чотирьох подвійних цінностях, – та саме на суто своїх: 1) об'єкті пізнавальної уваги та предметі конкретного

дослідження; 2) методи та методології дослідження; 3) основному законі та комплексі відкритих самою даною наукою закономірностей; зрештою – 4) понятійному апараті та термінологічній мові. Політична етнологія й засадована на подібних суворих саєнтологічних вимогах.

Авторові вдалося здійснити кілька новаторських відкриттів, які корегують уявлення сучасників про себе та етносвіт, що їх оточує. Вкажемо лише на три консекутивні відкриття:

1) усі народи-етноси світу мають пройти чотири соціоцивілізаційні стадії зрілості: рід, плем'я, народність, нація. Цим етностадіям притаманні свої типи політичного мислення та дії, свої моделі громадсько-політичного устрою, свої образи місцевої демократії;

2) на цій підставі визначено соціально-політичні та соціоцивілізаційні межі між *суто етнічними меншинами* (це – лише представники людностей родового, племінного та народовського рівнів соціоцивілізаційної зрілості) та *суто національними меншинами* (сюди належать тільки представники розвинених націй);

3) підкупує уяву останнє консекутивне відкриття: у будь-якій багатонародній країні існують *всекрайнові політична нація та етнополітична нація*. Між ними – не лише кількісні, а й якісні відмінності. Об'єднує їх одна есенція: обидві нації не мають бути масовоподібними, обидві об'єднує свідомісний елемент у політичному мисленні та дії.

У *навчально-методичному блоці* домінує все той же дух теоретичної новизни, наукової виваженості висновків, методичної досконалості педагогічних й андрагогічних засобів викладання у вищій школі теоретико-світоглядних основ науки політичної етнології. Блок складається з трьох своєрідних порад викладачу й студенту: 1) з політолого-етнологічного глосарія, тобто сукупності нових понять, категорій та термінів, які введено в обіг Іваном Варзарем, 2) з комплексу навчально-педагогічних та навчально-методичних концептів, без наявності яких немає й мови про розгортання навчально-виховного процесу на предметній площині політичної етнології та 3) з міні-хрестоматії з найактуальніших політолого-етнологічних проблем сучасності.

Другу частину підручника автор ілюструє текстовими таблицями та графічними рисунками, які розширюють політолого-етнологічні горизонти нашого мислення, прояснюють деякі ідейно-теоретичні конструкти автора та, зрештою, уточнюють етносоціополітичну структуру суто нинішньої багатонародної України.

У підсумку можемо стверджувати: рецензоване видання є неординарним культурологічним явищем поточного моменту. Підручник наочно засвідчує факт: деякий час тому політична етнологія сконституювалася у непересічну *наукову школу тріадної конструкції: дослідницький напрям – теоретична наука – навчальна дисципліна*. У цій школі вчать студенти, дослідники пишуть статті та книги, здобувачі наукових ступенів захищають дисертації. Школа живе і діє.

Попри солідний вік, автор підручника та фундатор наукової школи перебуває у творчій формі та «пре свого плуга» на підйомі. Свій підручник він закінчує латинською сентенцією: *Ad discendum, non ad docendum* (Для навчання, а не для повчання). І ми вторимо йому зверненням до молодії генерації суспільствознавців: долучайтесь до лав учнів та вчителів наукової школи політичної етнології, за нею ж бо – майбутнє!

Книжкова полиця

20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: XI науково-практична конференція: [матеріали конф.] / Нац. акад. управління; Центр перспект. соціальних дослідж.; [редкол.: Буряк Л.І., Єрохін С.А., Єрмошенко М.М. та ін.; упоряд.: Буряк Л.І., Привалко Т.В.]. – Київ: Національна академія управління, 2011. – 404 с.

Гнидюк Н. А. Інструмент європейського сусідства і партнерства та фінансова допомога Європейського Союзу / Н.А. Гнидюк; за заг. ред. В.Ю. Стрельцова. – Київ: РАУСІ, 2010. – 192 с.

Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.

Єврейська громадсько-політична думка ХХ – початку ХХІ сторіччя в Україні: Монографія. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 362 с.

Електронне урядування в Україні – ефективна влада для мешканців / [підготували: І. Коліушко, С. Ванько, І. Шаповал та ін.]. – Київ: ПРООН/МПВСР, 2011. – 56 с.

Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: [Монографія]. [Авт. кол. : М. Панчук, В. Євтух, В. Войналович, В. Котигоренко, О. Калакура, Н. Кочан, Н. Макаренко, Т. Горбань, О. Ляшенко, Л. Ковач.]. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.

Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: аналітична доповідь / [Белінська Я.В. та ін.] ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Київ: НІСД, 2011. – 88 с.

Інформаційні стратегії в глобальному управлінні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 29 жовт. 2011 р. – К.: Ліпкан О. С., 2011. – 138 с.

Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія / Віталій Ковальчук. – Київ: Логос, 2011. – 392 с.

Конфликты, безопасность и развитие: доклад о мировом развитии 2011: обзор / [Международ. банк реконструкции и развития]. – Вашингтон: Всемирный Банк, 2011. – VII, 59 с.

Кривоший О. П. Традиції та повсякденне життя жінок України XVI-XVII ст. / О.П. Кривоший; [голов. ред. Н.І. Харківська ; ред. О.О. Івакін]. – Харків: Основа, 2011. – 96 с.

Кухта Б. Політична еліта (кратократичний аспект). – Вид. 3-є, переробл. і допов. – Л.: ЦПД, 2011. – 416 с.

Мандебура О. “Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності”. – К., ІПіЕНД, 2011. – 276 с.

Москаленко В. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект / Ю. Шайгородський, О. Міщенко: [монографія]. – К.: Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2012. – 372 с.

Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2011 / 3 (53). – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 347 с.

Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: матеріали «круглого столу» / Нац. ін-т стратегічних дослідж.; [за заг. ред. О.В. Литвиненка]. – Київ: НІСД, 2011. – 64 с.

Навчально-методичний комплекс з практики. (Спеціальність: "Політологія"). – Кам'янець-Поділ.: Зволейко Д. Г., 2011. – 278 с.

Полянський О. Історія України: [навч. посіб.]. – Л.: ЛДУФК, 2011. – 467 с.

Сучасна українська політика. Збірник наукових праць. – Вип. 24. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – 362 с.

Сучасна українська політика. Збірник наукових праць. Вип. № 25. – К.: Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2011. – 356 с.

Україна – НАТО: нові умови та реалії співробітництва: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2011. – 55 с.

Україна: хронологія розвитку. Імперська доба. 1800 – 1917 рр. – К.: КРІОН, 2011. – 559 с.

Федака С. Сучасна Україна: портрет з натури. – Ужгород: Ліра, 2011. – 295 с.

Фролов М.О. Політична система Радянської України 1920-1930-х рр.: особливості формування та еволюції: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / Микола Фролов; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 264 с.

Футей Б. Становлення правової держави в Україні 1991-2011 / Богдан Футей. – 3-є вид., переробл. і доповн. – Київ: Юрінком Інтер, 2011. – 455 с.

Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: (від давніх часів до наших днів): [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.Д. Чекаленко, С.Г. Федуняк; за заг. ред. Л.Д. Чекаленко; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – Київ: Персонал, 2010. – 462 с.

Ярошко О. З. Концептуальне забезпечення зовнішньої політики України в постбіполярній системі міжнародних відносин: монографія / Олеся Ярошко. – Київ: LAT&K, 2011. – 304 с.

Показчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі «Політичний менеджмент» 2011 року

	№	Стор.
Актуальні питання політики		
Рудич Фелікс. Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу	2	3
Ткаченко Василь, Кремень Василь. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації	2	14
Кремень Василь, Ткаченко Василь. Мігранти: в чужій далекій стороні	3	3
Нагорна Лариса. Фарватери й підводні рифи мультикультуралізму	3	18
Михальченко Микола. Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?	6	53
Проблеми державотворення		
Баранівський Василь. Ідеологія центризму як підґрунтя економічної безпеки України	1	3
Алексєнко Ігор. Взаємодія гілок влади як чинник розвитку форми правління в сучасній Україні	1	8
Мамонтова Елла. Символічний комплекс атрибуції державного суверенітету	1	17
Заруба Олександр. Розвідувальні служби в системі державної влади	1	25
Телешун Сергій, Ситник Світлана. Механізми правового забезпечення реалізації засад публічної політики	2	33
Шедяков Володимир. Стратегічне управління модернізацією країни: межі, можливості, оптимізація впливів	2	44
Шайгородський Юрій. Аксіометрія державної молодіжної політики	2	54
Кіндратець Олена. Особливості формування почуття патріотизму в Україні	3	61
Баранівський Василь. Держава та церква в Україні: чи настане гармонія відносин?	4	3
Галаган Людмила. Президент у системі влади за різних форм державного правління	4	8
Чупрій Леонід. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті	4	18
Мамонтова Елла. Мовний фактор у формуванні національної концептосфери: державотворчий аспект	4	27
Рудич Фелікс. Політичний режим в Україні: тенденції формування	5	3
Ганжуров Юрій. Представницька демократія чи пряме народовладдя: критерії оцінки	5	13
Головатий Микола. Діалог між владою і суспільством — важлива засада формування української державності	5	19
Соколов В'ячеслав, Шевчук Іван. Дві іпостасі електронного уряду	6	65

	№	Стор.
Гречко Оксана. Концептуальні засади державної міграційної політики України	6	73
<u>Теорія</u>		
Шедяков Володимир. Робота з реальністю при організації міжсистемних інформаційних потоків	4	37
Проценко Інна. Саморефлексія університету як нова освітня парадигма	4	46
Рудакевич Олег. Матриця національної політичної культури: соціетальний підхід	5	25
Потапенко Ярослав. Осмислення людської тілесності у політичному дискурсі	5	35
Рубанов Віктор. Політична аналітика: генезис і еволюція змісту поняття	5	43
Хельберг Уляна. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки	5	51
Бебик Валерій, Агарков Олег. Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу	6	3
Кривошеїн Віталій. Зміст і співвідношення понять «політичний ризик» і «ризик країни»	6	12
Денисюк Світлана. Толерантність у просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення	6	20
Остапенко Марина. Політичний плюралізм: багатогранність змісту	6	29
<u>Проблеми методології</u>		
Рибій Олена. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності	1	34
Кравченко Тарас. Політичний конфлікт в умовах демократичних політичних систем	2	62
Модліцький Олександр. Політико-юридичні проблеми визначення змісту та елементів цивільно-процесуальних відносин	2	69
Неліпа Дмитро. Специфіка системного аналізу як методу політології	3	43
Рубанов Віктор. Взаємообумовленість кількісних і якісних методів і процедур політичної аналітики	3	52
Савойська Світлана. Методологія дослідження територіальних соціально-політичних спільнот України	4	52
Польовий Микола. Використання штучних нейронних мереж для моделювання політичних процесів	5	60
Неліпа Дмитро. Застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу при здійсненні системного аналізу в політології	6	43
Ржевська Ніна. Політичне та стратегічне прогнозування: суть і ознаки	6	37
<u>Політичні інститути і процеси</u>		
Телешун Сергій, Рейтерович Ігор. Особливості післякризового етапу розвитку українських фінансово-політичних груп	1	43
Мацієвський Юрій. Чи можливе відродження авторитаризму в Україні?	1	51

	№	Стор.
Швирков Олександр. Партія-ФПГ як ключовий елемент української партійної системи	2	77
Траверсе Олег. Політичне лідерство як universum	2	85
Дем'яненко Михайло. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат	2	94
Клим Ігор. Особливості діяльності Верховної Ради України в періоди політичних криз	2	103
Васильчук Євген. Тенденції політичної ідеологізації радянсько-російської панк-ідеології	2	112
Траверсе Олег. Інститут політичного лідерства/керівництва в Україні	3	80
Дебенко Ігор. Символізація політики: неоінституційно-когнітивний підхід	3	88
Білівітіна Анна. Символічна складова реклами у політичному маркетингу	3	98
Боева Світлана. Вплив позапарламентських рухів на політичний розвиток суспільства	3	107
Траверсе Олег. Особливості політичного простору України (60-ті – початок 90-х рр. XX ст.)	4	76
Смола Лідія. Інформаційно-психологічний вплив у контексті взаємодії суб'єктів політичної сфери	4	84
Зубчик Олег. Політичні ризики в умовах демократичної трансформації суспільства	4	92
Адубецька Наталя. Маркетингові засоби комунікації у політиці	4	105
Сенько Володимир. Розвиток громадянської освіти в контексті виникнення феномену транснаціонального громадянства	4	112
Пахарев Анатолій. Політичне лідерство в умовах трансформації пострадянських владних режимів	5	68
Ткач Дмитро. Депутат повинен жити серед виборців	5	76
Траверсе Олег. Україна в контексті радянського часу (1950-1990 рр.)	5	85
Мацієвський Юрій. Від хаосу до порядку: чи стабільний політичний режим у пост-помаранчевій Україні?	5	93
Торяник Володимир. Маркетингова орієнтація як системотворчий чинник сучасного політичного процесу	5	101
Гапоненко Віра. Суперечності інституту президентства: теоретичні засади та уроки для України	5	110
Чупрій Леонід, Настояща Катерина. Розвиток вітчизняних культурних індустрій у контексті забезпечення гуманітарної безпеки України	5	117
Траверсе Олег. Політичне лідерство у процесі українського державотворення: реалії та перспективи	6	82
Бойко Світлана. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку	6	91
Луцький Іван, Васильєв-Мюллер Олександр, Лукач Уляна. Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні	6	101

	№	Стор.
<u>Політична футурологія</u>		
Михальченко Микола. Європа і Євразія 2050 року: результат цивілізаційної взаємодії	3	35
<u>Етнополітологія</u>		
Карпенко Наталія. Українська національна ідея: чи можливий Імідж, якщо немає Місії?	3	122
Брусиловська Ольга. Ідеологічна трансформація країн Південно-Східної Європи: наростання націоналістичної хвилі?	3	130
Глушко Антон. «Руський» і «карінтійський» спадки як складові історичної пам'яті українців і словенців	4	170
<u>Політична комунікація</u>		
Готун Андрій. Основні концепції дослідження комунікації в політичній системі суспільства	1	75
Акайомова Анжела. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів	1	87
<u>Партологія</u>		
Пивоваров Юрій. Програмові засади українських політичних партій у дихотомії «націоналізм — демократія»	2	117
Меркотан Катерина. Квазісистемність української багатопартійності	3	113
<u>Політична культура</u>		
Джиги Тетяна. Сучасні тенденції становлення політичної культури українського суспільства	1	64
Рудакевич Олег. Засади типології національної політичної культури	6	137
Шайгородський Юрій. Динаміка економічних цінностей в умовах ринкових трансформацій	6	145
<u>Громадянське суспільство</u>		
Андрійчук Тетяна. Громадські ради як інструмент участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики	3	71
<u>Соціальні проблеми</u>		
Прокопчук Ірина. Трудоголізм як тип адиктивної поведінки	1	92
Ніколаєв Євген. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями	4	60
<u>Виборчі технології</u>		
Рубан Алла. Ефективність виборчих технологій в Україні	1	103
<u>Філософія історії</u>		
Потапенко Ярослав. Політизація історичної пам'яті про Другу світову війну	1	112
<u>Регіональна інтеграція</u>		
Сидорук Тетяна. Європейська політика сусідства: концептуальні хиби конструкції	1	121
<u>Геополітика</u>		
Пошедін Олег. Позаблоковість зовнішньої політики України як наслідок її геополітичного положення	5	127

	№	Стор.
Кривицька Олена. Геополітична дилема України як визначальний фактор її історичного майбутнього	5	133
<u>Національна безпека</u>		
Паламарчук Максим. Національна безпека: діалектика застосування широкого і вузького підходів	2	128
Каравасв Вадим. Конституювання державної політики національної ідентичності в контексті забезпечення національних інтересів	3	139
Костюк Тетяна. Сепаратизм в Україні: ілюзія чи реальна загроза	4	119
<u>Міжнародні відносини</u>		
Кіндратець Олена. Формування багатополюсності світоустрою: можливі наслідки і перспективи	1	141
Овчар Ірина. Державно-правові механізми регулювання українсько-російських відносин	1	151
Сапсай Артем. Сучасна ООН як дорадчий інститут глобального управління	2	156
Седляр Юлія. Політика санкцій США як фактор стримування іранської ядерної програми	4	137
Дудко Ірина. 2011 рік у США: пошук компромісу чи системна криза?	5	145
Кравцевич Костянтин. Внутрішньополітичний контекст формування міжнародної стратегії адміністрації Обама	5	155
<u>Аспекти глобалізації</u>		
Городецький Олександр. Глобальність як системна ознака інформаціонального суспільства	6	111
Ключник Руслан. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності	6	120
Семигіна Тетяна. Транснаціональна демократія і охорона громадського здоров'я	6	129
<u>Міжнародна безпека</u>		
Чирков Сергій. Військова операція НАТО в Афганістані: вихід за межі традиційної зони відповідальності	3	170
<u>Воєнна безпека</u>		
Мандрагеля Володимир. Європейська система колективної безпеки: інституціональні проблеми	1	133
Недзельський Юрій. Програма «Партнерство заради миру» та особливості приєднання до неї України	2	136
Тимошенко Радіон, Саганюк Федір, Макаров Юрій. Погляд на воєнну доктрину позаблокової України	4	126
Романенко Ігор, Саганюк Федір, Кулагін Валерій. Актуальні проблеми участі України в створенні європейської протиракетної оборони	6	158
<u>Зарубіжний досвід</u>		
Каплан Юлія, Ковальова Тамара. Особливості виборів до регіональних рад у країнах-членах Європейського Союзу	2	167

	№	Стор.
Негуляєва Ганна. Особливості функціонування тіньових урядів у деяких західних країнах	2	176
Зелінська Марина. Інститут глави держави в президентських системах країн Латинської Америки	4	146
Кочубей Лариса. Напівпрезидентська республіка сучасної Франції: шлях до авторитаризму чи демократії?	5	164
Зеленько Галина. Суперечності процесів консолідації демократії у країнах Вишеградської групи	5	174
Валерія Авраменко. Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі	6	167
<u>Регіоналістика</u>		
Шедяков Володимир. Розвиток регіональної складової ефективного соціального управління	3	147
Панченко Тетяна. Регіональна структура країн Європи: спроба типологізації	3	157
<u>Україна і світ</u>		
Сидорук Тетяна. Внутрішньополітичні фактори стримування євроінтеграційного курсу України	2	147
<u>Сторінки політичної історії</u>		
Латигіна Наталія. Джерела сучасної демократії	3	178
Луценко Анатолій. Багатопартійність на українських землях у кінці XIX – на початку XX століття	4	152
Павлів Андрій. Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу	4	160
Єремєєв Олександр. Британський «новий лібералізм» і становлення ліберальної політичної традиції в Канаді у першій половині XX ст.	5	183
<u>Постаті</u>		
Бевз Тетяна. Ідеї лібералізму в суспільно-політичному дискурсі Володимира Вернадського	1	160

Вийшов у світ №6 (50) журналу «Соціальна психологія»

Останній цьогорічний випуск відкривається розділом «Теорія», в якому містяться статті доктора психологічних наук Г. Дьяконова «Психологія діалогу: екзистенційно-онтологічний підхід», доктора психологічних наук З. Кіреєвої «Паритетно-ієрархічна модель генезису темпоральної свідомості» та доктора соціологічних наук Ю. Романенка «Основні топологічні модальності та субмодальності життєвих просторів і середовищ: візуальний аналіз».

Розвідка кандидата психологічних наук Т. Траверсе «Політичне мислення як творче освоєння суспільної дійсності» міститься у розділі «Політична психологія». Окремим аспектам психології особистості присвятила статтю кандидат соціологічних наук О. Безрукова «Відповідальність як соціальна якість особистості та риса соціального характеру».

Важливим аспектам соціалізації особистості присвячені статті доктора соціологічних наук М. Туленкова «Соціально-культурні детермінанти організаційної поведінки», доктора медичних наук О. Макаренка, кандидата педагогічних наук М. Голубевої, І. Шимчук і К. Дядюн «Труднощі кадрового менеджменту при працевлаштуванні», кандидата соціологічних наук О. Стрельник «Батьківські практики у сучасних молодих сім'ях» та Л. Овчинникової «Локальна ідентичність індивіда в умовах глобалізації».

Розділ «Соціологія» об'єднав статті кандидата соціологічних наук В. Чепак «Соціологія освіти: евристичний потенціал неоінституціонального підходу», кандидата філософських наук Г. Гараніної й доктора економічних наук О. Васильєва-Мюллера «Трудова маятникова міграція населення в Прикарпатті за роки державної незалежності», О. Ровенчак «Етнічні й мовні ідентичності та практики українських мігрантів до Польщі та Греції».

У розділі «Гендерні дослідження» містяться наукові розвідки кандидата психологічних наук В. Кейсельмана (Дорожкіна) «Гендерні особливості уявлень про альтернативні формати сім'ї», кандидата психологічних наук М. Ткалич «Жіночі гендерні ролі: рольові моделі та норми», кандидата психологічних наук І. Бондаревської та Ю. Гуріної «Особливості ціннісних орієнтацій та стилів міжособистісної взаємодії подружжя», Н. Яворської «Особистісні зміни підлітків під час групових занять з оптимізації становлення гендерної ідентичності».

В журналі представлено також рубрики «Галузева соціологія», «Вікова психологія», «Психологія впливу».